

Молой

Семюел Беккет

Самюель Беккет

Молой

Частина перша

Я в материній кімнаті. Тепер я тут живу. Не знаю, як я дістався сюди. Може, в кареті швидкої допомоги, напевне, в якомусь автомобілі. Мені допомогли. Сам я не дійшов би сюди. Можливо, я опинився тут завдяки чоловікові, який приходить сюди щотижня. Він каже, що ні. Дає мені трохи грошей і забирає аркуші. Скільки аркушів, стільки грошей. Атож, тепер я працюю, почасти ніби за давніх часів, тільки вже не вмію працювати. Але, здається, це не має значення. Тепер я б хотів розповісти про те, що лишилося в мене, попрощатися, вмерти остаточно. Вони не хочуть. Атож, їх, здається, багато. А приходить завжди той самий. Помрете згодом, каже він. Гаразд. Бачите, я вже не маю великого бажання. Приходячи по нові аркуші, він приносить мені попередні. Вони помальовані значками, яких я не розумію. А втім, я не перечитую їх. Коли я нічого не напишу, він не дає мені нічого і свариться. Проте я працюю не за гроші. Тоді за що? Не знаю. Щиро кажучи, я взагалі знаю мало. Скажімо, про смерть матері. Вона вже померла, як я прийшов? Чи, може, померла згодом? Тобто померла так, що можна поховати? Не знаю. Можливо, її й досі не поховали. Хай там як, її кімната тепер належить мені. Я сплю в її ліжку. Стаю над її горщиком. Кімната моя. Хай там як, її кімната тепер належить мені. Я сплю в її ліжку. Стаю над її горщиком. Зайняв її місце. Мабуть, я дедалі більше стаю схожий на неї. Тільки сина мені бракує. Можливо, я десь таки маю сина. Не думаю. Тепер він був би старий, майже такий, як я. То була якась мала покоївка. Але кохання було несправжнє. Справжнє кохання відбулося з іншою жінкою. Згодом ви прочитаєте. Ти ба, я знову забув її ім'я. Інколи мені здається, ніби я навіть знав свого сина, ніби я дбав про нього. А потім кажу собі, що це річ неможлива. Неможливо, щоб я дбав про кого-небудь. А забув я ще й орфографію, і половину слів. Здається, це не має значення. Хотілося б, щоб не мало. Той тип, що приходить до мене, якийсь химерний. Він начебто ходить щонеділі. В інші дні має якусь роботу. Йому завжди кортить чогось випити. Він мені сказав, що в мене поганий початок, годиться починати по-іншому. Я й сам цього хочу. Бачите, я, немов старий дурень, почав спочатку. Оце і є мій початок. Але, якщо я зрозумів як слід, вони однаково хочуть зберегти його. Я завдав собі тяжких мук. Ось він. Він завдав мені тяжких мук. Розумієте, це ж початок. Ну, а тепер це майже кінець. І те, що я пишу нині, вже краще? Не знаю. Питання полягає не в цьому. Ось мій початок. Він, певне, має якесь значення, бо вони зберігають його. Ось він.

Цього разу, потім, гадаю, ще раз, а потім настане, гадаю, кінець, і цього світу теж. Відчуваю, що це передостанній. Все розпливається. Ще трохи, і я осліпну. Це в моїй голові. Вона вже не працює і каже, мовляв, я вже не працюю. Крім того, стаю ще й

німим, усі звуки глухнуть. Тільки-но переступивши поріг, отак-то. Мабуть, голові вони набридли. Отож і кажеш собі: "Цього разу я ще дійду, потім, можливо, ще раз, а далі буде кінець". Я насили формулюю цю думку, бо в певному розумінні це таки думка. Тоді прагнеш напружити увагу, пильно придивитися до всіх туманних речей, кажучи собі з мукою, що провина за це падає на тебе. Невже таки провина? Це просто слово, яке вживають. Яка провина? Це ще не прощання, і яка магія притаманна тим туманним речам, з якими, коли вони з'являться знову, ти ще матимеш час попрощатися. Адже слід попрощатися, було б дурницею не попрощатися обраної миті. А якщо й думаєш про контури у світлі давнини, жалю не відчуваєш. Але про них не думаєш, чим тут можна було б думати? Не знаю. Тут з'являються й люди, і не так уже й легко виразно відокремитись від них. Оце і зневірює. Саме отак я бачу А і Б, що повільно йдуть назустріч один одному, навіть не знаючи про це. І це на шляху, що приголомшує своєю оголеністю, тобто ніде немає ні живоплотів, ні мурів, ніяких бордюрів, і то за містом, серед неозорих пасовиськ, де лігма і стоячи ремигають у вечірній тиші корови. Мабуть, я трохи вигадую, можливо, прикрашаю, а загалом це так. Корови ремигають, ковтають, потім, після короткої паузи, знову легко наповнюють собі пащу. Ворушиться сухожилок на шії, щелепи знову беруться розтирати. Саме отак, напевне, ми чинимо зі спогадами. Шлях, суворий і білий, протинає ніжні пасовиська, піднімається й опускається разом із хвилястими пагорбами. До міста тут недалеко. То були, тут годі помилитися, два чоловіки, малий і високий. Вони вийшли з міста, спершу один, потім другий, і перший, утомившись або згадавши про якийсь невиконаний обов'язок, повернув назад. Відчувалася прохолода, обидва повдягали плащі. Вони були схожі між собою, але не більше, ніж решта людей. Спершу їх відокремлювала чимала відстань. Вони б не побачили один одного, навіть випроставши голови та придивляючись, бо відстань таки велика, та й місцевість горбиста, тож дорога здійснювалася хвилями, не високими, але достатніми, так, достатніми. Проте настала мить, коли обидва спустилися в одну долинку, і саме там вони нарешті зустрілися. Сказати, що вони були знайомі, — ні, ніщо не дає підстав для такого твердження. Але, почувши, напевне, кроки або попереджені якимсь невідомим інстинктом, вони попідводили голови і десь кільканадцять кроків придивлялися, перше ніж зупинитися навпроти один одного. Ні, вони не зустрілися, а зупинилися, стали зовсім близьенько, як часто зупиняються десь серед ланів, увечері на пустельному шляху, два незнайомі між собою пішоходи, і в тій зупинці немає нічого незвичайного. А можливо, вони знайомі. Хай там як, тепер вони вже знайомі і, думаю, впізнають один одного, і привітаються, навіть у центрі міста. Чоловіки повернулися в бік моря, що далеко на сході, за ланами, здійснювалося до блідавого неба, й перемовились кількома словами. Потім кожен пішов своєю дорогою, А — до міста, Б — через терени, що їх він, здається, знав поганенько, а то й зовсім не знав, бо йшов невпевненим кроком і часто зупинявся, роззираючись, немов людина, яка намагається зафіксувати в пам'яті орієнтири, бо коли-небудь, хтосьна, їй, може, доведеться повернутися. Чоловік з острахом ішов поміж зрадливих пагорбів, бо, напевне, бачив їх доти тільки здалеку, можливо, з вікна своєї кімнати або з верхівки якоїсь церкви в день смутку, коли, не

мавши нагальної роботи і прагнучи покріпити свій дух висотою, заплатив кілька шелягів і видерся гвинтовими сходами аж на вершечок. Звідти він, мабуть, бачив геть усе — рівнину, море, а потім ті самі пагорби, які ніхто не називає горами і які, інколи сині надвечірньої пори, тиснуться, скільки око сягає, пронизані долинами, що їх не бачиш, а вгадуєш за блідістю барв і за іншими ознаками, які годі не те що описати, а навіть збагнути. Але всі їх не вгадуєш, навіть з тієї висоти, і часто там, де бачиш тільки схил, однісінький гребінь, насправді є два або три схили, два гребені, розділені долиною. Але тепер він уже знає ці пагорби, тобто знає їх краще, і якщо коли-небудь йому знову трапиться нагода бачити їх здалеку, він, думаю, побачить їх іншими очима, і то не тільки їх, а й середину, увесь той внутрішній простір, якого ніколи не бачиш, мозок, серце та інші порожнини, де чуття і думки влаштовують свій шабаш; це все буде розміщене вже по-іншому. Чоловік видавався старим, і шкода дивитись, як він іде самотній після численних років, такої сили днів і ночей, відданих без ліку тому поголосові, що знімається при народженні, ба навіть ще раніше, цьому невситимому "Що діяти? Що діяти?", то тихому, майже шеприту, то виразному, мов запитання "А що п'ємо?" метрдотеля, що потім часто надимається аж червоніє. І зрештою цей чоловік іде незнаними дорогами геть самотній, чи майже, коли западає ніч, із палицею в руці. То була груба палиця, він спирався на неї, щоб іти вперед, і, мабуть, боронився нею в разі потреби, від собак і грабіжників. Атож, западала ніч, але чоловік був невинний, і то великою невинністю, він не боявся нічого, ні, він боявся, але він не мав причини боятися, йому ніхто не міг заподіяти лиха, хіба яке невелике. Але цього він, безперечно, не знав. Я й сам, якщо поміркувати, не знав би теж. Йому здавалося, ніби йому загрожують, загрожують тілу, розумові, і, мабуть, справді загрожували, незважаючи на його невинність. До чого тут невинність? Який тут зв'язок із незліченними агентами зла? Неясно. Він мав на голові гостроверхого капелюха, і тому скидався на мене. Мене вразило, що він скидався на мене, а цього не було б, якби я одягнув кашкет або циліндр. Я бачив, як він відходить, охоплений своїм неспокоєм, нарешті неспокоєм, що не конче був його, проте певним чином становив його частину. То був, хтозна, мій неспокій, що охоплював і його. Він не бачив мене. Я видерся вище від найвищої точки дороги, а до того ж приліпився до скелі такої самої барви, як і я, тобто сірої. Цілком можливо, що скелю він бачив. Він роздивлявся навколо, — таж я помітив його, — немов щоб закарбувати у пам'яті особливості дороги, й він, напевне, бачив скелю, в затінку якої я скоціюрбився, ти, обняти, подоїти, напоїти молоком і якого зустрічаєш з лихими очима, боячись, що він дозволить собі панібратство. Аж до дня, коли, вже не маючи сили, у світі, що не має для вас обіймів, ви побачите в себе на руках коростявих псів, пронесете їх якийсь час, потрібний, щоб вони полюбили вас і щоб і ви їх полюбили, а потім викинете. Мабуть, то й був десь такий чоловік, дарма що складалось інше враження. Він зник, зі штучкою, що диміла, в руці, опустивши голову на груди. Я зараз поясню. Від предметів у процесі зникнення я відвертаю очі заздалегідь. Дивитися на них аж до останньої миті, — ні, я не можу. Саме в такому розумінні він і зник. Дивлячись кудись-інде, я ще думав про нього, казав собі: "Він

зменшується, зменшується". Я розумів себе. Я знав, що біг би приєднатися до нього, дарма що такий покалічений. Варто було тільки захотіти. А втім ні, я таки хотів. Підвестися, вийти на шлях, кинутися, кульгаючи, йому навздогін, гукнути його — що може бути легшого? Він чує мої крики, обертається, чекає мене. Я вже був коло нього, коло собаки, засапавшись, повиснувши на милицях. Він трохи злякався, і трохи співчував мені. Мабуть, я був йому досить огидний. Я не гарненький, щоб милуватись мною, від мене погано тхне. Чого я хочу? Ох, цей тон, я знаю його, в ньому і страх, і жалощі й огида. Я прагну бачити собаку, бачити чоловіка, зблизька, дізнатися, що він курить, роздивитися взуття, глянути на інші прикмети. Він добрий, поговорив зі мною, розповів, звідки він іде, куди прямує. Я вірив йому, знав: то мій єдиний шанс, — єдиний шанс; вірив кожному його слову, я надто часто відмовлявся у своєму довгому житті, а тепер поглинав усе, і то пожадливо. Таж я потребую оповідок, я здавна прагнув почути їх. А втім, я не певен. Що ж, у такому разі я зафіксований на деяких речах, я знаю дещо про нього, те, чого я не знав, те, що набридає мені, й навіть те, чого не пережив. Що за мова! Я навіть маю змогу дізнатись, яке його ремесло, я ж бо так цікавлюся ремеслами. Можна сказати, що я зі шкури пнувся, щоб не говорити про себе. Ще мить — і я говоритиму про корови, про небо, ось послушайте. Ну от, він покидає мене, він квапиться. А втім, несхоже, що він квапиться, він просто тиняється, я навіть сказав йому про це, але після трьох хвилин розмови зі мною він уже квапиться, повинен спішити. Я вірю йому. І я знову не те що самотній, ні, це не мій жанр, але, як тут краще сказати, повернувся до себе, ні, я ніколи не покидав себе; вільний — ось де потрібне слово, я не знаю, що воно означає, але це слово, яке я вмію вживати; вільний — для якої роботи, ні для якої; вільний пізнавати, але що, можливо, закони сумління, мого сумління, скажімо, що вода піднімається тією мірою, якою занурюєшся в неї, і що було б краще, принаймні незгірше, затерти тексти, ніж чорнити поля, зашурувати їх так, аж поки все буде біле й гладеньке, а глупота прибере своєї справжньої подоби, безглуздового заду, позбавленого виходу. Отже, я вчинив добре, кінець кінцем незгірше, не покинувши свого спостережного пункту. Але замість спостерігати я через слабкість вернувся подумки до іншого, до чоловіка з палицею. І тоді знову почувся шемріт. Знов утверджувати тишу — це функція предметів. Я сказав собі: "Хтозна, може, він просто вийшов провітритись, відітхнути, розслабитись, розвіятись, щоб кров не шугала в мозок, а відплинула до ніг, щоб мати потім спокійну ніч і радісно прокинутись у чарівному завтра. Що, в нього тільки торба за плечима? Але така поведінка, стурбовані погляди, ота довбня — чи можна примирити їх із думкою, ніби він вийшов, як кажуть, на прогулянку? Але ж отой капелюх — це міський капелюх, прадавній, але міський, щонайтихіший вітерець поніс би його в далечінь. Хіба що він прив'язаний під підборіддям, шнурком чи гумкою. Я зняв свого капелюха і став роздивлятися його. Довгий шнурок завжди прив'язував його мені до петельки, завжди тієї самої, хоч яка була пора року. Отже, я жив завжди. Чудово, коли знаєш про це. Рукою, що схопила й досі тримала капелюх, я відсунув його якомога далі від себе і став махати ним у повітрі. Махаючи, я дививсь на виворіт плаща й бачив, як сходяться і розходяться поли. Тепер я вже

розумію, чому я ніколи не ношу квітки у своїй петельці, до речі, досить широкій, щоб там умістився цілий жмутик. Петелька була призначена для мого капелюха. Мій капелюх завітчував мене. Але тепер я не хочу говорити ані про свій капелюх, ані про плащ, це було б передчасно. Я, безперечно, розповім про них згодом, коли складатиму інвентар свого майна й надбань. Якщо доти не втрачу їх. Але, навіть утрачені, вони однаково знайдуть собі місце у списку мого майна. Та я спокійний, я не втрачу їх. А милиці не втрачу й поготів. Коли-небудь, можливо, я їх викину. Мабуть, я був на вершині або на схилах якоїсь чималенької гори, бо інакше як я міг бачити стільки речей, близьких і далеких, нерухомих і рухливих? Але де взялася гора в цій лише трохи горбистій місцевості? І чого я прийшов сюди? Саме це ми й спробуємо дізнатися. А втім, не переймаймося цим серйозно. Природа, здається, має все, і їй не бракує примх. Я, мабуть, плутаю кілька різних подій і заплутався у глибинах часу, власне, й живу у глибинах, — ой! — не на гладенькому дні, а деś між шумовинням і намулом. Певне, одного дня А був в одному місці, Б — в іншому, потім ішов третій елемент — скеля і я, і так далі й для решти компонентів: корів, неба, моря й гір. У таке важко повірити. Ні, я не брехатиму, я розумію це все. Але не чіпляймося ні за що, йдімо далі, вдаваймо, ніби все постало з нудьги, збагачуймось, наповнюймося, аж поки геть споночіє. Певним є тільки те, що чоловік із палицею не повернувся цієї ночі, інакше я почув би його. Я не кажу, що побачив би його, а кажу, що почув би. Я сплю мало, та й то тільки вдень. А втім, не завжди, у своєму незмірному житті я перепробував усі варіанти сну, але тієї пори, про яку я розповідаю, я спав удень, ба ще гірше, вранці. Нехай мені не патякають про місяць, моя ніч не знає місяця, а якщо мені трапляється говорити про зорі, то тільки ненароком. Що ж, з усіх звуків цієї ночі жоден звук не був звуком важких, невпевнених кроків, тієї довбні, якою він інколи лупив так, що аж двигтіла земля. Як приємно, коли після якогось більш-менш тривалого періоду вагань підтверджується твоє перше враження. Саме це, напевне, полегшує смертні муки. Не те що воно мало остаточний характер, я маю на увазі підтвердження мого першого враження про... стривайте... про Б. Адже він, напевне, подоланий утомою чи зневірою, ба навіть смертю, міг сісти на котрийсь віз чи підводу, що вдосвіта гримотіли, мов грім, везучи на базар фрукти, масло і сир. Або ж міг повернутися до міста іншою дорогою, надто далекою, щоб я міг почути, хто йде по ній, або вузенькими стежками між ланів, безгучно приминаючи траву і штурхаючи німу землю. Саме отак я й проведу цю далеку ніч, роздвоюючи увагу на шемріт мого трохи спантеличеного єства і таке відмінне від нього (невже?) жебоніння всього, що спочивало та відбувалося від сходу до заходу сонця. Жодного разу не пролунав людський голос. Зате корови, коли проходили селяни, марно мукали, щоб їх подоїли. Більше я вже ніколи не бачив ані А, ані Б. Можливо, побачу згодом. Чи впізнаю я їх? І чи буду впевнений, що я таки справді не бачив їх удруге? І що саме я розумію під словами "бачити" і "бачити вдруге"? Мить тиші, немов тоді, як диригент б'є по пюпітру й підносить руки, перше ніж гримнуть нудні звуки. Дим, палиці, плоть, волосся, вечір, далина, і все крутиться навколо жадання, що охопило ченця. Я знаю, як створити те ганчір'я, щоб прикрити свій сором.

Запитую себе, що це означає. Проте я не завжди житиму в нестатках. Ну, а щодо жадання ченця, то скажу, що, прокинувшись десь після одинадцятої години, але ще до полудня (трохи згодом я чув, як співають обідню, нагадавши про втілення Сина Божого), я вирішив провідати матір. Щоб я наважився провідати ту жінку, треба було мати якісь нагальні причини, і ці причини, оскільки я не знав, що робити, куди йти, були мені мов іграшка для дитини, єдиної дитини, щоб я мав чим напхати свою голову, аж поки там зник усякий інший клопіт і я затремтів на саму думку, що мені могли б перешкодити негайно вирушити в дорогу, тобто піти до матері. Отож я підвівся, припасував милиці й вийшов на шлях, де побачив свій велосипед (ти ба, я й не сподівався на таке) на тому самому місці, де я начебто й поклав його. Це дає мені змогу зауважити, що, хоч який я скалічений, тієї пори я ще з радістю сідав на велосипед. Ось як це діялось. Я прив'язував милиці до верхньої трубки рами (по одній з кожного боку), ставив ступню ноги, що не згиналася (забув якої, нині не згинаються обидві) на виступ осі переднього колеса, а другою крутив педалі. То був велосипед без ланцюга, з вільним колесом, якщо такий існує. Любий велосипеде, я не назву тебе великом, ти був, не знати чому, пофарбований зеленою фарбою, як і багато велосипедів, що їх разом із тобою продавали зі знижкою. Я щоразу з радістю дивлюся на свій велосипед. Я б із радістю докладно розповідав про нього. Він мав невеличкий клаксон, або ріжок, замість дзвінка, як модно у ваші дні. Тиснути на той клаксон було для мене справжньою втіхою, майже насолодою. Я скажу навіть більше: якби я мав скласти список речей, які не дуже набридли мені протягом мого нескінченного існування, клаксон займав би в ньому почесне місце. А коли мені доведеться розлучитися з моїм велосипедом, я зніму з нього клаксон і зберігатиму в себе. Мені здається, він завжди десь зі мною, і якщо я вже не користаюсь ним, то тільки тому, що він зацікавив. Навіть автомобілісти сьогодні вже не мають клаксонів, як я розумію їх, або ж мають їх украй рідко. Коли я раптом побачу його на вулиці в припаркованому автомобілі з опущеним склом, я часто зупиняюсь і натискаю. Увесь цей уступ треба переписати в давньоминулому часі. Говорити про велосипеди і клаксони — який відпочинок. На жаль, ідеться не про це, а про ту, що породила мене, через дірку у своєму заду, якщо я добре пригадую. Перше знайомство з лайном. Отже, додам тільки те, що десь через кожні сто метрів я зупинявся, щоб не тільки ноги відпочили, а і я відпочив від них. Я, власне, не злізав із сідла, а сидів верхи на велосипеді, поставивши обидві ноги на землю, поклавши руки на кермо, а голову — на руки, й чекав, поки почуватимусь краще. Перше ніж покинути ті чарівливі краї, немов застигли між горою і морем, захищені від деяких вітрів і відкриті всьому, що дає південь цьому проклятому краєві, запахам і теплим відпарам, я б хотів, щоб замовкнули страшні крики вівчариків, що бігають уночі серед ланів, у степах, коли ніч така лагідна, видаючи сухі, пронизливі, немов тріскіт тарахкальця, звуки. Крім того, це дає мені змогу дізнатися, коли почалася моя нереальна подорож, передостання бліда форма серед інших блідавих форм, тож я й заявляю, без дальших церемоній, що вона почалася другого чи третього тижня червня, так би мовити, найтяжчої миті, коли на території, названій нашою півкулею, шаленство сонця досягає максимуму і

арктична ясність осягає опівночі землю. Саме тоді й можна чути вівчариків. Мати дивилася на мене з радістю, тобто з радістю приймала мене, бо вже давно нічого не бачила. Я спробую спокійно розмовляти з нею. Ми, вона і я, такі старі й вона народила мене такою молодю, що ми тепер немов пара давніх, позбавлених статі приятелів, а не родичів, у нас однакові спогади, однакова злоба, однакові сподівання. Вона ніколи не називала мене сином, а втім, я цього б не терпів, а називала, невідомо чому, Даном, моє ім'я не Дан. Мабуть, це ім'я мого батька, атож, вона мабуть, вважає мене за мого батька. "Дане, ти пам'ятаєш день, коли я врятувала ластівку? Дане, ти пам'ятаєш день, коли ти закопав перстень?" Саме отак вона й розмовляла зі мною. Я пам'ятав, пам'ятав, тобто більш-менш знав, про що вона говорила, навіть якщо не завжди брав особисту участь у подіях, про які вона згадувала, це не мало значення. Ну, а я називав її Маґ, коли бував змушений назвати її як-небудь. Я називав її Маґ, бо вважав, навіть не знаю чому, ніби літера ґ касувала склад "ма", так би мовити, плювала на нього краще, ніж могла б якась інша літера. Водночас я задовольняв глибоку і, безперечно, невисловлену потребу мати ма, тобто матір, і заявляти про це на повен голос. Адже перед тим, як сказати "маґ", кажуть "ма", це неминуче. А слово "да" в моїх краях означає батька. А втім, це питання не поставало переді мною тієї пори, коли я тихенько прокрадався, тобто питання, називати її ма, Маґ чи графиня Кака, бо вже цілу вічність вона була глуха, наче пень. Мабуть, вона ходила під себе і по-великому, й по-малому, але своєрідна сором'язливість спонукала нас уникати цієї теми під час наших розмов, тож я ніколи не міг бути впевнений у цьому. Зрештою, там навряд чи могло бути багато, кілька ощадливо зволожених горошинок посліду кожні два або три дні. Кімната просмерділася аміаком, більше нічим, крім аміаку, аміаком і тільки аміаком. Мати впізнавала, що то я, за моїм запахом, її зморщене, вкрите волосинками обличчя прояснювалося, вона тішилася, відчуваючи мене. Мати погано вимовляла слова, клацали вставні щелепи, і здебільшого не розуміла, що вона каже. Будь-хто інший, крім мене, розгубився б серед того клацання й балачок, що припинялися тільки на ті короткі миті, коли вона непритомніла. А втім, я приходив не на те, щоб її слухати. Я спілкувався з нею, б'ючи її по черепу. Один удар означав так, два — ні, три — не знаю, чотири — гроші, п'ять — до побачення. Я доклав великих зусиль, щоб привчити до цього коду її зруйнований, сповнений марень розум, але таки спромігся. А те, що вона плутала "так", "ні", "не знаю" і "до побачення", мені було байдуже, бо я й сам їх плував. Але за всяку ціну годилось уникати того, щоб вона пов'язувала чотири удари з чимсь іншим, крім грошей. Отже, під час дресури водночас із чотирма ударами по черепу я пхав їй під ніс або в рот якусь банкноту. Який же я був наївний! Адже вона, здається, втратила якщо не взагалі уявлення про вимірювання, то принаймні здатність рахувати більше двох. Розумієте, відстань від одного до чотирьох для неї була надто велика. Коли доходило до четвертого удару, вона вважала, що тепер тільки другий, два перші стиралися в її пам'яті не менш цілковито, ніж якби вона взагалі не відчувала їх, тоді як я не розумів до ладу, як щось, відчуте коли-небудь, може стертися з пам'яті, а проте саме це звичайно й відбувається. Вона, мабуть, гадала, ніби я всякчас казав їй "ні",

натомість я й у думці такого не мав. Спираючись на ці міркування, я намагався знайти і зрештою таки знайшов ефективніший спосіб прищепити її розумові уявлення про гроші. Він полягав у тому, щоб замінити чотири удари вказівного пальця одним або кількома (залежно від моїх потреб) ударами кулака по черепу. От їх вона розуміла. А втім, я приходив не по гроші. Я брав їх У неї, але приходив не по них. До матері я не мав великих претензій. Я знав, що вона робила все, щоб позбутися мене, крім, звичайно, найголовнішого, і якщо їй ніколи не пощастило спекатися мене, то тільки тому, що доля берегла мене для іншої ями, а не вигрібної. Та намір був добрий, і цього мені вистачало. Ні, не вистачало, але я брав до уваги ті всі зусилля, яких вона докладала задля мене. І пробачив їй, що вона таки трохи трусила мене в перші місяці мого життя й зіпсувала єдиний більш-менш стерпний період моєї безкінечно довгої історії. Враховую я й те, що вона, навчена моїм прикладом, не почала спочатку або просто вчасно зупинилася. І якщо я коли-небудь шукатиму сенс свого життя, про таке ніколи не знаєш, я пошкрябаю передусім з цього боку, з боку цієї бідолашної одноплідної хвойди і мене, останнього з мого поріддя, я тільки запитую себе якого. Я додам, перше ніж перейти до фактів, бо насправді промовляють тільки факти, що надвечірньої пори того далекого літнього дня, коли з цією старою, глухою, сліпою, безсилою й божевільною жінкою, яка називає мене Даном і яку я називаю Маґ, і тільки з нею, я... ні, я не можу про це розповісти. Тобто міг би розповісти, але не розповім, атож, мені було б легко розповісти, бо це було б неправдою. Що я бачив, як дивився на матір? Завжди голову, інколи руки, дуже рідко плечі. Голову неодмінно. Вкриту косами, зморшкувату, брудну, заслинену. Голову, від якої навколо ставало темніше. Не те що бачити — річ важлива, але це вже бодай малий початок. Я сам беру ключ під подушкою, дістаю гроші з шухляди, знову кладу ключ під подушку. Але я приходжу не по гроші. Думаю, якась жінка щотижня приходила до матері. Одного разу я квапливо, невпевнено приклався вустами до тієї малої сірої, зморшкуватої груші. Пху! Цікаво, вона відчула насолоду? Не знаю. Балаканина на мить ущухла, а потім точилася знову. Вона, певне, запитувала себе, що сталося. Мабуть, теж казала собі "Пху!" Я відчув огидний сморід. Він ішов десь із нутрощів. Дух застарілости. О ні, я не критикую її, я й поготів аж ніяк не духмяна квітка Аравії. Чи описуватиму я кімнату? Ні. Для цього я, певне, ще матиму нагоду. Коли шукатиму тут притулку, дійшовши до краю, упоений соромом, підібгавши хвоста аж в анус, хтозна. Гаразд. Тепер, коли ми вже знаємо, куди йти, ходімо. Попервах так добре знати, куди йдеш. Це майже позбавляє вас бажання йти туди. Я був розвіяний, хоча зі мною майже ніколи не траплялося такого, бо чого б я мав бути розвіяний, просто мої рухи були ще непевніші, ніж звичайно. Ніч, мабуть, утомила мене, зрештою, ослабила, і сонце, підбиваючись дедалі вище на сході, отруїло мене, поки я спав. Між ним і собою, перше ніж заплющити очі, годилося б поставити кам'яний масив скелі. Я плутаю схід і захід, а ще й полюси, я залюбки переставляю їх. Я почувався, як кажуть, негаразд. А мій гаразд досить надійний, я міцно пов'язаний із ним і дуже рідко не маю його за плечима. Ось чому я привертаю до нього увагу. І все-таки кілька миль я подолав без перешкод, добувшись таким чином до мурів. Там,

відповідно до правил, я виліз із сідла. Атож, при в'їзді та виїзді з міста поліція вимагала, щоб велосипедисти зізали з сідла, автомобілісти рухалися на першій швидкості, а коні, які тягнуть вози, йшли ступою. Причина такого наказу, гадаю, наступна: в'їзні шляхи до цього міста, і, зрозуміло, виїзні, всі без винятку вузькі й темні, ховаючись під величезними склепіннями. Це добрий наказ, і я ретельно виконую його, дарма що мені вкрай незручно йти на милицях і водночас вести велосипед. Я пристосовувався. Там треба було думати. Отож ми, велосипед і я, подолали той тяжкий прохід одночасно. Але трохи далі я почув, як мене гукають. Я підвів голову й побачив поліціанта. Це еліптична манера висловлюватись, бо тільки згодом, з допомогою чи індукції, чи дедукції, вже не знаю, я дізнався, хто то.

— Що ви тут робите? — запитав він. Я вже звик до такого запитання і одразу зрозумів його.

— Відпочиваю.

— Відпочиваєте? — перепитав поліціант.

— Відпочиваю, — повторив я.

— Ви відповісте на моє запитання? — закричав він.

Ось що трапляється зі мною щоразу, коли мене спонукають до вигадок, я щиро вважав, що відповів на поставлені запитання, а він насправді не почув нічого. Я не відтворюватиму цієї розмови в усіх її подробицях. Зрештою я зрозумів, що моя манера відпочивати, моя поза під час відпочинку — верхи на велосипеді, з руками на кермі й головою, опущеною на руки, — зазіхала, вже не знаю на що, чи то на порядок, чи на пристойність. Я скромно показав на милиці й мовив навмання кілька слів про недугу, що змушувала мене відпочивати так, як я можу, а не так, як мені годилося б. Мені здається, я зрозумів тоді, що немає двох прав, одного для тих, хто відчувається добре, а другого для інвалідів, а є тільки одне право, перед яким мають гнутися і багаті, й бідні, молоді й старі, щасливі й засмучені. Слова, слова! Я ще додав, що я не засмучений. І навіщо я бовкнув те?

— Ваші папери, — сказав він, і я ту ж мить здогадався, хто то.

— Та ну, — захищався я, — навіщо?

— Ваші папери! — загорлав поліціант. Ах, мої папери. Єдиними паперами, які я мав з собою, були подерті газети, щоб обтиратися, розумієте, коли я ходив до вбиральні. Ні, я не кажу, що підтирався щоразу, коли ходив до вбиральні, ні, але я любив бути готовим до цього в разі потреби. Мені здається, це річ природна. Спантичений, я витяг ті папери з кишені і простяг йому під ніс. Марна спроба. Ми пішли вузькими, осяяними сонцем вуличками, де майже не було перехожих, я стрибав поміж милиць, а він, рукою в білій рукавичці, тихенько вів мій велосипед. Я — аж ніяк не відчував нещасним. Я зупинився на мить, беручи на себе додаткову відповідальність, підняв руку й доторкнувся до верхівки свого капелюха. Аж руку обпік. Я відчував, як нам услід обертаються веселі і спокійні обличчя — чоловічі, жіночі й дитячі. Якоїсь миті мені здалося, ніби я чую далеку музику. Я зупинився, щоб прислухатись.

— Ходімо, — сказав поліціант.

— Прислухайтесь, — попросив я.

— Ходімо, — наголосив він.

Мені не дозволили слухати музику. Адже навколо нас могла б зібратися юрба. Він пхнув мене в плечі. До мене доторкнулися, не шкірою, та однаково, моя шкіра відчула той поштовх, той твердий чоловічий кулак, незважаючи на його оболонки. Пішовши якомога швидше, я уявив собі тієї золотої миті, ніби я був кимсь іншим. То була пора відпочинку — між ранковою працею і пообідньою. Мабуть, наймудріші, простершись у скверах або сидючи перед своїми дверима, насолоджувались останніми хвилинами млости, забувши про свій недавній клопіт, збайдужівши до майбутнього. Інші, навпаки, скористалися перепочинком, щоб снувати плани, зіпершись головою на руки. Чи є серед них бодай хто-небудь, що стане на моє місце й відчує, як мало тієї миті я був тим, ким здавався, але яка могутність притаманна отій малості, от-от розірвуться швартови. Можливо. Атож, я тягнув у облудні глибини, до облудних поважних і спокійних манер, поривався туди всіма своїми давніми отрутами, знаючи, що нічим не ризикую. Під блакитним небом, під наглядом охоронця. Забувши про матір, звільнений від дій, розчинившись у часі інших людей, кажучи собі, що треба спочити, спочити. Коли прийшли до відділку, мене поставили перед якимсь химерним службовцем. У цивільному вбранні, без піджака, він розвалився у фотелі, задерши ноги на стіл, з брилем на голові й витягнувши з рота невеличкий гнучкий предмет, якого я не зміг роздивитися. Я мав час помітити ті дрібниці, бо відпустили мене не зразу. Він вислухав рапорт свого підлеглого, а потім узявся розпитувати мене тоном, що, припустивши, ніби їхнє завдання — виправити мене, ставав, на мою думку, дедалі нестерпніший. Між його запитаннями і моїми відповідями, я говорю тільки про ті, які заслуговують згадки, траплялися інтервали, більш-менш довгі та галасливі. Я так не звик, що мене запитують про щось, що, коли запитували, мені був потрібний час, щоб я міг здогадатися про що. На лихо, замість спокійно думати про те, що я чув, і то чув дуже добре, бо ж мав досить тонкий слух, дарма що старі вуха, я квапився відповідати байдуже що, напевне, боячись, щоб моя мовчанка не увінчалася гнівом співрозмовника. Я був боягуз, усе своє життя я душився від страху, що мене поб'ють. Образи і звинувачення я витримував легко, а до ударів ніколи не міг звикнути. Дивно. Навіть плювки завдають мені мук. Та коли зі мною були бодай трохи лагідні, тобто утримувалися від брутального ставлення, я майже завжди кінець кінцем задовольняв людську цікавість. А комісар задовольнився тим, що став погрожувати мені циліндричною лінійкою, і то так, що мало-помалу йому пощастило дізнатися, що я не маю паперів у тому розумінні, в якому це слово мало значення для нього, не маю ані роботи, ані домівки, що моє прізвище якийсь час уперто не спадало мені на гадку і я добираюся до матері, коштом якої я зазнаю земних мук. А от материну адресу я не знав, хоча знав дуже добре, як потрапити до її квартири, навіть у пітьмі. Який квартал? Отой коло боєнь, мій володарю, бо в кімнаті матері, крізь зачинені вікна, я чув, гучніший за її варнякання, рев бичків, оте потужне хрипке і тремке мукання, яке розлягається не серед пасовиськ, а в містах, на бойнях і ямрарках, де торгують

худобою. Атож, поміркувавши, я бачу, що, мабуть, заскочив наперед, сказавши, що мати жила коло боєнь, бо вона цілком могла жити й коло ярмарку для худоби. "Заспокойтеся, — мовив комісар, — це той самий квартал". Тишею після цих приязних слів я скористався, щоб повернутися до вікна, насправді нічого там не бачачи, бо я заплющив очі й підставив обличчя і шию золотаво-блакитній лагідності, а ще й порожню або майже порожню голову, бо я, мабуть, запитував себе, чи не хочу я сісти, простоявши так довго, і пригадав, про що я вже знав із власного досвіду, тобто що сидяча поза не для мене, бо одна моя нога коротша і не згинається, і тому для мене існує тільки дві пози: вертикальна, коли я вишу на милицях, лігши, так би мовити, стоячи, і горизонтальна, коли я лежу на землі. Й усе-таки інколи в мене з'являлося бажання сісти, поверталось з утраченого світу. І я, попри свою досвідченість, не завжди опирався йому. Атож, рештки мого мозку напевне ще бавилися ним, ворущачись невідомо як, немов дрібненькі камінчики на дні калюжі, тоді як на риси мого обличчя та великий борлак на шиї опускалися лагідне небо й тепле, літнє повітря. І тут я нараз пригадав своє ім'я. Молой. Я звуся Молой, закричав я собі зненацька, Молой, мені миттю спало на гадку це ім'я. Ніщо не зобов'язувало мене давати таку інформацію про себе, але я повідомив, сподіваючись, безперечно, виявити люб'язність. У мене не забрали капелюха, і я себе запитував чому.

— Це прізвище вашої матері? — запитав комісар, мабуть, то був комісар.

— Молой, — наполягав я, — мене звуть Молой.

— А прізвище вашої матері? — повторив комісар.

— Що? — здивувався я.

— Ваше ім'я Молой, — пояснював комісар.

— Так, — погодився я, — я щойно згадав його.

— А вашої матері? — не вгавав комісар. Я не розумів, у чому річ. — У неї теж прізвище Молой? — запитував він.

— Чи вона теж Молой? — перепитував я.

— Так, — кивнув комісар. Я міркував. — Ваше прізвище Молой, — говорив він далі.

— Так, — погоджувався я.

— А ваша мати, — запитував комісар, — теж має прізвище Молой? — Я замислився. — Ваша мати, — правив своєї комісар, — має прізвище...

— Дайте мені зосередитись! — крикнув я. Зрештою, я й уявляв собі, що десь так воно й буде.

— Зосереджуйтесь, — кинув комісар. Чи справді в моєї матері прізвище Молой? Безперечно.

— Вона повинна мати прізвище Молой, — виснував я. Мене забрали, мабуть, до зали для охоронців, і там наказали сісти. Довелося пояснювати. Я скорочу. Я отримав дозвіл якщо не лягти на лаві, то принаймні стояти, зіпершись на мур. Зала була темна, й по ній в усіх напрямках сновигали люди, — мабуть, правопорушники, поліціанти, адвокати, священики й журналісти. Все було вкрай похмурим, темні форми громадились у тьмяному просторі. На мене не звертали уваги, тож я відплачував їм тим

самим. Але як я міг знати, що вони не звертають на мене уваги, і як я міг відплачувати їм тим самим, якщо вони не звертали на мене уваги? Не знаю. Я знав про те й відплачував їм — оце й усе. Аж раптом переді мною постала висока й огрядна жінка, вбрана в чорне, ні, радше в бузкове. Я ще й сьогодні запитую себе, чи не була то співробітниця зі служби соціальної допомоги. Вона простягла мені чашку, повну сірої рідини, мабуть, зеленого чаю з сахарином, заправленого молочним порошком, на тарілочці, що була не до пари чашці. Це ще не все, бо між чашкою і тарілочкою непевно височів великий шматок черствого хліба, до якого я придивлявся з певним страхом. Він упаде, він упаде, приказував я собі, неначе мало якесь значення, впаде він чи ні. Ще мить — і вже я сам тримав, у тремтячих руках, ту невеличку сукупність різнорідних хитких предметів, де сусідили тверде, рідке і м'яке, й не розумів, як відбулася ця передача. Хочу сказати вам одну річ: якщо соціальні працівники пропонують вам що-небудь з милосердя, щоб ви не здохли, то тільки тому, що це в них нав'язливий симптом, тут марно сахатися, вони, з тими блювотними засобами в руках, переслідуватимуть вас аж до краю землі. Члени Армії спасіння нічим не кращі від них. Ні, як на мене, від милосердного жесту не відіб'єшся. Схиляєш голову, простягаєш тремтячі, стулені руки й кажеш: "Дякую, дякую, мадам, дякую, люба пані". Тому, хто не має нічого, заборонено не любити лайно. Рідина переливається, чашка хитається, немов клацають зуби, але це не мої, я вже не маю зубів, а намочений хліб нахиляється дедалі більше. Аж до миті, коли на вершині свого неспокою я жбурляю те все геть від себе. Я не випустив його з рук, ні, а конвульсивним рухом обох рук кинув, щоб воно розтрощилося об землю, чи об стіну, так далеко, скільки вистачило сили. Я не розповідатиму, що було далі, бо втомився від того місця й хотів піти кудись-інде. Було вже далеко пополудні, коли мені нарешті сказали, що я вільний. Порадили поводитись краще в майбутньому. Усвідомивши свою провину, тепер знаючи, чому мене затримали, відчуваючи те безладдя, що його виявив мій допит, я дивувався, що так швидко опинився на свободі, якщо це була свобода, і мене анітрохи не покарали. Може, я, навіть не знаючи, мав заступника десь угорі? Може, навіть не помітивши, сподобався комісарові? Може, він ходив до моєї матері, і вона чи то люди з кварталу підтвердили частину моїх балачок? Може, вони подумали, що не варто віддавати мене під суд? Систематично карати таке створіння, як я, не дуже зручно. Інколи й карають, але розважливість відраджує від таких дій. Краще знову покладатись на поліцію. Не знаю. Якщо неодмінно треба носити з собою папери, тобто документи, чому ніхто не наполіг, щоб я подбав про них? Може, тому, що це коштує грошей, а я їх не маю? В такому випадку чи не могли б вони конфіскувати мій велосипед? Мабуть, що ні, без постанови суду. Це все видавалося незбагненим. Певним є тільки те, що я вже ніколи не відпочивав таким способом, ноги непристойно поставивши на землю, руки поклавши на кермо, схиливши голову на руки, забувшись і похитуючись. То й справді була сумна картина, безрадінний приклад для громадян, які так потребують стимулів для своєї тяжкої праці, потребують бачити навколо вияви тільки сили, радощів і сміливості, бо без них наприкінці дня вони можуть упасти й покотитися. Слід тільки дізнатися, в чому

полягає добра поведінка, щоб я поводився добре — тією мірою, якою дозволяє мій фізичний стан. Отже, в цьому аспекті я й далі вдосконалював себе, бо ж я — бачите, я розумний і жвавий. А що стосується доброї волі, в мене вона хлюпала через край, ота відчайдушна добра воля людей, які не мають спокою в душі. Отже, репертуар моєї прийнятної поведінки невпинно збагачувався, від моїх перших кроків до останніх, які я ступив торік. І якщо я завжди поводився, мов свиня, винен не я, а мої зверхники, що виправляли мене тільки в дрібницях, замість показати мені сутність системи, як чинять у провідних англосаксонських коледжах, і принципи, з яких випливають добрі манери, а також спосіб перейти, не помилившись, від принципів до манер і піднятися, почавши від якоїсь даної пози, до джерел. Адже це дало б мені змогу, перше ніж демонструвати публічно певні дії, пов'язані лише зі зручністю тіла, як-от, скажімо, колупатися пальцем у носі, чухати собі яйця, сякатися без хусточки і сцяти на ходу, звернутися до перших правил якоїсь розважливої теорії. Що ж, я мав про цей предмет тільки негативні та емпіричні уявлення, а це означає, що більшість часу я був у прикрому настрої, тим тяжчому, що мої спостереження, нагромаджені протягом століття, схилили мене ставити під сумнів усе аж до основ знання правил хорошего тону, навіть в обмеженому просторі. Але тільки відтоді, відколи я вже не живу, я думаю про ці та про інші речі. Саме в спокої розпаду я пригадую те довге плутане почуття, яким було моє життя і яке я суджу так само, як начебто судитиме нас Господь, і то з не меншим зухвальством. Розпад — це теж життя, і я знаю про це, знаю достеменно, не набридайте мені, але ж до кінця не розпадаєшся. А втім, навіть з таким життям я матиму, напевне, колись радість підтримувати вас, того дня, коли знатиму, що, гадаючи, ніби я знаю, я насправді тільки існуватиму, а пристрасть, аморфна і невпинна, з'їсть мене аж до гнилої плоті, і, знаючи про це, я не знаю нічого, я тільки кричу, немов і завжди тільки кричав, більш або менш гучно, більш або менш відкрито. Тоді кричімо, крик начебто дає розраду. Атож, кричімо, бодай цього разу, а потім, можливо, ще коли-небудь. Кричімо, що сонце, заходячи, яскраво осяяло білий фасад пошти. Можна було б подумати, ніби ми в Китаї. На фасаді вимальовувалася складна тінь. То був я і мій велосипед. Я став кривлятися, жестикулювати, махати капелюхом, котити велосипед туди-сюди перед собою, вперед і назад, сигналити. Я дивився на стіну. На мене дивились люди крізь заґратовані вікна, я відчував на собі їхні очі. Охоронець перед дверима сказав мені забиратися. Та я б і сам заспокоївся. Тінь, зрештою, тішить аж ніяк не більше, ніж тіло. Я попросив охоронця зглянутись на мене й допомогти мені. Він не зрозумів. Я вже шкодував про гостинець від соціальної працівниці. Витяг з кишені камінець і заходився смоктати його. Він був гладенький, бо я не Раз обсмоктував його, а бурі обкачали та відшліфували його. Круглий, гладенький камінчик у роті — як він заспокоює, освіжує, тамує голод, ошукує спрагу. Охоронець підійшов до мене, йому не подобалася моя повільність. Його теж розглядали крізь вікна. Де-не-де сміялися. В мені теж сидів хтось, хто сміявся. Я взяв свою хвору ногу в руки й перекинув її через раму. Я поїхав. Я забув, куди їхав. Я зупинився, щоб подумати і з'ясувати. Мені дуже важко думати, їдучи. Коли я хочу думати на колесах, я втрачаю

рівновагу й падаю. Я говорю в теперішньому часі: адже так легко говорити в теперішньому часі, коли йдеться про минуле. Це теперішній міфологічний час, не звертайте уваги. Я вже заспокоївся у своєму стазі ганчірки, аж раптом пригадав, що такого не годиться робити. Я знову рушив у дорогу, дорогу, про яку я нічого не знав як про дорогу, то була тільки світла або темна поверхня, рівна або в ритвинах, і завжди мила, коли добре подумати, і що за милий звук рідини, яка витікає і яку вітає, коли сухо, хмариночка дорожньої куряви. Ти ба, навіть не пам'ятаю, чи виїздив я з міста, а я вже на березі каналу. Канал протинає місто, я знаю, знаю, їх є навіть два. Але оці живоплоти, лани? Не муч себе, Молою. Раптом я пригадав: тієї пори не згиналася моя права нога. Насилу їдучи дорогою, з якої звичайно тягли судна, я побачив, що назустріч мені протилежним боком каналу їде запряг з невеличких сірих віслюків, почув розлючені крики й глухі удари. Я поставив ноги на землю, щоб краще роздивитися баржу, яка наближалася так тихо, що вода навіть не брижилась. Баржа везла деревину і цвяхи, призначені, безперечно, для якогось будівництва. Мої очі зловили погляд одного віслюка, потім я опустив їх, дивлячись, як переступають їхні маленькі, славні ратички. Стерновий, упершись ліктем у коліно, підпер рукою голову. Пахнувши три або чотири рази, він, не виймаючи люльки з рота, плював у воду. Сонце кидало за обрій сірчано-фосфорні барви, і саме до них я їхав. Зрештою я зліз із сідла, підійшов, кульгаючи, до неглибокого кювета й ліг там поряд із велосипедом. Випростався всім тілом і склав руки на грудях. Білий, завітчаний глід нахилився до мене, на жаль, я не люблю запаху глоду. Трава в кюветі була густа й висока, я скинув капелюха і попригинав укриті листочками довгі стеблини навколо свого обличчя. Тоді я став відчувати землю, запах землі йшов від трави, якою я обплів своє обличчя, тож я вже нічого й не бачив. Я навіть з'їв трошки трави. Мені пригадалося, не менш незбагненим способом, ніж нещодавно моє ім'я, що я вирушив провідати матір, і то вранці цього дня, що вже закінчувався. З якої причини? Я вже забув її. Але я знав її, я вважав, ніби знаю її, мені треба тільки згадати її, щоб я полетів до матері на курячих крилах необ-хідности. Атож, від миті, коли знаєш навіщо, все стає легким, це звичайнісінька магія. Знати куди звернутись — оце й усе, байдуже, який йолоп звертатиметься. А щодо деталей, якщо вам цікаві деталі, нема чого зневірятися, кінець кінцем можна знайти потрібні двері й безцеремонно грюкнути в них. Здається, тільки для загалу не існує чаклунської книги. А можливо, загалу не існує, хіба що посмертний. Який сенс лукавити, щоб мати заспокійливий засіб у вигляді посмертного життя? Чого ж тоді я чекаю, невже я прагну заклинати свою долю? Лунає, котиться, я звідси чую крик, що все заспокоїть, навіть якщо кричу не я. А чекаючи, — навіщо знати, що ти небіжчик? — ти ще живий, ще борсаєшся, росте волосся, довшають нігті, випорожнюються нутрощі, похоронній службі справили похорон. Хтось опустив штори, мабуть, я сам. Ані найменшого звуку. Де там ті мухи, про яких я так багато чув? Віриш очевидному, не ти помер, а всі інші. Тоді підводишся і йдеш до матері, їй здається, ніби вона жива. Таке моє враження. Але ж тепер треба вилізти з кювета. Я б залюбки зник у ньому, вгрузаючи дедалі глибше в розкислу від дощів землю. Я, безперечно, повернуся

сюди коли-небудь, або в яму, подібну до цієї, в цьому я ще покладаюся на свої ноги, так само як коли-небудь знову побачу комісара і його помічників. А якщо вони надто зміняться і я не впізнаю їх, я не скажу, що це ті самі, але не тіште себе облудною думкою, то будуть ті самі, хоч як вони зміняться. Адже розташувати якусь істоту, місце, як казав я колись, та не хочу нікого образити, а потім не користатися ними, це було б, ну, що тут можна сказати, не знаю. Не хотіти говорити, не знати, що хочеш сказати, не могли висловити того, що, як здається, хочеш сказати, і завжди говорити або майже, — саме цього важливо не прогавити в редакційній гарячці. Ця ніч була не така, як інші, бо, якби була така сама, я б знав про це. Коли я намагаюся думати про ту ніч, проведену на березі каналу, я не знаходжу нічого, власне, немає й ночі, а бачу тільки Молоя в кюветі й досконалу тишу, а мої заплющені повіки стережуть малу ніч, де народжуються світлі плями, палахкотять і гаснуть, то порожні, то наповнені, й те полум'я — мов покидьки святих. Я сказав "та ніч", але, мабуть, їх було багато. Зраджуймо, зраджуймо — ось де зрадлива думка. Проте вранці, якогось ранку, я таки пригадав його, ранок був уже пізній, я своїм звичаєм заснув на короткий час, і простір наповнився звуками, вівчар дививсь, як я сплю, й під його поглядом я розплющив очі. Поряд із ним хекав пес, що теж дивився на мене, але не так пильно, як його господар, бо інколи він припиняв дивитися на мене й нестямно кусав власну плоть, мабуть, там, де з нього брали данину кліщі. Може, пес вважав мене за чорного барана, що заплутався в ожині, й чекав наказу господаря, щоб витягти мене звідти? Не думаю. Я не тхну бараном, але б дуже хотів тхнути бараном або цапом. То були перші образи, які постали переді мною, коли я прокинувся, я бачив їх досить виразно, і розумію їх, якщо вони не дуже складні. Потім у моїх очах і в голові почав накрапати дрібненький дощик, немов з лійки. Ось що важливо. Отже, я знав одразу, що то вівчар і його собака стоять переді мною, адше, наді мною, бо вони не зійшли з дороги. Й мекання отари, стривоженої тим, що її вже не підганяють, я теж чув виразно. Саме тієї миті ще й значення вимовлених слів було мені найясніше, тож я й запитав зі спокійною впевненістю:

— Куди ви ведете їх, на пасовиська чи на бойню? — Я, мабуть, цілковито втратив чуття на пряму, наче той напрям мав щось спільного з даним запитанням. Бо, навіть якщо пастух ішов у бік міста, що могло завадити йому обминути місто або вийти з міста іншою брамою, щоб дістатися свіжих пасовиськ, а якщо вони відходять від міста, це тим паче нічого не означає: адже бойні є не тільки в містах, їх не бракує всюди, в селах теж, кожен різник має свою бойню і право забивати худобу відповідно до своїх потреб. Але вівчар чи то не зрозумів, чи то не хотів відповісти, бо пішов, не мовивши жодного слова, тобто без жодного слова, зверненого до мене, бо він заговорив до свого собаки, що уважно слухав його, нашорошивши вуха. Я став навколішки, ні, я цього не міг, я підвівся й дививсь, як даленіє невеличкий караван. Я чув, як вівчар свистить, бачив, як він клопочеться коло отари, що без нього, напевне, скочила б у канал. І це все крізь куряву, що полискувала, а невдовзі й крізь дощик, що кожного дня повертає мене до себе і приховує від мене все інше, приховує і мене від мене. Бекання стишується, може,

барани заспокоїлись, а може, відійшли трохи далі, або ж я вже не чув так виразно, як щойно, і це дивувало мене, бо я завжди чув досить добре, хіба що трохи гірше вдосвіта, а якщо інколи я кілька годин поспіль не чув нічогісінько, то з причин, про які не знав нічогісінько, або ж тому, що подеколи все навколишнє ставало справді мовчазним, тоді як для праведників усі звуки — віту не мовкнуть ніколи. Тож отак почався цей другий день, хіба що то був третій або четвертий, і такий початок був поганий, бо думка, куди йдуть барани, надовго приголомшила мене, а серед них траплялись і ягнята, і я часто запитував себе, чи вони таки дійшли до пасовиська з отавою, а чи впали з розтщеним черепом, шерхнувши худими кінцівками, спершу навколішки, а потім на вовняний бочок від удару молота. Від цих малих збентежених створінь ще й користь якась є. Господи, який селянський край, тут усюди чотириногі. Й це ще не кінець, є коні та кози, якщо згадати тільки їх, відчуваю, як вони чигають на мене, щоб стати мені поперек дороги. Я цього не потребую. Але я не втратив з поля зору мети своїх безпосередніх зусиль, тобто прагнення якомога швидше дістатися до матері, і, стоячи в кюветі, покликав собі на допомогу слушні причини, які я мав, щоб їхати до неї, не загаявшись ні на мить. Якби я був здатний бездумно виконувати різноманітні завдання, дізнаючись про те, що робив, тільки виконавши роботу, навіть тоді серед тих завдань не було б поїздки до матері. Бачите, мої ноги ніколи не вели мене до матері без наказу згори, щоб я поїхав до неї. Як погідно, як добре надворі, для будь-кого іншого, крім мене, така подорож була б щастям. Але чого я маю вітати себе з сонцем, і я й не вітав. Егеєць, спраглий від спеки та світла, я вбивав його, і воно вбивало себе на світанку — в мені. Бліді тіні дощових днів куди більше відповідали моїм уподобанням, ні, я висловився неточно, й поготів не моїй вдачі, я не мав ні вподобань, ні вдачі, я втратив їх бозна-коли. Тобто я, мабуть, маю на увазі, що бліді тіні й т. ін. краще приховують мене, хоча я через це не видаюся набагато приємнішим. Наслідувач мимоволі — ось хто такий Молой, бачений з певної позиції. А взимку я обгортався під плащем смужками газетного паперу й розгортався тільки тоді, коли земля прокидалася вже по-справжньому — у квітні. Літературний додаток до "Таймс" був напрочуд придатним для цієї мети: цупкий, позбавлений пор папір, готовий до всіх випробувань. Навіть коли я пердів, він не розривався. Розумієте, гази виходили з мого анусу з усякої й без ніякої причини, тож я змушений іноді згадувати про них, попри огиду, яку навівають мені ті згадки. Якогось дня я став рахувати. Перднув триста п'ятнадцять разів за дев'ятнадцять годин, тобто пересічно трохи більше ніж шістнадцять разів за годину. Зрештою, це не так уже й багато. Пердів чотири рази кожні чверть години. Це ніщо. Пердів менше ніж раз що чотири хвилини. Неймовірно. Що ж, я тільки малесенький пердун, мабуть, не слід було говорити про це. Дивна річ, як математика допомагає нам пізнати себе. А втім, це все питання про клімат було мені нецікаве, я пристосовувався до всяких обставин. Додам тільки те, що вранці в цьому краю часто світило сонце, деь до десятої години або до половини одинадцятої, а потім небо вкривалося хмарами й падав аж до вечора дощ. Тоді знову показувалось і заходило сонце, мокра земля вилискувала мить, а потім, позбавлена світла, гасла. А я вже знов у сідлі, з серцем,

затруєним дрібною тривоги, — тривоги хворого на рак, змушеного консультиватися в дантиста. Бо я не знав, чи іду я куди слід. Дуже рідко траплялося, щоб не всі шляхи вели мене куди слід. Та коли я їхав до матері, тільки один шлях вів мене, куди слід, — той, що пролягав до неї, або один з тих шляхів, які пролягали до неї, бо не всі шляхи добігали до матері. Я не знав, чи я на одному з тих шляхів, що ведуть до неї, і це втомлювало мене, як і всяке повернення до життя. Тож уявіть собі, яке я відчув полегшення, побачивши, як за сто кроків попереду постають знайомі бастіони. Проминувши їх, я опинився в незнайомому кварталі, але ж я так добре знав місто, в якому народився й від якого мені ніколи не щастило відійти далі, ніж на п'ятнадцять чи двадцять миль, так-бо воно вабило мене, навіть не знаю чому. Тож я вже мало не запитував себе, чи я справді доїхав до потрібного міста, міста, де я вперше побачив морок ночі і де й досі живе десь моя мати, чи не потрапив я, повернувши не там, де слід, до іншого, такого незнайомого мені міста, що я й назви його не знав. Бо я знав тільки своє рідне місто, ніколи ногою не ступивши до жодного іншого. Але тієї пори, коли я ще вмів читати, я уважно читав розповіді щасливіших за мене подорожніх, де йшлося про інші міста, незгірші від мого, ба навіть гарніші, хоча якоюсь іншою красою. Й назву цього міста, єдиного, яке мені судилося пізнати, я шукав у своїй пам'яті, з наміром, тільки-но знайшовши її, зупинитися й запитати в перехожого, до решти розкрившись перед ним: "Добродію, перепрошую, це справді місто Х?" Х тут позначав назву мого міста. Мені здавалося, ніби назва, яку я пригадував, починалася на літеру Б або 77, але, незважаючи на цю підказку, або, можливо, внаслідок її хибності, решта літер і далі тікали від мене. Розумієте, я вже віддавна жив оддалік від слів, тож мені вистачало, скажімо, тільки бачити моє місто: адже це таки рідне місто, щоб, розумієте, не могли пригадати. Пояснити це мені дуже важко. Так само й усвідомлення моєї власної особи загорталося в анонімність, яку часто було важко прозирнути; сподіваюсь, ми ще пересвідчимося у цьому. Отак було і з іншими речами, які знущалися з мого глузду. Атож, навіть тієї пори, коли вже все розпливалося, і хвили, й частинки, стан об'єкта полягав для мене в тому, щоб не мати назви, й навпаки. Я кажу це тепер, але, власне, що я знаю про це тепер, про ту пору, тепер, коли на мене градом падають заморожені, наповнені значенням слова і коли помирає і світ, названий боягузливо й незграбно. Я знав, що відомо мертвим словам та речам, і це становило чималеньку суму, що складалася з початку, середини й кінця, немов добре збудовані фрази й довга соната трупів. І коли я кажу те, або те, або щось інше, це насправді не має значення. Говорити — це винаходити. Як облудне, так і правдиве. Але нічого не винаходять, тільки думають, ніби винаходять чи уникають, а насправді тільки бурмочуть свій урок, уривки вивченого й забутого завдання, життя без сліз — такого, що аж оплакуєш його. А потім нехай йому біс. Дивімося. Не мігши пригадати назву міста, я вирішив зупинитися й почекати якогось перехожого, що видавався б і привітним, і освіченим, зняти капелюха і, усміхнувшись, запитати: "Перепрошую, добродію, даруйте мені, добродію, скажіть, будь ласка, як називається це місто?" Адже тільки-но пролунає те слово, я одразу знатиму, чи це таки те слово, якого я шукав у своїй пам'яті, чи якесь

інше. Тоді я б уже знав. Але реалізувати цю постанову, до якої я додумався, їдучи на велосипеді, перешкодила безглузда невдача. Мої постанови і справді мали ту особливість, що, тільки-но я формулював їх, ставався якийсь прикрий випадок, несумісний з їхнім виконанням. Безперечно, саме тому я тепер менш рішучий, ніж тієї пори, про яку веду мову, а тієї пори був менш рішучий, ніж давніше. Але, по правді (по правді!), я ніколи не був надто рішучим, тобто ладним доходити якоїсь постанови, а був радше схильний опускати похилу голову в лайно, не знаючи, ні хто кого обсирає, ні з якого боку мені краще стати. Але й ця моя особливість не давала мені ніякого задоволення, і якщо я ніколи не зцілювався від неї остаточно, то аж ніяк не через те, що не хотів. Факт, як можна було б висловитись, тут має такий характер: сподіватися можна тільки на те, що наприкінці ти будеш трохи менше таким, ніж був на початку, і так далі. Бо я не раніше виробив свій план у голові, як наїхав з розгону на собаку, про Це я дізнався згодом, і впав на землю, — незграбність, тим непростіша, що собака, якого вели на повіді, йшов не по дорозі, а хідником, розважливо дріботівши поряд із господинею. Застороги — немов постанови, до них треба підступати обережно. Та дама, мабуть, вважала, ніби в аспекті собачої безпеки вона нічого не лишила на волю випадку, тоді як насправді лише кинула виклик усій природі, так само як і я зі своїми божевільними претензіями з'ясувати щось. Але, замість плазувати тепер і бідкатись, змусивши поважати мої похилі літа й мої немочі, я погіршив свою ситуацію намаганням утекти. Мене швидко наздогнала нечисленна зграя поборників справедливості обох статей і всякого віку, бо я помітив і сиві бороди, й майже невинні личка, і мене вже збиралися посікти на капусту, як утрутилась дама. Власне, вона сказала, як розповідала мені згодом, і я повірив їй:

— Лишіть цього бідолашного старого у спокої! Він убив Теді, нічого не вдієш, Теді, якого я любила, мов дитину, але ці слова не такі страшні, як здається, бо я якраз вела його до ветеринара, щоб той поклав край його мукам. Адже Теді був старий, сліпий, глухий, розбитий ревматизмом і робив під себе щомиті, вдень і вночі, і в садку, і в будинку. Отож цей бідолашний старий дав мені змогу уникнути тяжкої процедури, вже не кажучи про витрати, що були б завеликі для мене, бо мої єдині засоби до існування — військова пенсія мого любого небіжчика-чоловіка, що загинув за батьківщину, яка запевняла, що вона його, й від якої, будши живим, він ніколи не мав анінайменшої вигоди, бо чув самі образи і всяк намагався заступати йому світ. — Юрба вже розійшлася, небезпека минула, але даму годі було спинити. — Ви, може скажете, — наполягала вона, — що він учинив неправильно, почавши тікати, він мав вибачитися переді мною, пояснити. Гаразд. Таж погляньте, одразу видно, що йому бракує клепки, що він немов несамовитий із причин, про які ми не знаємо і які, можливо, стали б ганьбою для нас усіх, якби ми дізналися про них. Я навіть запитую себе, чи він знає, що скоїв.

Той рівний голос навівав таку нудьгу, що я вже збирався їхати далі, аж тут переді мною постав неодмінний поліціант. Він важко поклав на кермо велосипеда грубу волохату червону руку, я сам її бачив, і, здається, провадив з дамою наступну розмову:

— Мадам, здається, цей чоловік збив вашого собаку?

— Справді збив, ну то й що?

Ні, я не можу переповісти той дурнуватий діалог. Скажу тільки те, що поліціант зрештою, як і юрба, теж кудись повіявся, хоча це слово не досить точне, грізно бурмочучи, а за ним пішли й останні продавці витрішок, утративши надію, що ця подія обернеться лихом для мене. Але повернувся й проказав:

— Негайно приберіть свого собаку!

Вільний нарешті, щоб іти, я приготувався рушати. Але дама, пані Лой, як сказала вона одразу, або Лус, я вже не знаю, з ім'ям щось на кшталт Софі, затримала мене, вхопивши за поли, кажучи, якщо припустити, що останнього разу це була та сама фраза, що й першого, мовляв, добродію, мені потрібна ваша допомога. Побачивши, безперечно, з виразу мого обличчя, яке одразу виказує мене, що я зрозумів, вона, певне, мовила собі: "Якщо він зрозумів це, то може розуміти й усе інше". І вона не помилилася, бо трохи згодом виявилось, що в мене є думки й погляди, які могли походити тільки від неї, тобто, що вбивши її собаку, я зобов'язаний допомогти їй і перенести собаку до неї додому й поховати, що вона не хоче звертатися зі скаргою на мій учинок, хоча не завжди робиш те, чого не хочеш, і що я їй, незважаючи на мій огидний вигляд, симпатичний, і для неї було б насолодою допомогти мені, і вже не знаю, що там іще. Ой, слухайте, здавалося, ніби і я потребую її допомоги. Я був потрібний їй, щоб допомогти позбутися собаки, а вона була потрібна мені вже не знаю, з яких причин. Напевне, вона сказала їх мені, бо то була злісна вигадка, мовляв, я не міг пристойно промовчати про них, як промовчав про решту, і я не посоромився заявити їй, що не маю потреби ні в ній, ні в будь-кому іншому, а це, мабуть, було невеликим перебільшенням, бо я, напевне, відчував потребу в матері, інакше чого б я так затято добирався до неї? Якраз це одна з причин, чому я якомога уникаю розмов. Адже я завжди кажу або багато, або надто мало, і це завдає мені мук, бо я ж так люблю правду. І я не полишу цієї теми, до якої, безперечно, ніколи б не мав нагоди звернутися, такі-бо нагромадилися хмари, не висловивши цікавої зауваги, що ось, як мені часто траплялося, навіть за часів, про які я розповідаю, я сказав забагато, гадаючи, ніби сказав надто мало, і сказав надто мало, гадаючи, ніби сказав забагато. Тобто, коли поміркувати, і то ретельно, мої словесні надмірності виявлялися словесною злиденністю, і навпаки. Цікаві перевертні, хіба не так, залежні тільки від плину часу. Іншими словами, хоч би що я казав, цього ніколи не було ані досить, ані досить мало. Я не мовчав, ось воно що, хоч би що я казав, я не мовчав. Це божественний аналіз, і якщо ви впізнаєте себе в ньому, він допоможе вам пізнати себе, а отже, й подібних до вас. Бо, кажучи, що я не мав потреби ні в кому, я сказав не багато, а тільки вкрай малу частину того, що мав би сказати, чого не вмів би сказати, про що мав би промовчати. Потреба в матері! Атож, я гинув у, власне, несказанній відсутності потреб. Отож вона, мабуть, назвала мені, тепер я знову говорю про Софі, причини, з огляду на які я мав потребу в ній, бо з цього приводу я дозволив собі суперечити їй. Доклавши тяжких зусиль, я б, напевне, пригадав ті причини, але тяжкі зусилля, дякую, не я їх завдаватиму собі. З

мене було вже досить того бульвару, мабуть, то був бульвар, праведників, які ходять по ньому, поліцаїв, що чигають на здобич, усіх ніг і рук, що, пригнічені зіткненнями, топчуть та носять, вуст, які наважуються кричати, тільки мавши підстави, неба, що почало сочитися, з мене досить бути надворі, бути оточеним і баченим. Якийсь добродій ціпком поворушив собаку. Собака був абсолютно жовтої масті, мабуть, дворняга, я кепсько розрізняю дворняг і породистих псів. Він, певне, менше страждав від смерти, ніж я від падіння. Крім того, був мертвий. Ми поклали його поперек сідла й рушили, навіть не знаю як, певне, допомагаючи одне одному підтримувати труп, вести велосипед, іти крізь юрбу, що глузувала з нас. До будинку Софі, — ні, я вже не можу називати її так, я спробую називати її Лус, просто Лус, — до будинку Лус було недалеко. Але й не близько, я дістав своє, поки дійшов. Тобто насправді не дістав. Люди вважають, ніби дістали своє, а насправді таке трапляється дуже рідко. Якраз тому, що я знав, що вже дійшов, я й дістав своє, а пройшовши ще одну милю, дістав би своє на годину пізніше. Ось воно як. Чи треба мені описувати той будинок? Не думаю. Я там нічого не робитиму, це все, що я знав тієї миті. Хіба що згодом, як я мало-помалу приживатимусь у ньому. А Лус? Тут важко ухилитися. Передусім поховаймо якнайшвидше собаку. Яму викопала вона, під деревом, Не знаю чому, але свою собаку завжди ховають під деревом. Тобто я мав свою думку про це. Саме вона викопала яму, бо я, хоч і чоловік, не зміг би через хвору ногу. Тобто міг би викопати її лопаткою для пересадки рослин, але заступом — ні. Бо, коли копаєш, одна нога підтримує вагу тіла, тоді як друга, згинаючись і розгинаючись, стромляє лопату в землю. Адже моя хвора нога, вже не знаю яка, в даному разі це несуттєво, була неспроможна ані копати, бо ж не згиналася, ані правити мені за опору, бо підігнулася б. Я мав, так би мовити, лише одну ногу, я був морально одноногий, і став би набагато щасливіший і легший, якби її ампутували на рівні паху. Заразом вони б видалили й кілька яєчок, хоч я нічого не казав би їм про них. Адже мої яєчка, бовтаються десь посередині стегон на кінці тонкого шнурка, бо вже немає нічого, що могло б їх підняти звідти, і за доказ тут править те, що я вже не мав бажання піднімати їх, відчуваючи радше бажання, щоб вони, оті свідки звинувачення й захисту мого тривалого обвинувального процесу, зникли. Бо вони звинувачували мене в тому, що я дунив їх, і водночас вітали мене з цим, із глибин своєї порожньої торби, праве нижче за ліве, або навпаки, вже не знаю, немов циркові брати. І, річ серйозніша, вони заважали мені ходити й сідати, неначе мені було не досить моєї хворої ноги, а коли я їхав на велосипеді, вони чіплялися геть за все. Тож я був зацікавлений, щоб вони зникли, і я б сам заопікувався цим, узявши ножа чи секатора, якби не страх, що змушував мене здригатися від фізичного болю й інфікованих ран. Атож, усе своє життя я трусився від страху перед інфікованими ранами, я, що ні разу не знав інфекцій, такий я був кислий. Моє життя, моє життя, я говорю про нього то як про скінченну річ, то як про жарт, який затягнувся, і тут я не маю слушності, бо він скінчився й водночас триває, але якою часовою формою дієслова можна висловити цю думку? Годинник перед смертю накручує дзигарі й закопує, і їхні викривлені коліщатка коли-небудь озвуться до Бога, віршами. Я, власне, мав би

ніжно прив'язатися до своїх яєць, хухати на них і берегти їх, як інші люди хухають на свої рубці чи бережуть альбом бабусиних фотографій. Хай там як, не вони заважали мені копати, а моя нога. Лус сама викопала яму, поки я тримав собаку на руках. Він уже став важкий і холодний, але ще не смердів. Від нього, якщо ваша ласка, огидно тхнуло, але огидно, як від старого собаки, а не як від дохлого собаки. Він теж рив ями, можливо, саме в цьому місці. Його поховують як є, без ніякого ящика чи обгортки, немов ченця-картезіанця, але з поводом і нашийником. Лус поклала його і в яму, бо я через хворобу не міг ані нахилитися, ані стати навколішки, і якби коли-небудь мені трапилось, забувши про свого героя, нагнутися чи стати навколішки, абсолютно не вірте цьому, то буду не я, а хтось інший. Вкинути його до ями — оце й усе, що я міг би зробити, і вчинив би так залюбки. Проте не вчинив. Скільки є того, що ти вчинив би залюбки, ой, без ентузіазму, але з великою охотою, і, хоча немає ніякої очевидної причини відмовлятися від таких дій, тебе однаково щось стримує! Може, ми не вільні? Треба вивчити це питання. Але ж у чому тоді полягав мій внесок до цього похорону? Адже Лус викопала яму, поклала туди собаку, засипала яму. Я, зрештою, тільки стояв поряд. Мій внесок полягав у моїй присутності. Неначе то був мій власний похорон. І таки був. Коло ями росла модрина. Це єдине дерево, яке я можу з певністю визначити. Дивно, що Лус обрала, щоб закопати під ним свого собаку, єдине дерево, яке я міг визначити з певністю. Зеленаві голочки були мов шовкові й пересіяні, здавалося мені, невеличкими червоними цятками. Пес мав кліщів за вухами, я враз помічаю такі речі, їх поховали разом з ним. Закопавши, Лус дала мені лопату й замислилася. Я гадав, що вона плаче, була слухна мить, а вона навпаки, сміялася. Мабуть, то була її манера плакати. А може, я помилився і вона справді плакала, але звуки чулись такі^ ніби сміялася. Сльози і сміх — я нітрохи не тямлюся на них. Вона вже не побачить його, свого Теді, якого любила, мов дитину. Я запитав себе, чому, безперечно засвідчивши добре прихований намір поховати собаку в себе, вона не запросила ветеринара, щоб той умертвив собаку просто тут. Чи справді вона йшла до ветеринара, коли її шлях перетнувся з моїм? Чи вона розповіла про це з єдиною метою пом'якшити мою провину? Візити ветеринара додому коштують, звичайно, дорожче. Жінка завела мене до вітальні й дала випити та поїсти, мабуть, щось смачне. Напився я б залюбки. Якщо вона живе нужденно, на таке годі сподіватись. А нужденність я відчув одразу. Побачивши, що мені важко сидіти, вона присунула стілець для моєї ноги, що не згиналася. Подаючи страви, вона розмовляла зі мною, але з тих балачок я не зрозумів і сотої частини. Власноруч зняла з мене капелюха й вийшла з ним, мабуть, повісити десь на вішаку, і, здається, здивувалася, коли шнурок зупинив її порив. Лус мала дуже гарненького папугу, з усіма найчарівнішими барвами. Папугу я розумів краще, ніж його господиню. Я не стверджую, ніби розумів його краще, ніж вона, а тільки кажу, що розумів його краще, ніж її. Папуга озивався вряди-годи: "Putain de conasse de merde de Maison!" — тобто "сука, лайно, засранець, падло!" Мабуть, до Лус він належав якійсь французенці. Тварини часто змінюють господарів. Чогось іншого він, власне, й не казав. Стривайте, папуга казав ще "Fuck!" Це слово його навчила говорити не

француженка. "Fuck!" Можливо, він сам його вигадав, я б нітрохи не здивувався. Лус намагалася навчити його казати "Pretty Polly!", "гарненький Полі!" Думаю, вже запізно. Він слухав її, схиливши голову набік, міркував, а потім виголошував: "Putain de conasse de merde de chialson!" Видно було, що папуга напружується. Коли-небудь вона і його поховає. Мабуть, у клітці. Й мене, якби я лишився, вона б теж поховала. Якби я мав її адресу, я б написав їй, щоб вона поховала мене. Я заснув. Прокинувся в ліжку, роздягнений. Безсоромність зайшла так далеко, що мене покупали, якщо судити з запаху, яким тхнуло від мене, — вже не тхнуло. Я підійшов до дверей. Замкнені. До вікна. Заґратоване. Ніч тільки-но починалася. Що можна спробувати, коли вже спробував і двері, й вікно? Може, комин? Я став шукати свій одяг. Знайшов комутатор і покрутив його. Марно. Що за okazія! А втім, мені було досить байдуже. Я знайшов свої милиці, коло фотеля. Може, вам видасться дивним, що я міг виконати названі рухи без їхньої підтримки. Мені — видавалося. Прокинувшись, не одразу пригадуєш, хто ти. На одному стільці я побачив біленький нічний горщик із рулоном туалетного паперу всередині. Випадково нічого не лишають. Я розповідаю про ці миті з певною дріб'язковістю, це дає мені полегшу з огляду на те, що, як я відчуваю, чекає мене попереду. Я підсунув фотель до стільця, сів у фотель і поклав свою заціпенілу ногу на стілець. У кімнаті було аж тісно від стільців і фотелів, у сутінках вони кишіли навколо мене. Стояло ще й чимало столиків на одній ніжці, табуретів, скринь, шафок і т. ін. Дивне враження захаращеності зникло, коли розвиднілося, тоді ж засвітилася й люстра, бо я лишив вимикач увімкненим. Я вже не мав волосся на обличчі, я дізнався про це, стривожено провівши по ньому рукою. Мене поголили, відтяли рештки моєї бороди. Як мій сон міг опиратися такому безцеремонному поводженню? Адже звичайно я сплю дуже чутливо. На це запитання я дібрав кілька відповідей. Проте не знав, котра з них правильна. Можливо, вони всі незадовільні. Власне, борода в мене росла тільки на підборідді і трохи нижче. Там, де в інших людей буяло гарне волосся, в мене нічого не росло. Та хоч яка була моя борода, її приборкали. Може, навіть пофарбували, бо ніщо не свідчило на користь протилежної думки. Я думав, що сиджу у фотелі голий, але зрештою зрозумів, що на мені напрочуд легенька нічна сорочка. Якби прийшли й повідомили, що вранці мене віддадуть у жертву, мені те все видавалося б природним. Але ці думки можуть бути й дурницею. Здається, мене ще й напахчили, мабуть, лавандою. Я кепсько знаюся на парфумах. Я казав собі: "Якби тебе бачила твоя бідолашна мати!" Я таки люблю усталені форми. Мати видавалася мені далекою, дуже далекою від мене, а проте, якщо мої розрахунки точні, я був До неї ближче, ніж минулої ночі. Та чи точні вони? Якщо я таки в рідному місті, я просунувся вперед. Але чи справді я там? А якщо навпаки, я в іншому місті, де матері, звичайно, немає, тоді я втратив перевагу. Мабуть, я заснув, бо ось уже величезний місяць загородив вікно. Дві штаби поділяли місяць на три частини, і якщо середня була незмінна, права малопомалу набувала те, що втрачала ліва. Адже місяць посувався зліва вправо, або ж кімната посувалася справа наліво, або ж і місяць, і кімната посувалися одночасно, або ж вони обоє посувалися зліва направо, тільки кімната не так швидко, як місяць, або

справа наліво, тільки місяць не так швидко, як кімната. Але чи можна за таких обставин говорити про правий і лівий боки? Те, що відбуваються вкрай складні рухи, видавалося певним, а втім, яка начебто проста річ — те велике жовте світило, яке повільно пропливало за штабами і яке мало-помалу з'їдала темна стіна, аж поки затьмарила його. Потім його спокійна хода відбивалася на стінах у формі посмугованого зверху вниз сяєва, що кілька хвилин змушувало тремтіти листочки, якщо то були листочки, а відтак зникло, лишивши мене в пітьмі. Як важко говорити про місяць стримано! Той місяць такий дурний! Мабуть, завжди показує нам свій зад. Бачите, колись я цікавився астрономією. Я цього й не заперечую. Потім якийсь час вивчав геологію. Згодом протягом короткого періоду набридав собі антропологією та іншими дисциплінами, скажімо, психіатрією, пов'язаними з нею, які то пов'язуються з нею, то знову відв'язуються залежно від останніх відкриттів. От в антропології я любив силу властивого їй заперечення, її затяте прагнення визначати людину, за прикладом Бога, на основі того, що вона не існує. Але про цю дисципліну я завжди мав тільки дуже туманні уявлення, погано знаючи людей і не тямлячи до ладу, що це означає — бути. О, я спробував усе. Кінець кінцем тільки магії дісталася честь утвердитися в моїх руїнах, і навіть сьогодні, прогулюючись, я знаходжу в собі її залишки. А найчастіше це місце без плану й без меж, де мені незбагненне геть усе, аж до матеріалів уже не кажучи про їхнє розміщення. А річ у руїнах — я не знаю, що це, не знаю, чим вона була, а отже, й не знаю, чи не йдеться часом не так про руїни, як про несхитну плутанину вічних сутностей, якщо це слушний вислів. Хай там як, це місце без таємниць, і магія покинула його, побачивши, що там немає таємниць. І якщо я ходив туди не залюбки, то, мабуть, трохи з більшою охотою, ніж куди-інде, здивований і спокійний, хотілося сказати, наче уві сні, але ні, зовсім не так. Але це місце належить не до тих, куди ходять, а до тих, де опиняються без ніякої втіхи, але, можливо, з меншим невдоволенням, ніж у місцях, звідки можна піти, тільки завдавши собі мук, місцях загадкових, сповнених відомих таємниць. Я слухаю і чую, як диктує мені світ, застиглий у стані втрати рівноваги, в тьмяному і спокійному світлі, достатньому, щоб бачити, розумієте, й теж застиглому. Я чую бурмотіння, що все згинається і гнеться, немов під ношею, але ж тут немає нош, а землю навряд чи можна понести, і світло теж, прямуючи до мети, що, здається, ніколи не мала існувати. Бо якою може бути мета в цієї самотності, що ніколи не мала ані справжньої ясності, ані вертикалі, ні просто опори й де стояли тільки нахилені речі, ковзаючись у безкінечному обвалі під небом без пам'яті про ранок і надії на вечір. Ті речі, які речі, звідки вони взяли, з чого зроблені? Тут, здається, нічого не ворухиться, й ніколи не ворухилося, й ніколи не заворухиться, хіба що я, й поготів не ворухачись, коли я тут, а тільки дивлюсь і даю дивитися на себе. Атож, Це світ скінченний, попри зовнішнє враження, це його кінець породив його, це закінчуючись, він починається, — чи досить зрозумілі ці слова? І я теж скінченний, коли я тут, мої очі заплющуються, страждання припиняються, і я закінчуюсь, зігнутий так, як не згинаються живі. І ще чутиму той далекий шепіт, давно вже мовчазний, і нарешті я чую, що дізнаюсь і про інші речі, пов'язані з цією темою. А

тим часом я його більше не слухатиму, бо не люблю його, той далекий шепіт, ба навіть боюся його. Це звук, не схожий на інші звуки, які слухають, якщо хочуть, і які часто можна вже не чути, пішовши кудись далі або заткнувши собі вуха, бо цей звук починає лунати у вашій голові, не відомо як і чому. Тож його чуєш головою, вуха тут ні до чого, й не можеш його припинити, він замовкає сам, коли хоче. Тому те, слухаю я його чи ні, не має ніякого значення, я чутиму його завжди, навіть грім не заглушить його для мене, аж поки він припиниться сам. Проте ніщо не змушує мене говорити про нього, відколи він уже не обходить мене. А він таки не обходить мене — поки що. Ні, тепер мене обходить тільки те, щоб покласти край пригоді з місяцем, що лишилася незавершена, але я знаю її. І якщо я покладу їй край не так добре, як тоді, якби мав усі свої клепки, я таки закінчу її, і то якомога краще, принаймні я вірю в це. Тож місяць, коли я віддався міркуванням, раптом приголомшив мене, здивував, якщо хочете. Атож, я міркував про нього по-своєму, з байдужістю, я якимсь чином бачив його знову у своїй голові, аж раптом мене опанував великий переляк. Подумавши, що таки варто клопоту встромити туди свій ніс, я встромив його й не забарився зробити, серед інших, наступне відкриття, й тільки воно збереглося в моїй пам'яті: цей місяць, що проплив, гордий, уповні перед моїм вікном, учора або позавчора, таки позавчора, я бачив геть молоденьким і малим, перекинутим на спину, мов стружка. І сказав собі: "Дивись, він чекав молодого місяця, щоб кинутися на незнані шляхи, які ведуть на південь". А потім трохи згодом: "Якщо завтра побачу матір". Адже, як кажуть, усе залежить від Святого Духа. І якщо я не згадав про цю обставину вчасно, то тільки тому, що не можна всього згадати вчасно, треба вибирати, і то між речами, про які не варто згадувати, і речами, які ще менше варті згадки. Бо, коли хочеш згадувати все, кінця не буде ніколи, а все якраз і полягає в цьому — закінчити, покласти край. О, я знаю, навіть згадуючи лише про деякі наявні тепер обставини, кінця не буде ніколи, я знаю, знаю про це. Просто лайно міняють. А якщо кожне лайно схоже на всяке інше лайно, що неправда, це нічого не означає, адже добре — мати змогу поміняти лайно, пройти вряди-годи в якомусь лайні трохи далі, попурхати, а чого ж, немов метелик-одноденка. А якщо помиляєшся, а ти таки помиляєшся, тобто розповідаєш про обставини, про які було б краще промовчати, й мовчиш про інші, маючи, якщо ваша ласка, цілком слушні підстави, але, як тут висловитись, без причини, цілком слушні підстави, але без причини, як отой молодий місяць, і то часто з чистим сумлінням, бездоганною вірою. Отже, між ніччю на горі — ніччю моїх двох приблуд і ухвалені постанови піти провідати матір — і теперішньою миттю збігло більше часу, ніж я гадав, тобто цілі два тижні або майже. В такому разі що сталося з тими двома тижнями або майже, де вони проминули? І як слід розуміти можливість — хоч би що відбувалося протягом тих двох тижнів — докладно й послідовно розповісти про всі події, ретельний облік яких я вів? Чи не краще було б припустити, ніби місяць, бачений позавчора, аж ніяк не бувши молодим, як я гадав, був напередодні своєї повноти, або що місяць, бачений з будинку Лус, аж ніяк не бувши повним, як він видавався мені, був насправді лише на початку першої чверті; а може, зрештою, йшлося про два місяці, однаково далекі й від

молодого, і від повного, й такі схожі між собою своїми вигинами, що неозброєне око насилу розрізняло їх, а все, що суперечить цим гіпотезам, є тільки туманом ілюзії? Хай там як, саме ці міркування допомогли мені заспокоїтися й відновити, попри витівки природи, оту атараксію, яка варта того, чого варта. Й водночас мені спало на гадку, яку знову повивав сон, що мої ночі були без місяця, що місяць ніколи не бачив моїх ночей, тож той місяць, що, як я бачив, повз упоперек вікна, відсилав мене до інших ночей і до інших місяців, що їх я ніколи не бачив, я забув, хто я (було б що), й говорив про себе так, як говорив би про когось іншого, немов мені абсолютно треба говорити про когось іншого. Атож, це трапилося зі мною і трапиться знову: я забуваю, хто я, і вважаю, наче міняюся не я, а хтось чужий. Саме тоді я побачив небо, відмінне від справжнього, та й земля прибралася несправжніми барвами. Це здавалося відпочинком, але й нітрохи не було ним, я ковзав, задоволений, у світлі інших людей, світлі, що колись, певне, було моїм, тут я не заперечую, а потім з'явився страх повернутись, я не скажу куди, я не можу, мабуть, до відсутности, треба повернутися туди, це все, що я знаю, недобре лишатися тут, недобре покидати це місце. Другого дня я вимагав свій одяг. Слуга пішов розпитати про нього. Повернувся з новою, що одяг спалили. Я й далі вивчав кімнату. На око то був досконалий куб. Крізь високе вікно видніло гілля. Воно легенько похитувалось, але не завжди, інколи його струшували раптові пориви вітру. Я помітив, що світиться люстра. Мій одяг, казав я, мої милиці. Я й забув, що милиці були тут, коло фотеля. Слуга знову вийшов, не зачинивши двері. Крізь двері я бачив велике вікно, набагато більше за двері, бо ніде не виднів жоден край, і тьмяне. Слуга повернувся і сказав, що одяг занесли до хімчистки, щоб він не був такий засмальцьований. Подав мені милиці, й це мало б видатися мені дивним, але навпаки, здалося цілком природним. Я взяв одну милицю й заходився лупити нею по меблях, але не дуже сильно, якраз досить, щоб перекинути їх, не поламавши. Меблів тепер, здається, було менше, ніж уночі. Правду кажучи, я не так лупив по них, як штовхав їх, немов тикаючи шпагою, і про ці рухи годі було б сказати, що я штовхав, але все-таки я радше штовхав, ніж лупив. Але, пригадавши, хто я, враз відкинув милицю й нерухомо сів серед кімнати, вирішивши вже нічого не запитувати й не вдавати, ніби я лютую. Бо, якщо я хотів отримати свій одяг, а я думаю, що хотів, це ще не причина вдавати гнів, коли мені відмовляють у ньому. Знову сам, я заходився далі вивчати кімнату й побачив інші речі, аж тут повернувся слуга і сказав, що по мій одяг уже пішли й невдовзі я вже матиму його. Потім він узявся піднімати перекинуті меблі і ставити їх на місце, струшуючи з них порошок віничком з пір'їн, який раптом опинився в його руці. Невдовзі і я став допомагати йому, прагнучи показати, що ні на кого не гнівався. І якщо, через ногу, яка не згиналася, я мало чим міг допомогти йому, я все-таки робив те, що міг, тобто сідав у стільці та фотелі, тільки-но він піднімав їх і з маніакальною ретельністю ставив на призначене їм місце, здіймаючи руки в повітря, щоб краще судити про наслідки своєї роботи, а потім уже брався за них, роблячи якісь непомітні зміни. Підібравши поли своєї нічної сорочки, я лупцював їх. Але й до цієї міміки я не міг удаватися довго й раптом застигав серед кімнати. Побачивши, що слуга вже ладен

піти, я ступив до нього й проказав: "Мій велосипед". Цю фразу я повторював доти, аж доки він, здається, зрозумів мене. Той слуга, невеличкий і без віку, належав навіть не знаю до якої раси, безперечно, не до білої. Мабуть, був азіат, якийсь невизначений азіат, певне, з Леванту. Мав на собі білі штани, білу сорочку й жовтий жилет, можна сказати, з замші, з золоченими ґудзиками і сандалі. Я дуже рідко так докладно придивляюсь до того, що вдягають на себе люди, і щасливий, що можу вам дати змогу скористатися моїми спостереженнями. Це можна пояснити, мабуть, тим, що весь той ранок я переймався тільки одягом — своїм. Власне, я, певне, казав собі: "Поглянь на нього, такого спокійного у своєму одязі, тоді як я бовтаюсь у чужій нічній сорочці, та ще й, мабуть, жіночій, бо рожевій, прозорій і оздобленій стрічками, зборками та мереживом". Натомість кімнату я бачив погано, щоразу, коли я брався розглядати її, вона видавалася мені зміненою, а це означає бачити погано на даному етапі розвитку нашого пізнання. Навіть гілля, здавалося, не стояло на місці, мов наділене власною орбітальною швидкістю, а двері вже не були посередині великого тьмяного вікна, а трохи посунулися праворуч або ліворуч, уже не знаю, тож в одвірку я бачив тепер шматок білої стіни, на якій я, виконуючи певні рухи, міг створити бліді тіні. Але це все мало природні пояснення, я таки погоджуюсь із цим твердженням, бо ресурси природи, здається, безмежні. Це я був не досить природним, щоб невимушено спромогтися стати одним з елементів цього порядку речей та оцінити його витонченість. Але я звик бачити, що сонце сходить на півдні й уже не знати ані куди я йду, бо геть усе відбувалося зі страшенною непослідовністю й довільністю, ані що покидаю і що супроводить мене. Погодьтеся, за таких обставин піти до матері не так уже й легко, важче, ніж піти, всупереч власній волі, до Лус, або на пошту, або в інші місця, які, я відчував, чекають на мене. Слуга приніс мені одяг, у папері, розгорнув його переді мною, і я побачив, що немає мого капелюха, це спонукало мене заговорити: "Мій капелюх". Зрозумівши, чого я хочу, він пішов і повернувся невдовзі з моїм капелюхом. Тоді мені вже нічого не бракувало, хіба що шнурка, щоб прив'язати капелюх до петельки, але я впав би у відчай, намагаючись пояснити йому цю обставину, й тому не сказав ані слова. Старий шнурок завжди можна знайти де-небудь, шнурок не вічний, як, власне, й решта одягу. Ну, а щодо велосипеда, я твердо сподівався, що він чекає мене десь унизу, можливо, навіть перед під'їздом, готовий далеко завезти мене від цих страхітливих місць. Я не бачив, яка мені користь нагадувати ще й про нього, накидати собі та слугі нове випробування, якщо є спосіб уникнути його. Ці міркування пронеслися в моїй голові досить швидко. В присутності слуги я перевірів свої кишені, загалом їх було чотири, й відзначив, що там дещо зникло. Зокрема не стало смоктального камінчика. Але камінчики для смоктання можна дуже легко знайти на наших пляжах, за умови, що знаєш, де їх шукати, і я вважав за краще нічого не казати про це, тим паче, що після години балачок він міг би піти в сад шукати мені камінчик, цілком непридатний для смоктання. Цю постанову я теж ухвалив, так би мовити, миттю. Щодо інших речей, які зникли, то навіщо й говорити про них: адже я не знав достеменно, що пропало. Може, їх забрали ще в комісаріаті, без мого відома, або ж я

загубив їх, коли впав, а може, якоїсь іншої миті, можливо, я просто викинув їх, бо інколи, як я відчував досаду, на мене щось находило, і я розкидав усе, що мав із собою. Тож навіщо й говорити про них. А втім, я вирішив відкрито заявити, буцімто в мене пропав ніж, чудовий ніж, і я сказав про це з такою переконаністю, що отримав чудового ножа для нарізання овочів, так би мовити, неіржавного, але не багато збігло й часу, як він поіржавів; крім того, ніж розкривався й закривався, подібно до решти ножів на овочі, які я бачив, і мав стопорний виріз, що одразу виявився нездатним стопорити хай там що, звідки й незліченні порізи на моїх пальцях, затиснутих між руків'ям зі справжнього, так би мовити, ірландського рогу і лезом, рудим від іржі й таким тупим, що насправді йшлося не так про рани, як про контузії. І якщо я так довго розповідаю про цей ніж, то тільки тому, що, гадаю, я завжди мав його серед своїх надбань, і, розповівши про нього тут, я вже не згадуватиму його, коли настане мить, якщо таки настане коли-небудь, скласти інвентар моїх речей, тож, відчуваю, я матиму полегшу саме тієї миті, коли потребуватиму її. Адже зрозуміло: про те, що я втратив, я, річ природна, балакаю менше, ніж про те, чого не міг утратити. А якщо я, здається, не завжди дотримуюся цього принципу, то тільки тому, що інколи він тікає від мене і зникає, так само, як і тоді, якби я ніколи не відмовлявся від нього. Слова суперечать самі собі, але яке це має значення? Бо я вже не знаю досить добре, що я роблю й навіщо, ці речі я розумію дедалі менше й не приховую цього від себе, бо чого б я мав приховувати, і то з огляду на кого, на вас, від кого нічого не приховують? А втім, спонукати себе до чогось, уже й не знаю, неможливо висловити, тепер, коли збігло так багато часу, розумієте, я не зупинюся перед з'ясуванням, на основі якого принципу. Тим паче, що, хоч би що я робив, тобто хоч би що я казав, це завжди буде в певному розумінні те саме, атож, у певному розумінні. І якщо я говорю про принципи, тоді як їх тут немає, що є, я нічого не можу вдіяти. Мабуть, вони є де-небудь. А якщо в певному розумінні я завжди роблю те саме, це не те саме, що й дотримуватися того самого принципу, тут я теж нічого не можу вдіяти. А втім, як дізнатися, ти дотримуєшся принципу чи ні? І як можна прагнути дізнатися про це? Ні, це все не варте того, щоб зупинятися на ньому, а проте на ньому зупиняються, не усвідомлюючи вартості. А на речах, які чогось варті, не зупиняєшся, їх лишаєш із тієї самої причини, або з розважливості, знаючи, що ці історії про вартості не для вас, бо ви вже не знаєте до ладу, що ви робите і навіщо, ви й далі не повинні нічого знати, під страхом... я себе запитую чого, атож, запитую про це. Бо ще гіршим, ніж те, що я роблю, не знаючи що й навіщо, була річ, про яку я ніколи не мав би анінайменшого уявлення, і це мене не дивує, бо я ніколи й не намагався уявити. Адже, наскільки я знаю себе, я б міг би уявити собі ще гірше, ніж те, що я мав, якби докладав ревних зусиль, щоб таки мати його. І те, що я маю, те, ким я є, — цього мені досить, цього мені завжди досить, а щодо моєї невеличкої любові до майбутнього, то й тут я спокійний, я ще анітрохи не знудився. Отож я вдягнувся, наперед будучи впевненим, що в стані мого одягу нічого не змінилося, тобто вдягнув свої штани, плащ, капелюх і черевики. Мої черевики. Вони піднімалися мені аж туди, де мали б бути литки, якби я мав литки, й наполовину

застібалися, або застібалися б, якби мали застібки, й наполовину зашнуровувались, і гадаю, якимсь чином вони завжди були зі мною. Потім узяв милиці й вийшов з кімнати. Весь день змарнував на ті дурниці, і ось уже знову сутінки. Я придивився, спускаючись сходами, до вікна, яке бачив крізь двері. Воно освітлювало сходи — яскравим, бурим світлом. Лус була в садку, опоряджала могилу свого собаки. Вона засіяла її травою, неначе трава сама б там не виросла. Вона скористалася миттю, коли сонце вже не дуже припікало. Побачивши мене, зі щирою приязню підійшла до мене й дала мені пити і їсти. Я їв стоячи й очима шукав велосипед. Вона говорила. Швидко наситившись, я вже по-справжньому став шукати велосипед. Лус ходила за мною слідом. Зрештою я знайшов його, свій велосипед, зіпертий на такий податливий кущ, що він наполовину заховався в ньому. Відкинув милиці й узяв його в руки, за сідло й за кермо, з наміром крутнути колеса вперед, назад, перше ніж сісти на нього верхи й назавжди вибратися з цих проклятих місць. Але я даремно штовхав і тягнув, колеса не крутилися. Можна було б подумати, ніби хтось щосили натиснув на гальма, але насправді ні, мій велосипед не мав гальм. Відчувши, як мене раптом долає велика втома, попри пору дня, коли я виявляв найбільшу активність, я віджбурнув велосипед у кущ і ліг на землю, на газон, не дбаючи про росу, бо я ніколи не боявся роси. Саме тоді Лус, скориставшись моєю неміччю, сіла коло мене навпочіпки і стала висувати свої пропозиції, до яких, мушу признатися, я досить неуважно наставляв вуха, не мавши ніякої іншої роботи, ба навіть не мігши робити чогось іншого, вона, безперечно, домішала мені в масло якусь речовину, що мала ослабити мене, ослабити Молоя, тож я, так би мовити, став не чим іншим, як грудкою воску, що топилася. А з пропозицій, що їх вона повільно висловлювала, повторюючи кілька разів кожен пункт, я зрештою виснував наступне, і це, безперечно, й було найголовнішим. Я не міг перешкодити їй проїнятися симпатією до мене, вона й поготів. Я лишуся в неї, де житиму, мов удома. Я матиму що пити та їсти, а ще й курити, якщо я курю, безкоштовно, й моє життя минатиме без клопоту. Певним чином я заміню їй собаку, якого я вбив і який був для неї мов дитина. Я допомагатиму їй у садку, в будинку — коли захочу, якщо хотітиму. Я не ходитиму на вулицю, бо, опинившись там, уже не знатиму, як повернутись. Я оберу ритм життя, який підходитиме мені найкраще, встаючи, лягаючи і споживаючи їжу коли мені заманеться. Якщо я не хочу бути охайним, мати пристойний одяг, умиватися й т. ін., ніщо мене не зобов'язує до цього. Її це засмутить, але що означає її смуток для неї поряд із моїм смутком для мене? Все, чого вона просила, — лише відчувати мене коло себе, з нею, інколи мати змогу споглядати це дивовижне тіло, його пози та його рухи. Вряди-годи я уривав її, запитуючи, в якому я місті. Але, чи то не розуміючи мене, чи то прагнучи, щоб я не довідався, не відповідала на це запитання, а далі вела свою розповідь, з безмежною терплячістю повторювала вже сказане, а потім повільно, лагідно йшла вперед і розповідала про переваги, які я матиму, надумавши лишитися в неї, і які матиме вона, вона, давши мені притулок. Умовляла мене доти, доки вже нічого не існувало, крім монотонного голосу серед дедалі густішої ночі, запаху вогкої землі і якоїсь духмяної квітки, назву якої тієї миті я визначити не міг, проте згодом визначив

як лаванду. В тому садку грядки з лавандою були всюди, Лус любила лаванду, вона, мабуть, сама сказала мені про це, бо інакше я б цього й не знав, любила її над усі інші трави та квіти — завдяки її запахів, а також колосочкам та кольору. Якби я зберіг чуття нюху, запах лаванди завжди спонукав би мене думати про Лус, згідно з добре відомим механізмом формування асоціацій. А лаванду, гадаю, вона, коли надходила пора, збирала, сушила й розкладала в торбинки, ставлячи їх у шафи, щоб напахчити хусточки, спідню білизну й будинок. І все-таки іноді я чув, як бамкають дзигарі на дзвіницях і баштах, щораз довше й довше, потім зненацька дуже коротко, а далі знову щораз довше. Це свідчить про час, якого вона не пошкодувала, щоб переконати мене, про її терпіння й фізичну витривалість, бо протягом усього цього часу вона сиділа навпочіпки або стояла навколішки коло мене, тоді як я спокійнісінько лежав на траві: то на спині, то на череві, то на одному боці, то на другому. Говорила вона невпинно, натомість я розкривав рота тільки на те, щоб інколи, і то дедалі тихіше, запитати, в якому ми місті. Нарешті, впевнившись у своєму успіху, або просто усвідомивши, що доклала всіх можливих зусиль і далші наполягання нічого не дадуть, вона підвелася й пішла, не знаю куди, бо я й далі лишався там, де був, — на жаль, проте невеликий. Адже в мені завжди сидить, поміж іншими, два скоморохи, той, що тільки вимагає, щоб я лишався там, де я є, і той, що уявляє собі, ніби трохи далі мені було б трохи краще. Отже, хоч би що я робив, у цьому аспекті про мене в певному розумінні завжди піклувались. Я по черзі поступався їм роллю, тим понурим пройдисвітам, щоб вони мали змогу зрозуміти свою помилку. А цієї ночі йшлося не про місяць і не про жодне інше світило, бо це була ніч слухання, ніч, віддана нечутним шерехам і зітханням, що наповнюють уночі декоративні садки, ніч, зіткана з несміливого гамору листочків, пелюстків і повітря, що повівало тут по-іншому, ніж деінде, де є принаймні примус, і по-іншому, ніж удень, коли є змога наглядати й карати, а також ще однієї, не зовсім зрозумілої речі, що не була ані повітрям, ані тим, що воно ворухить. Мабуть, це той далекий гомін, що його завжди створює земля і приховують інші звуки, але не надовго. Бо вони не усвідомлюють цього гомону, чутного тільки тоді, коли справді слухають, коли все, здається, мовчить. А був ще інший шум, шум мого життя, що привласнювало собі цей садок, їдучи по землі проваль і пустель. Атож, мені траплялося забути не тільки хто я, а й те, що я існую, забути про існування. Тоді я вже не був тим закритим ящиком, у якому я так добре мав зберігатися, бо падала перегородка, і я наповнювався, скажімо, корінням і досить скромними стеблами, підпорами, давно вже змертвілими, тож невдовзі їх сплять, нічним відпочинком і чеканням сонця, крім того, скреготом планети, що мала добру спину, бо котилася до зими, зима позбавить її сміховинних наростів. Або ж я був непевним спокоєм тієї зими, снігами, що тануть і нічого не змінюють, жахіттями нового початку. Але таке траплялося зі мною нечасто, здебільшого я сидів у своєму ящику, що не знав ані пір року, ані садків. І так було краще. Але в ящику годилося бути пильним, ставити собі запитання, наприклад, чи ти знаєш, що існуєш і досі, якщо ні, коли настав кінець, а якщо так, скільки це ще триватиме, байдуже хто перешкодить вам утратити нитку сновиддя. Я залюбки ставив

собі запитання, одне за одним, і то тільки на те, щоб споглядати їх. Ні, не залюбки, а навмисне, щоб я вірив, що й досі тут. А проте бути й досі тут для мене нічого не означає. Я називав це міркуваннями. Я міркував майже без упину, я не смів зупинитися. Мабуть, саме цьому я й завдячую свою невинність. Вона була вже трохи залежана й немов підточена з країв але я тішився, дивлячись на неї, атож, досить тішився. "Досить дякую", як сказав мені колись хлопчик, чию кульку я підібрав, не знаю чому, мене ніщо не зобов'язувало, й він, певне, сам хотів підібрати її. А яких зусиль це коштувало мені через ногу, що не згиналася! Слова закарбовувались у моїй пам'яті назавжди, безперечно, тому, що я хапав їх з першого разу, а таке траплялося зі мною нечасто. Не те що я чув погано, бо слух у мене таки витончений, звуки, які не мали ніякого сенсу, я ловив, мабуть, краще від усіх. Тож про що йшлося? Можливо, про ґандж розуму, що починає думати тільки тоді, як ударити по ньому кілька разів, або думає тільки тоді, коли хоче, але на рівні, нижчому від рівня філософувань, якщо таке можна уявити собі, а таке можна уявити, бо ж я уявляю. Атож, почуті слова, а я чув їх дуже добре, мавши досить витончений слух, я чув першого разу, ба навіть другого, а часто й третього разу, як чисті звуки, позбавлені всякого значення, і це, мабуть, одна з причин, чому розмовляти мені було несказанно важко. А слова, які вимовляв я сам і які майже завжди мали бути пов'язані з якимсь розумовим зусиллям, часто справляли на мене враження дзижчання комах. Це пояснює, чому я небалакучий, бо мені важко було зрозуміти не тільки те, що казали мені інші люди, а й те, що я їм казав. Щоправда, коли виявити багато терплячости, зрештою можна було порозумітися, але порозумітися з якої теми, запитую я вас, і задля якого результату? Та й на природні збудники й людські витвори я реагував, гадаю, по-своєму, й навіть у гадці не мав висновувати з них якусь науку. І моє око, видюще, мабуть, було кепсько пов'язане з сітківкою, бо я насилу називав те, що відображувалось на ній, часто вкрай виразно. Не заходячи аж так далеко, щоб стверджувати, мовляв, я бачив світ догори ногами (це було б надто просто), безперечним є те, що я бачив його надміру формалізовано, анітрохи не будучи через те ані естетом, ані художником. Мавши з-поміж двох тільки єдине око, яке функціонувало більш-менш традиційно, я погано сприймав відстань, що відокремлювала мене від іншого світу, і часто тягнувся рукою до того, що було просто недосяжним, а часто бився об тверді предмети, ледве помітні на обрії. Але навіть тоді, коли я мав ще обидва ока, я теж був, здається, таким самим, а може, й ні, бо той час далекий від даного періоду мого життя і я маю про нього тільки дуже туманні спогади. А як добре поміркувати, мої чуття смаку і нюху були анітрохи не кращі, я відчував і куштував, до ладу не знаючи що, навіть не знаючи, добре воно чи ні, й дуже рідко двічі підряд я відчував те саме. Думаю, я був би чудовим чоловіком, нездатним спекатися своєї дружини, що навіть якби зраджував її, то тільки з неухважності. Сказати вам тепер, чому я лишився в Лус на досить тривалий час, — річ, неможлива для мене. Тобто, завдавши собі тяжких мук, я, безперечно, колись розповім про це. Але з якої речі я завдаватиму їх собі? Щоб категорично заявити, що я не міг учинити інакше? Адже я неминуче дійшов би такої думки. Я любив образ старого Ґелінкса, що помер

молодим і давав мені свободу, стояв на палубі чорного Улісового корабля й віз мене на схід. Це велика свобода для того, хто не має душі дослідників-піонерів. Ставши на кормі, нахилившись над хвилями, раб, сповнений смутної веселости, я розглядаю гордий і безвартісний струмінь. Атож, я не віддалявся ні від якої батьківщини, не плив ні до якої кораблетрощі. Отже, тривалий час, проведений у Лус. Тривалий час — дуже невизначений вислів, мабуть, кілька місяців, може, рік. Я знаю, що в день мого від'їзду знову стояла тепла погода, але це нічого не означає в моєму краю, де, здається, тепло, чи холодно, чи просто погідно байдуже якої пори року і де дні не йшли, мов котилися схилом, ні, аж ніяк не котилися схилом. Але відтоді це, напевне, змінилося. Отже, я знаю тільки одне: в день мого від'їзду погода була приблизно та сама, що й у день прибуття, — тією мірою, якою я здатний розібрати, яка надворі погода. Я так довго жив просто неба, і то кожної пори року, що дуже добре відрізняв погоду від негоди, моє тіло розрізняло їх і, здається, навіть мало свої вподобання. Гадаю, я займав кілька кімнат, одну за одною або по черзі, не знаю. В моїй голові є багато вікон, я певен у цьому, але, можливо, це завжди те саме, по-різному відкрите на ходу світу. Дім не ворухився — ось що, напевне, я хочу сказати, говорячи про різні кімнати. Садок і будинок були нерухомі завдяки не знати якому механізму компенсації, а я, коли був спокійний, — власне, в цьому здебільшого й полягала моя робота там, — теж був нерухомий, а коли й пересувався, то вкрай повільно, немов, як можна сказати, скориставшись школярським жаргоном, у клітці за межами часу, і зрозуміло, й за межами простору. Адже буття за межами часу, не виходячи за межі простору, судилося спритнішим за мене, я ж бо не спритний, а радше дурний. Але я можу цілковито помилятися. Й різні вікна, які відкриваються в моїй голові, коли я схиляюсь над тим періодом, існували, напевне, справді та існують либонь і досі, дарма що я вже не там, тобто не дивлюся в них, не відчиняю їх і не зачиняю, або, забившись у глибину кімнати, не дивуюсь предметам, які постають у них. Але я нітрохи не звинувачую себе за цей епізод, зрештою, сміховинно короткий і такий ненасичений змістом. Адже я не допомагав ані в домі, ані в саду й нічого не знав про роботу, яка не вщухала там день і ніч, її звуки Долинали до мене, звуки глухі та виразні, крім того, часто ще й шум повітря, що його з силою перемішують, принаймні так здавалося мені, хоча, можливо, то просто гуготіло десь полум'я. Я віддавав перевагу садові, а не домові, якщо судити з довгих годин, проведених там, бо я проводив у ньому найбільшу частину дня і ночі, байдуже, погода чи негода. Там усякчас метушилися люди, виконуючи вже не знати яку роботу. Адже, як можна було помітити, сад лишався тим самим, день у день, коли не зважати на невеличкі зміни внаслідок звичайного циклу народження, життя і смерті. Серед усіх тих людей я блукав, мов зів'ялий листочок, або лягав на землі, й тоді вони обережно переступали через мене, неначе я був клумбою з неоціненими квітами. Безперечно, саме з метою не дати садові змінити свій зовнішній вигляд вони так ревно клопоталися в ньому. Мій велосипед знову зник. Інколи в мене з'являлося бажання шукати його, щоб побачити знову й достеменно оцінити, який його стан, або щоб поїздити трохи по алеях і стежках, що поєднували різні частини саду. Але, замість спробувати

задовольнити це бажання, я тільки спостерігав його, якщо можна так висловитися, спостерігав, аж поки воно всихало і зрештою щезало, мов відома шаґренева шкіра, проте набагато швидше. Адже, здається, є два способи поводитись перед лицем бажань — активний і споглядальний, і, хоча обидва дають однаковий результат, мої вподобання схилиються до другого, це, залежить, безперечно, від вдачі. Сад був обгороджений високим муром, верхівка якого їжачилися шматками скла, скидаючись на плавець. Але, річ, без сумніву, абсолютно несподівана, мур мав хвірточку з просвітами, що давала змогу вільно вийти на вулицю, бо її, я був майже впевнений, не замикали на замок, щоб можна було відчиняти й зачиняти її без найменших труднощів безліч разів, і то як удень, так і вночі, щоб, крім мене, ще й інші люди могли заходити та виходити. Я вистромив ніс назовні і притьмом повернувся. Ще кілька зауваг. Я ніколи не бачив жінок у тому місці, й під тим місцем я позумію не тільки сад, як безперечно мав би розуміти, а й будинок, тільки чоловіків, за винятком, річ очевидна, Лус. Те, що я бачив і чого не бачив, звісно, не мало великого значення, але я все-таки повідомляю про це. Лус я бачив дуже рідко, вона взагалі не показувалася мені на очі мабуть, зі скромності, боячись налякати мене. А втім, гадаю, вона часто шпигувала за мною, ховаючись за кущами, порт'єрами або килимом на задній стіні однієї кімнати на другому поверсі, користуючись, напевне, біноклем. Хіба не казала вона, що прагне передусім бачити мене, і як я ходжу, і як незворушно спочиваю? А щоб добре бачити, потрібна замкова шпарина, невеличкий просвіт поміж листя, все, що приховує й водночас дає змогу бачити тільки частину об'єкта спостережень. Хіба ні? Так, вона вивчала мене, шматок за шматком, і, безперечно, аж до інтимності мого сну, моїх прокидань і облягань, ранків, коли я лягав спати. Бо тут я зберіг вірність звичці, яка полягала в тому, щоб спати вранці, якщо мені вдавалося заснути. Адже мені траплялося не спати взагалі, і то багато днів поспіль, не відчуваючи найменшої незручності. Бо стан моєї бадьорости був своєрідним сном. Я не завжди спав на одному місці, а лягав то в саду, що був великий, то в будинку, теж великому, ба навіть напрочуд просторому. Ця непевність щодо годин і місця мого сну, мабуть, виповнювала Лус радістю, тож час для неї збігав найприємніше. А втім, немає потреби так довго зосереджуватись на тому періоді мого життя. Змушений називати його своїм життям, я зрештою повірив у те. Це принцип публічності. Той період мого життя. Він навіває мені думку, коли я думаю про нього, про повітря у водогоні. Я тільки додам, що та жінка потихеньку й невинно отруювала мене, досипаючи не знати які токсичні речовини чи в те, що давала мені пити, чи в те, що давала їсти, а можливо, і туди, й туди, а може, одного дня в щось одне, а другого — в щось інше. Я висловив тут тяжке звинувачення, і то аж ніяк не легковажно. Й висловив без злоби, я без злоби звинувачую її, що вона додавала до моїх харчів шкідливі, позбавлені смаку порошки та рідини. А втім, вони, може, й мали смак, але це нічого не змінило б, я б усе поглинав точнісінько з такою самою добродушністю. Скажімо, отой відомий запах гіркого мигдалю — ні, не він зіпсував би мені апетит. Мій апетит! Поговорімо трохи про нього. Яка дивна річ мій апетит. Він у мене дуже маленький, я їв, наче пташка, але оту дрібку,

яку я з'їдав, я поглинав з несамовитістю, яку приписують радше добрим їдцям, і то даремно, бо добрі їдці загалом їдять повільно й методично, це можна виснувати з самого уявлення про доброго їдця. Натомість я накидався на єдину страву й, хапнувши двічі, ковтав половину або чверть, немов хижа риба, тобто не жуючи (а чим би я мав жувати?), а потім з огидою відсував від себе. Отож можна було б сказати, що я їм, щоб жити! Так само я поглинав одна за одною п'ять або шість баночок масла, а потім не пив нічого цілісінький тиждень. Чого ж ви хочете, людина така, як є, принаймні почасти. Тут не вдієш нічого або вдієш дуже мало. Щодо речовин, які вона вводила в різні мої системи, то я не зміг би сказати, чи то були стимулятори, чи то депресанти. По щирості, тобто з позиції мого самопочуття, я почувався більш-менш як звичайно, хіба що — увага, тут я щось бовкну — відчував таку тремку знервованість, що певною мірою втрачав через неї чутливість, щоб не сказати свідомість, і плив на споді жалюгідного заціпеніння, пронизаного короткими та огидними спалахами, і я немов маю честь розповісти вам про це. Що могли вдіяти проти такої рівноваги нікчемні дання Лус, які вона домішувала, мабуть, мізерними дозами, щоб розтягти задоволення. Сказати, що вони взагалі не дали ніяких наслідків, — ні, аж так далеко я не зайду. Адже від часу до часу я несподівано для самого себе підстрибував у повітря, принаймні на півметра чи трохи вище, принаймні, і це я, що не стрибав ніколи. Ті стрибки скидалися на левітацію. Крім того, мені траплялося, — і ця річ дивувала менше, — коли я йшов чи навіть просто спирався на якусь опору, враз упасти на землю, немов лялька, нитки якої пустили, й досить довго лежати на землі, буквально мов торба плоті без жодної кістки. Атож, ці падіння менше дивували мене, бо я звик до таких нападів кволости, принаймні в тому, що відчував, як вони надходять і поступово опановують мене, так само як досвідчений епілептик відчуває наближення корчів. Тобто, знаючи, що впаду, я лягав або вмощувався стоячи з такою вправністю, що тільки землетрус міг би пересунути мене, й чекав. Але до таких засторог я вдавався не завжди, віддаючи перевагу падінню, а не зусиллям, витраченим, щоб лягти або надійно застопоритися стоячи. Натомість до падінь, яких я зазнавав у Лус, я не встигав підготуватися. А втім, вони однаково дивували мене менше, бо були притаманні мені більшою мірою, ніж оті підскоки. Я не пригадую, щоб стрибав і в дитинстві, ні гнів, ні скорбота не підкидали мене, навіть як був малий, дарма що я навряд чи спроможний говорити про той період. Запропоновані страви я, здається, споживав так, тоді й там, як, коли й де мені видавалося найзручнішим. Я ніколи не вимагав їх. Мені приносили їх на таці туди, де я був. Я ще досі бачу ту тацю, я можу побачити її майже за власним бажанням, круглу з невисоким бортиком, щоб не випадали харчі, й покриту червоним, де-не-де потрісканим лаком. Крім того, вона була маленька, як і годиться для таці, де мала стояти тільки одна тарілка і шматок хліба. Бо ту дрібку, яку я їв, я запихав у пащу руками, а пляшки, що їх я випорожнював одним духом, мені несли окремо, в кошику. Але той кошик не справляв на мене ніякого враження, ні доброго, ні поганого, тож я не зміг би сказати, як він був сплетений. Часто, відійшовши з тієї або тієї причини від місця, куди мені принесли харчі, я вже не міг знайти їх, коли відчував бажання спожити їх. Тоді я шукав

їх усюди, часто з успіхом, бо добре знав місця, придатні для мого перебування, але не менш часто й марно. Або ж не шукав їх, воліючи відчувати голод і спрагу, ніж завдавати собі клопоту й шукати, не знаючи наперед, чи я знайду, або, згнітивши серце, просити, щоб мені принесли іншу тацю й іншого кошика, або ті самі, туди, де я був тепер. І тоді я шкодував, що вже не маю смоктального камінчика. Коли я кажу, мовляв, я волів чи шкодував, не слід припускати, ніби я обирав найменше зло й мирився з ним, бо таке припущення було б хибним. Адже, не знаючи до ладу, що саме я робив і чого уникав, я робив та уникав, не підозрюючи, що колись, набагато пізніше, я буду змушений повернутися до всіх своїх дій і бездіяльності, зблідлих і прикрашених відстанню, щоб евідемонічно занапастити їх. Але я повинен сказати, що в Лус стан мого здоров'я був більш-менш задовільним. Тобто те, що вже розладналось і зіпсувалось, мало-помалу псувалось дедалі більше, чого й слід було сподіватися. Проте не виникло жодного нового вогнища страждань та інфекції, окрім, звичайно, породжених розвитком уже наявних хвороб і розладів. Правду кажучи, в цій сфері дуже важко стверджувати щось певне. Адже, коли йдеться про майбутні розлади, скажімо, відпадання пальців моєї лівої ноги, ні, я помиляюся, правої ноги, то хто може знати, коли саме це станеться, коли, всупереч моїй волі, з'являться згубні зародки хвороби? Отже, все, що я можу сказати, а я змушую себе більше не говорити, полягає тільки в твердженні, що під час мого перебування в Лус не сталося у сфері патології нічого разючого та несподіваного, нічого, чого я б не міг передбачити, якби міг, нічого, що можна було б порівняти з раптовою втратою половини моїх пальців на нозі. Бо саме цієї події я ніколи не міг передбачити й ніколи не міг зрозуміти її сенсу, тобто зв'язку з іншими моїми хворобами, напевне, через брак медичних знань. Адже мені здається, що все залежить від тривалого божевілля тіла. А втім, не варто клопоту й далі розповідати про цей фрагмент моєї, ні, мого, мого існування, бо він, на мою думку, не має значення. Це вим'я, в яке марно стріляти, звідти вилітають тільки кулі та бризки слини. Тому я додаю лише кілька наступних зауваг, і перша з них така. Лус була надзвичайно пласкою жінкою, зрозуміло, у фізичному аспекті, і то такою мірою, що навіть цього вечора, серед украй відносної тиші мого останнього притулку, я запитую себе, чи не була вона радше чоловіком або принаймні гермафродитом. Її обличчя було трохи волохатим, а може, те волосся я тільки уявляю собі, щоб полегшити собі розповідь? Я так мало бачив її, бідолашну, так мало приглядався до неї. А хіба її голос не був сумнівно грубим? Саме такою вона видається мені нині. Не муч себе, Молою, чоловік чи жінка, яке це може мати значення? Але я не можу не поставити собі наступне запитання. Чи жінка могла б зупинити мене в моєму пориві до матері? Безперечно. Ба більше, чи була можлива така зустріч, тобто між мною і жінкою? З чоловіками я ще інколи стикався, але з жінками? Гаразд, не хочу приховувати далі, атож, з однією я справді стикався. Я маю на увазі не матір, з нею я не просто стикався. Крім того, якщо ваша ласка, лишімо мою матір за межами цих оповідок. А говорю про іншу жінку, що могла б бути моєю матір'ю, ба навіть, гадаю, бабусею, якби доля не розпорядилася по-іншому. Ось хто тепер заговорив про долю! Це вона дала мені змогу пізнати кохання.

Вона мала якесь мирне ім'я, мабуть, Рут, тут я ручитися не можу. Можливо, її звали Едітою. Вона мала діру між ногами, ні, не стічний отвір, як я уявляв собі завжди, а розколину, і я вставляв туди, чи, радше, вставляла вона, мій, так би мовити, чоловічий член, не без труднощів, і я штовхав і кректав, аж поки спускав, або відмовлявся від цього, або вона просила мене стриматися. Дурна забава, як на мене, та ще й утомлива, коли довго. Але я ставився до неї досить прихильно, знаючи, що то кохання, бо вона мені так сказала. Вона перехилилася через диван — через свій ревматизм, — і я вставляв ззаду. То була єдина поза, яку вона могла витримувати, — через своє люмбаго. Але я вважав це за природну річ, бо ж бачив собак, і здивувався, коли вона призналася, що до цього можна братися й по-іншому. Я запитую себе, що вона точно хотіла мені сказати. Можливо, вона, зрештою, приймала мене у свій анус. Це було мені абсолютно байдужим, подумайте лишень. Але чи це справжнє кохання — в анус? Ось що тривожить мене. Кінець кінцем я, може, ніколи й не знатиму кохання? Та жінка теж була напрочуд пласка і дріботіла дрібненькою твердою ногою, спираючись на костур з ебенового дерева. Можливо, то теж був чоловік, ще один. Але в такому разі хіба наші яєчка не билися б між собою під час наших вправ? Можливо, вона тримала свої в руці, навмисне, щоб вони справді не потовклися. Вона вдягала просторі й бахматі спідниці, оборки та іншу білизну, назви якої я не знав. Це все піднімалося шурхотливими згортками, а потім, коли контакт був налагоджений, спадало повільними каскадами. І то так, що я бачив тільки жовту й напружену, як не розірветься, потилицю, яку я часом кусав, така-бо могутність інстинкту. Ми поєднували пізнання на непевному терені, який я впізнав би серед тисяч, а втім, усі непевні терени схожі між собою. Не знаю, чого вона приходила туди. А я пасивно ворухив покидьки, мабуть, запевняючи себе, що в такому віці я ще повинен виробити загальні уявлення. Таке моє життя. Вона не мала часу, щоб утрачати, а я не мав чого втрачати і кохався б навіть із козою, щоб пізнати кохання. Вона мала кокетливу квартирку, ні, не кокетливу, бо така характеристика навіває бажання знайти своє місце і вже не підводитись. Квартирка мені подобалася. В ній було повно маленьких меблів, від наших відчайдушних совгань диван сунувся на коліщатках, усе навколо падало, то був пандемоніум. Наші стосунки були не позбавлені певної ніжності, вона тремтячою рукою обрізала мені нігті на ногах, я натирав їй поперек бом-бенге. Наша ідилія тривала недовго. Бідолашна Едіта, я, мабуть, загнав її в могилу. Зрештою, саме вона вела перед на тому непевному терені, гладячи рукою мою ширінку. А точніше, я гнувся над купою покидьків, сподіваючись знайти в ній те, чим можна відбити мій голод, а вона, підступаючи ззаду, пропускала костур мені між ногами й гладила ним моє господарство. Після кожного сеансу вона давала мені гроші, мені, що й без ніякої винагороди вхопився б за можливість пізнати кохання й поглибити те пізнання. Ні, та жінка була непрактична. Мені здається, я б віддав перевагу отворові, не такому сухому й широкому, гадаю, це дало б мені набагато піднесеніше уявлення про кохання. Ху, нарешті! Між великим пальцем і вказівним виходить набагато краще. А кохання, безперечно, не має ліків від таких випадковостей. І, мабуть, не тоді, коли почуваєшся добре, а коли твій збезумілий член шукає

заглибини, щоб потертися, та внутрішніх слизових виділень і, нічого не знаходячи, не відступає, а зберігає свою наповненість, — саме тоді й народжується справжнє кохання й підноситься ген вище від дрібних, несуттєвих питань. А коли додати трохи педикюру й масажу, що не мають ніякого прямого зв'язку з власне екстазом, тоді складалося враження, що про цю тему вже не дозволено мати жодних сумнівів. Єдина річ, яка не давала мені спокою у зв'язку з цією темою, — байдужість, з якою я дізнався про її смерть, увечері, коли намірявся йти до неї, байдужість, щоправда, трохи пом'якшена смутком з приводу пересихання мого джерела прибутку. Вона померла, приймаючи теплу ванну в шапку, як завжди робила перед моїм приходом. Ванна розслабляла її. Господи, як подумаю, що вона могла почекати і вмерти в моїх обіймах! Шаплик перекинувся, й брудна вода розтеклася всюди, просочившись і до сусідки знизу, що забила на сполох. Ти ба, я й не думав, що так добре пам'ятаю цю пригоду. Мабуть, то все-таки була жінка, якби ні, про те знали б у кварталі. Щоправда, в моєму краю люди надзвичайно закриті в усьому, що стосується сексуальних питань. Не знаю, яка там ситуація нині. Цілком можливо, що ті кілька людей, яким не пощастило й вони знайшли чоловіка там, де годилося б знайти жінку, одразу згнітили й забули цей факт. Так само як може бути, що про нього знали й говорили геть усі, крім мене. Коли тепер я намагаюся з'ясувати це питання, тільки одне непокоїть мене: я хочу знати, чи не минуло все моє життя без кохання і чи справді я знав його з Рут. Засвідчити я можу тільки те, що відтоді я ніколи не намагався набути нового досвіду в цій царині, маючи, безперечно, інтуїтивний здогад, що той досвід був досконалий та унікальний у своєму роді, довершений і незрівнянний, тож треба зберігати про нього в серці спогад, чистий від усяких наслідувань, ідучи інколи на ризик удаватися до начебто добрих послуг так званої самотньої нібито втіхи. Ні, не кажіть мені про покоївку, я даремно згадував про неї, то було давно, я хворів, можливо, в моєму житті ніколи не було покоївки. Молой, або Життя без покоївки. Це все може свідчити, що факт зустрічі з Лус і навіть, у певному розумінні, частих зустрічей з нею не доводить нічого остаточного про її стать. Я й далі хочу вірити, що то була стара й суха жінка, вдова, а Рут була іншою жінкою, бо теж говорила про свого небіжчика-чоловіка і його неспроможність задовольняти з того світу її легітимний шал. Трапляються дні, як-от цього вечора, коли ті жінки зливаються в моїй пам'яті і я відчуваю спокусу бачити лише одну стару бабу, сплющену й розлючену життям. Нехай простить мене Господь, але я скажу, щоб ви відчули незглибність мого жаху: образ матері інколи поєднувався з ними, і це, власне, було нестерпним, здавалося, ніби тебе розпинають, не знати й навіть знати не хочу навіщо. Але зрештою я покинув Лус, душно, теплої ночі, навіть не попрощавшись, що, проте було б незначущою дрібницею, й не давши їй, безперечно, нагоди спробувати утримати мене іншими засобами, ніж чарами. Але вона, напевне, бачила, як я йду, як підводжуся, беру милиці та виходжу, спираючись на них і пропихаючи себе крізь простір. Мабуть, бачила, як зачинилася за мною хвіртка, що зачинялася сама завдяки пружині, і знала, що я пішов назавжди. Адже Лус знала, що я робив, коли підходив до хвіртки, що я тільки вистромляв носа на вулицю і одразу ховав його. Вона

не спробувала затримати мене, а, мабуть, сіла коло могили свого собаки, що в певному розумінні була й моєю, і тут слід побіжно згадати, що вона засіяла могилу не травою, як гадав я, а різними дрібненькими барвистими квітами і трав'янистими рослинами, дібраними так, що, коли одні відцвітали, інші зацвітали, я чув їхній запах. Я лишив їй свого велосипеда, бо вже не любив його, підозрюючи, що це знаряддя якоїсь лихої сили й, можливо, причина моїх недавніх нещасть. І все-таки я б узяв його з собою, якби знав, де він і чи він здатний котитися. Але про такі речі я не знав ніколи. Я боявся, що, зосередившись на них, я перестану чути той кволий голос, який казав мені: "Тікай, Молою, бери милиці та тікай!" — і на який, щоб зрозуміти його, я витратив так багато часу, бо чув його вже віддавна. Можливо, я розумів його навпаки, але я таки зрозумів, і це вже було новиною. Мені здавалося, ніби цей мій відхід не конче має бути остаточним і коли-небудь він, може, приведе мене — якимись складними й туманними кружними шляхами — до вихідної точки. Я, мабуть, ще аж ніяк не дійшов до мети своєї подорожі. На вулиці дув вітер, то був інший світ. Не знаючи, де я і в який бік треба йти, я подумав, що найкраще піти за вітром. Підвішений поміж милиць і штовхаючи тіло вперед, я відчував плечима його допомогу — тихенького вітерця, що дув невідомо звідки. Ну, а про зорі не кажіть мені, я погано їх бачив і не знав, де яке сузір'я, дарма що вивчав астрономію. Я забився до першого сховку, який трапився по дорозі, й чекав до світанку, знаючи, що вже перший поліціант не забариться загородити мені шлях і запитати, що я тут роблю, на таке запитання я ніколи не міг знайти задовільної відповіді. Але то був не справжній сховок і я не чекав там до світанку, бо невдовзі хтось прийшов і вигнав мене звідти. Хоча місця там вистачало й на двох. То був, гадаю, якийсь нічний сторож, чоловік, безперечно, мабуть, охороняв уже не знати які розкопки чи земляні роботи. Я бачив жаровню. Повітря, як кажуть, було, напевне, прохолодним. Я пішов далі по вулиці й уместився на сходах якогось убогого будинку, що не мав дверей, або ж двері не зачинялись, уже не знаю. Задовго до світанку той злидений будинок почав порожніти. Люди спускалися сходами. Я притулився до муру. На мене не звертали уваги, ніхто не заподіяв мені лиха. Зрештою вийшов і я, коли вважав, що вже можна, блукав по місту й шукав якогось знайомого пам'ятника, що дав би мені змогу сказати: "Все-таки я в рідному місті, я був тут увесь час". Місто прокидалося, оживали пороги, гучнішав гамір. Побачивши вузький прохід між двома високими кам'яницями, я роззирнувся на всі боки, а потім зайшов туди. В той прохід виходили обабіч лише вузьенькі віконечка, по одному на кожному поверсі. Симетрично розміщені, вони були навпроти одне одного. Безперечно, це туалетні вікна. Інколи трапляються речі, що опановують розум із силою аксіом, і ти навіть не знаєш чому. Той прохід не мав виходу, тож був не справжнім проходом, а глухим кутом. У кінці було дві заглибини, ні, це не те слово, одна напроти другої, обидві заповнені різним сміттям та екскрементами, собачими та людськими, одні сухі та без запаху, інші ще вологі. О, й газети, яких ніхто не прочитає і, мабуть, ніхто не читав. Уночі тут, певне, злягаються і присягають кохати одне одного. Я зайшов в один з тих закутків, кращого слова вони й не варті, й зіперся об стіну. Я б волів лягти, і ніщо не сповіщало мені, що я цього не

зроблю. Але поки що вдовольнився тим, що зіперся на стіну, відставивши ноги далеко від неї, тож я немов сповзав, але ж мав інші точки опори — милиці. Та минуло кілька хвилин, і я перетнув прохід і зайшов до другої каплиці, — ось яку назву знайшов я тепер, — де, здавалося, мені буде трохи краще, й розташувався там так само — гіпотенузою. Спершу мені і справді здавалося, ніби там трохи краще. Але мало-помалу я набув упевнености, що це не так. Сіаявся дрібненький дощик, і я скинув капелюха, щоб він змочив мій зморшкуватий і порепаний череп, що горів аж палав. Але я зняв його ще й тому, що він муляв мені потилицю, бо ж я спирався об стіну. Отже, я мав дві слушні причини скинути капелюха, і тих причин було не забагато, бо, думаю, єдина причина ніколи б не спонукала мене вирішити. Я відкинув капелюха недбалим, великодушним жестом, і він повернувся до мене, прив'язаний шнурком чи мотузочкою, і, смикнувшись кілька разів, знерухомів, притулившись до мого боку. Я взявся нарешті міркувати, тобто слухати набагато пильніше. Дуже мало шансів, що мене тут знайдуть, я матиму спокій так довго, як зможу його терпіти. І цей простір, відколи я надумав улаштуватися в ньому, перетворити у свій барліг і притулок, простір миттєвості. Я дістав з кишені ніжик на овочі й заходився розрізати собі вени на зап'ястку. Але біль швидко переміг мене. Спершу я зойкнув, потім замовк, склав ніж і поклав до кишені. Але моє розчарування було невелике, власне, іншого результату я й не сподівався. Так-то. Мене завжди засмучувало вдаватися до рецидивів, але кажуть, ніби життя складається з рецидивів, тож і смерть має бути якимсь рецидивом, я б нітрохи не здивувався. Чи сказав я, що вітер ушух? Дрібненький дощик, що сіється, певною мірою заперечує всяке уявлення про вітер. Я мав величезні коліна, я побачив їх, підвівшись на мить. Мої обидві ноги були прямі й тверді, мов правосуддя, і все-таки вряди-годи я таки підводився. А чого б ви хотіли? Отак інколи я нагадуватиму про своє реальне існування, що про нього моя розповідь може дати тільки дуже слабеньке уявлення. Але тільки інколи, щоб можна було сказати собі в разі потреби: "Невже такий стан — це ще й досі життя?" Або ж: "Та це особистий щоденник, скоро й кінець". А що в мене великі коліна і що інколи я підводжуся, то ми попервах ще не бачимо, яке це може мати значення. Тим з більшою охотою надавав цьому значення я. Вийшовши нарешті з того глухого кута, де, напівстоячи, напівлежачи, я збирався, мабуть, трохи поспати, бо якраз настала моя пора для сну, я попрямував, запам'ятайте добре, в бік сонця — за браком кращих варіантів, бо вітер ушух. Чи, радше, в напрямі найяснішої ділянки неба, вкритого величезною хмарою аж до обрії. Саме з тієї хмари сіаявся вже згаданий дощик. Бачите, як усе пов'язане. А от вирішити, яка ділянка неба найясніша, було не так просто. Адже на перший погляд усе небо видавалось однаково темним. Але, напружившись, бо в житті я інколи таки напружуюсь, я дійшов певного результату, тобто вирішив щось у зв'язку з цим питанням. І то так успішно, що міг знову піти своїм шляхом, приказуючи: "Я йду до сонця, тобто в принципі на схід, або на південний схід, бо я вже не в Лус, а знов у лоні наперед визначеної гармонії, що створювала таку солодку музику, що була тією солодкою музикою — для того, хто вміє слухати. Сновигали люди, і їхня хода дедалі частіше була роздратована і кваплива, хто

заховавшись під парасольку, а хто під захистом, мабуть, не таким ефективним, непромокального плаща. Бачив я й тих, хто ховався під деревами та під склепіннями арок. Серед тих, хто, буди сміливішим або не таким розніженим, сновигав вулицями, і серед тих, хто зупинився, щоб менше намокнути, було чимало й тих, хто казав собі: "Я вчинив би краще, вчинивши, як вони", розуміючи під "ними" категорію, до якої самі вони не належали, принаймні я так думаю. Так само мало бути й багато тих, хто вітав себе зі своєю розважливістю, водночас обурюючись негодою, яка спонукала їх до тієї розважливості. Побачивши ще не старого діда, що, самотній, хапав дрижаки під невеличким дашком, я раптом згадав про проект, задуманий у день зустрічі з Лус та її собакою, та зустріч якраз і перешкодила реалізувати його. Тож я мав намір стати поряд із тим старим, прибравши, як я сподівався, подоби людини, що каже собі: "Ось де кмітливий чоловік, і я вчиню, як він". Та, перше ніж я мав час озватися до нього, чого я прагнув природно, а отже, аж ніяк не безпосередньо, він вийшов під дощ і подався геть. Адже йшлося про слова, здатні своїм змістом якщо не образити, то принаймні здивувати. Ось чому важливо вимовити їх вчасно й ретельно дібраним тоном. Я прошу вибачення за ці подробиці, але невдовзі ми підемо швидше, набагато швидше. Не зарікаючись наперед від рецидиву несміливих і сморідних словесних пасажів. А вони вже породять величні, розмальовані огидою фрески. Щоб охарактеризувати людину, потрібна штукатурка. Отже, тепер уже я самотній під дашком. Я не чекав, що хтось прийде і стане поряд зі мною, а проте не відкидав такої можливості. Якраз у цьому й полягає досить точна карикатура на стан мого духу тієї миті. А результатом було те, що я лишався там, де був. Я взяв у Лус трохи столового срібла, ет, самий дріб'язок, здебільшого масивні чайні ложечки, а також інші дрібнички, призначення яких я не знав, але які, здається, мали цінність. Серед них був предмет, що й досі інколи ввижається мені. Він складався з двох літер X, поєднаних у точках перетину паличок перекладиною, і скидався на малесенькі козла для розпилювання дров, з тією тільки різницею, що справжні козла мають не досконалі X, а обтяті згори, натомість X невеличкого предмета, про який я розповідаю, були досконалі, тобто кожна літера X складалася з двох ідентичних літер V, верхня відкривалася вгору, як, зрештою, в усіх літер V, а нижня — вниз, чи, власне, складалася з чотирьох абсолютно однакових літер V, двох, про які я вже розповів, і ще двох, однієї праворуч, другої ліворуч, що відкривалися відповідно вправо і вліво. А можливо, тут не слід говорити про праве і ліве, верхнє і нижнє. Адже, той малий предмет, здається, не мав низу у властивому розумінні цього слова, а стояв однаково непохитно байдуже на якій зі своїх чотирьох основ і нітрохи не змінював свого вигляду, чого б не було у випадку справжніх козел. Той дивний інструмент, що, здається, й досі десь зберігається в мене, я ніколи не спромігся перетворити в гроші, навіть у крайній скруті, бо не міг ані зрозуміти, для чого він може придатися, ані сформулювати якусь гіпотезу про це. Вряди-годи я діставав його з кишені і з подивом прикипав до нього очима, проте не казатиму, що з ніжністю, бо я нездатний до ніжності. Але якийсь час, гадаю, він навівав мені своєрідну повагу, бо я був певен, що цей предмет непристойний і має якусь суто

специфічну функцію, яка завжди буде прихована від мене. Тож я міг звертатися до нього з запитаннями без кінця-краю й без ніякої небезпеки. Бо не знати — це пусте, не хотіти знати — й поготів, але не могли знати, знати, що не можеш знати — ось унаслідок чого зникає спокій у душі нецікавого дослідника. Саме тоді починається справжнє ділення, скажімо, двадцяти двох на сім, і зошити нарешті заповнюють справжні цифри. Але я не хотів би щось стверджувати у зв'язку з цією темою. Натомість мені видається безперечним, що, переконаний свідченням, яке радше не мало великої вірогідності, я вийшов з-під дашка й почав, хитаючись, повільно йти вперед, протинаючи простір. Ході інваліда на милицях властиве, чи має бути властиве, щось збудливе. Адже це низка дрібних перелетів, майже нарівні з землею. Ти злітаєш і сідаєш серед юрби ногастих створінь, що не наважуються відірвати ногу від землі до того, як твердо поставлять другу. Отож до мого піднесеного кульгання може дорівнятися хіба що їхня радісна, тріумфальна хода. Але ці міркування не спираються на аналіз. Хоча турбота про матір завжди жевріла в моїй голові, а ще й прагнення дізнатися, чи справді я десь поблизу від неї, вони почали слабнути, можливо, через той срібний дріб'язок, що був у моїх кишнях, але я в це не вірю, а потім і через те, що то був давній клопіт, а розум не може ненастанно ремигати його, інколи він потребує іншого клопоту, щоб бажаної миті мати змогу повернутися до старого, і то з більшим завзяттям. Але чи годиться тут говорити про давній клопіт і про новий? Не думаю. Проте мені було б дуже важко довести цю переконаність. Я можу тільки стверджувати, не боячись... одне слово, безбоязно, що вже збайдужів до прагнення дізнатися, в якому я місті й чи побачу я невдовзі матір, щоб залагодити цікаве для нас питання. Й навіть характер того питання випав з моєї свідомості, не зникаючи, проте, цілковито. Адже те питання було не дрібницею, я цупко тримався за нього. Здається, я тримався за нього все життя. Атож, тією мірою, якою протягом такого життя, як моє, я міг триматися за щось, я прагнув залагодити з матір'ю те питання, але не міг. Всякчас кажучи собі, що час підганяє й невдовзі буде надто пізно, що, можливо, вже пізно йти й залагоджувати те питання, я відчував, що дрейфую до інших джерел клопоту, інших привидів. І вже не так прагнення дізнатись, у якому я місті, як вони перешкоджали мені вийти з цього міста, нехай навіть потрібного мені, міста, де мене стільки чекала мати і, можливо, чекає й досі. Мені здавалося, ніби, йдучи по прямій лінії, я зрештою неминуче вийду з міста. Саме цьому завданню я й присвятив усі свої зусилля, зважаючи на пересування вправо слабенького просвіту, що правив мені за орієнтир. Я старався так ревно, що й справді дійшов надвечір до бастіонів, а потім обійшов ще принаймні чверть міста навколо, бо ж не вмів плавати. Слід ще сказати, що я не робив зупинок для перепочинку, а зупинявся тільки на короткий час, бо відчував, що мене переслідують, і, безперечно, помилявся. А за містом на перших порах інша справедливість та інші поборники справедливості. Вийшовши за бастіони, я був змушений визнати, що небо проясніло, перше ніж загорнутися в інший саван — укривало ночі. Атож, велика хмара розвіялася, показавши де-не-де бліде, вмируще небо. Сонце, не будучи, власне, видимим як диск, засвідчувало свою присутність жовтими і рожевими спалахами, що здіймались

угору, падали, підносилися знову, щораз слабші й прозоріші, приречені згаснути, тільки-но запалившись. Цей феномен, якщо я можу похвалитися спогадами про свої спостереження, був характерним для мого краю. Можливо, тепер це відбувається по-іншому. Хоча, ніколи не виходивши за межі свого краю, я не дуже добре розумію, яким правом я говорю про ці риси. Атож, я ніколи не покидав свого краю й навіть не знаю, де його межі. Гадаю, до них досить далеко. Але ця моя гадка не спиралася ні на які поважні підстави, була просто гадкою. Бо, якби мій край закінчувався там, куди ще можуть дійти мої ноги, мені здається, ніби я відчув би приниження. Адже, як я знаю, різні краї не мають виразних меж, а непомітно переходять один в один. А такого я ніколи не помічав. І хоч як далеко я ходив, чи то в одному напрямі, чи то в протилежному, всюди були точнісінько те саме небо й та сама земля, день у день, ніч у ніч. Але якщо краї непомітно переходять один в один, а це ще треба довести, цілком можливо, що я багато разів покидав свій край, гадаючи, ніби я й далі в ньому. Але я волів дотримуватися своєї простої гадки, яка сповіщала мене: "Молою, твій край дуже просторий, ти ніколи не покидав його й ніколи не покинеш. І хоч куди ти підеш у його широких межах, завжди буде точнісінько те саме". Ці слова могли б спонукали до думки, що мої пересування відбувалися не до населених пунктів, що зникали, поки я добирався до них, а були спричинені чимсь іншим, скажімо, якесь невидиме колесо несло мене, непередбаченими поривами, від втоми до відпочинку. А тепер я вже не ходжу, нікуди, й навіть майже не ворущуся, а проте нічого не змінилося. Й межі моєї кімнати, мого ліжка, мого тіла не менш далекі від мене, ніж межі мого краю за доби мого розквіту. А Цикл, підскакуючи, триває й далі, цикл утеч і відпочинків, у Єгипті без кордонів, без дитини й без матері. Коли я дивлюся на свої руки, на простирадлі, що його вони полюбляють тепер морщити, ті руки належать не мені, вони ще ніколи не були такі чужі, я безрукий, це якась пара, що бавиться з простирадлом, певне, двійко закоханих, вони, мабуть, ще вилізуть одне на одного. Та це триває недовго, я мало-помалу підтягую їх до себе, це відпочинок. А з ногами — та сама ситуація, коли інколи я їх бачу на узніжжі свого ліжка, одну з пальцями, другу без. Про них варто згадати з іншої причини. Бо мої ноги, що тепер уже замість рук, про які я щойно говорив, тепер не згинаються вже обидві й мають дуже просту форму, тож я не повинен забути їх, як можу забути про свої руки, що, так би мовити, цілі. А проте я забув і дивлюся на пару предметів, що, далеко від мене, спостерігають один одного. Але свої ноги, коли вони знову стають моїми, я не підтягую до себе, бо не можу, вони лишаються там, далеко від мене, хоч і не так далеко, як нещодавно. Кінець нагадування. Можна було б сказати, мовляв, по-справжньому вийшовши з міста і обернувшись поглянути на нього, побачити якийсь фрагмент загальної картини, я, як можна було б сказати, мав би одразу зрозуміти, моє це місто чи ні. Ніякого результату, я марно придивлявся до міста, можливо, не звертаючись до нього ні з якими запитаннями, а просто благав, обернувшись, долю. А може, я тільки вдавав, ніби розглядаю його. Я не шкодував, справді не шкодував про свій велосипед. Я не відчував ніякої огиди до способу пересування, про який я вже говорив, хитаючись понад землею в пільмі на пустельних

заміських путівцях. Я казав собі, що мені нема чого непокоїтись, радше я налякаю когось, хто побачить мене. Ну а вранці треба заховатися. Люди прокидаються, свіжі й бадьорі, спрагли порядку, добра і справедливості, вимагаючи цього й від решти. Атож, від восьмої чи дев'ятої години і аж до полудня ходити небезпечно. А ближче до полудня все заспокоюється, найнещадніші вже насичуються, повертаються додому, хоч не в усьому досконалість, але вони добре попрацювали, є й ті, хто врятувався від лиха, небезпеки вони вже не становлять, кожен рахує свої прибутки. Після обіду знову може хтось причепитися — після бенкетів, святкувань, вітань, промов, але цю пору годі порівнювати з ранком, а з днями спортивних змагань і поготів. Звісно, близько четвертої чи п'ятої години починає ворухитися нічна зміна, нічні сторожі. Але день уже закінчується, тіні видовжуються, мури множаться, ти йдеш повз мури, розважливо пригнувшись, готовий до принижень і запопадливості, не маючи що ховати, ховаючись тільки зі страху, не дивлячись ні праворуч, ні ліворуч, ховаючись, але не так, щоб розлютити, ладний показатись, усміхнутися, слухати, плазувати, огидний, але не заразний, не так пацюк, як ропуха. А потім настає справжня ніч, теж небезпечна, але прихильна до тих, хто знає її, хто вміє відкрити її, мов квітку — сонцю, хто сам є ніччю, і вдень, і вночі. Ні, ніч теж не дивовижна, але в порівнянні з днем дивовижна, а надто в порівнянні з ранком ніч без сумніву дивовижна. Бо про чистку, яку здійснюють уночі, дбають здебільшого фахівці. Тільки вони опікуються нею, основний масив населення не бере в ній участі, зваживши всі обставини й віддавши перевагу сну. Лінчують день, бо сон — це святе, а надто вранці, між сніданком і обідом. Отже, моя перша турбота, коли я безлюдними шляхами пройшов удосвіта кілька миль, полягала в пошуках місця, де можна поспати, бо сон — теж своєрідний захист, хоч яким парадоксальним може видаватися це твердження. Адже сон, навіть якщо й пробуджує інстинкт хапання, здається, заспокоює інстинкт заподіяти швидку і криваву смерть, про це вам скаже перший-ліпший мисливець. До монстра, що рухається або чатує, причаївшись у барлозі, ставляться нещадно, а той, хто дає себе заскочити під час сну, має шанси скористатися іншими почуваннями, які спонукають опустити рушничну цівку і вкласти ніж у піхви. Бо мисливець, зрештою, має слабку, сентиментальну вдачу з запасами лагідності і співчуття, які тільки й чекають, щоб политися через вінця. Саме завдяки лагідному снові, навіяному виснаженням чи страхом, не один лютий звір, гідний знищення, дістає змогу спокійно чекати кінця своїх днів у зоопарку, де часто вибухає невинна радість дітей і стриманіша радість дорослих — у неділі та святкові дні. А що стосується мене особисто, я завжди віддавав перевагу рабству, а не смерті, чи, радше, заподіяння смерті. Бо смерть — це стан, про який я ніколи не міг виробити задовільного уявлення, а отже, вона не могла потрапити легітимно до рядка обрахунків, до балансу нещасть і благ. Натомість про заподіяння смерті я мав уявлення, які, слушно чи ні, навівали мені довіру і на які за певних обставин мені видавалося похвальним покликатися. О, ці уявлення не такі, як ваші, то мої уявлення, хаотичні, зрошені потом, тремтячі, що не мали ані атома здорового глузду й самовладання. Але вони задовольняли мене. Щоб ви зрозуміли, якою мірою плутані мої уявлення про смерть, я вам щиро признаюсь: я не

відкидаю можливості, що смерть як стан ще гірша за життя. Отож я вважав за звичайну річ не квапитися до смерті, а коли я аж так забувався, що намагався квапитись, — вчасно зупинятися. Це моє єдине виправдання. Мабуть, я забився в якусь діру й чекав, наполовину сплячи, наполовину зітхаючи, стогнучи і сміючись, або водючи руками по тілу, щоб пересвідчитися, чи не сталося там змін, чекав, щоб заспокоїлося ранкове божевілля. Потім узявся до своїх кружлянь. Ну, а щодо розповіді, що сталося зі мною й куди я ходив протягом наступних місяців, якщо не років, — я не маю наміру розповідати. Бо мені було вже досить тих вигадок, мене кликали інші. Але, щоб помережати чорним ще кілька сторінок, скажу, що провів якийсь час на березі моря, не сталося нічого. Є люди, яких море не вабить, які віддають перевагу горам або рівнині. Особисто мені було не гірше, ніж деінде. Велика частина мого життя минула перед тією збриженою незмірністю, під шум великих та малих хвиль і пазурів прибою. Чого це перед ними — на рівні з ними, простершись на піску або в якомусь ґроті. На піску я мав що робити: сипав його між пальцями, випорпував нори, одразу загортаючи їх, деякі самі обвалювались, жбурляв пісок у повітря повними жменями, качався по ньому. А ґрот, куди ніч запускала сигнальні вогні, я тямив, як опорядити, щоб мені було там не гірше, ніж деінде. Моя земля, не тягнучись дуже далеко, принаймні в один бік, аж ніяк не була створена, щоб не подобатися мені. А відчувати, що є принаймні один напрям, куди я не можу піти, спершу не намочившись, а потім не втопившись, було приємно. Адже я завжди казав собі: "Навчися спершу ходити, а вже потім опануєш науку плавання". Проте не думайте, ніби мій край закінчувався на узбережжі, це була б тяжка помилка. Бо мій край — це ще й море з рифами та далекими островами, прихованими безоднями. Крім того, я ще й плавав у якійсь шлюпці без весел, проте змайстрував одне весло власноруч. Інколи я запитував себе, чи повернуся я коли-небудь із такої прогулянки. Адже, впливаючи в море й довго блукаючи по хвилях, я вже не бачив берега, танку хвиль на підводних скелях і не чув, як скрегоче по піску благоденська шлюпка. Я скористався життям коло моря, щоб запастися смоктальними камінцями, То була рінь, але я називав її камінчиками. Атож, цього разу я зробив великий запас. Я рівномірно розподілив їх по своїх чотирьох кишенях і смоктав по черзі. Це становило проблему, яку я спершу розв'язав наступним способом. Я розклав шістнадцять камінців, отже, поклав по чотири до кожної з моїх чотирьох кишень, двох кишень штанів і двох кишень плаща. Беручи камінець у правій кишені плаща, я клав його до рота й заміняв його в правій кишені плаща камінчиком з правої кишені штанів, заміняючи його камінчиком з лівої кишені штанів, а вже той я заміняв камінчиком з лівої кишені плаща, заміняючи його камінчиком, що був у роті, тільки-но припинивши смоктати його. Таким чином у кожній з моїх чотирьох кишень завжди було по чотири камінці, та аж ніяк не ті самі. А коли знову відчував бажання смоктати, сягав рукою в праву кишеню плаща, впевнений, що беру не той самий камінчик, що й минулого разу. А смокчучи, перекладав решту камінців, як уже пояснював вам. І так далі. Але цей розв'язок задовольняв мене тільки наполовину. Адже я не міг не подумати, що внаслідок надзвичайної випадковості могло статися так, що циркулюють

завжди ті самі чотири камінці. В такому випадку, замість смоктати по черзі шістнадцять камінців, я насправді смоктав лише чотири, по черзі, але завжди ті самі. Але я добре перемішував їх у кишенях, перед тим як смоктати, а також тоді, коли смоктав, перше ніж перекладати їх з кишені до кишені, сподіваючись, що циркуляція пошириться на всі камінці. Насправді то був лише вимушений захід, до якого вдаються, коли немає кращих варіантів, і яким такий чоловік, як я, не міг задовольнятися довго. Тож я став шукати інших варіантів. Спершу запитував себе, чи не було б краще перекладати по чотири камінці, а не по одному, тобто, смокчучи, брати три камінці, що лишалися в правій кишені плаща, і класти на їхнє місце чотири камінці з правої кишені штанів, а на місце тих камінців — чотири камінці з лівої кишені штанів, а на їхнє місце — чотири камінці з лівої кишені плаща і, нарешті, на місце тих останніх камінців — три камінці з правої кишені плаща, плюс камінчик з мого рота, коли б я закінчив смоктати його. Атож, попервах мені здавалося, ніби, чинячи так, я досягну кращого результату. Але, поміркувавши, був змушений змінити думку й визнати, що перекладання камінців по чотири зводиться до точнісінько того самого результату, що й перекладання їх по одному. Бо, хоча я не сумнівався, що кожного разу знайду в правій кишені плаща чотири зовсім інші камінці, ніж ті, що були перед ними, однаково зберігалася можливість, що я натрапляю щоразу на той самий камінчик у кожній групі з чотирьох камінців, а отже, замість смоктати по черзі шістнадцять камінців, як я прагнув, я насправді смоктав по черзі ті самі чотири камінці. Отже, годилося пошукати якогось іншого способу перекладання. Бо, хоч як я перекладав камінці, я завжди доходив того самого результату. Річ очевидна, збільшивши кількість кишень, я збільшив би водночас і шанси скористатися своїми камінчиками так, як намірявся, тобто одним за одним, аж поки переберу геть усі. Скажімо, якби я мав вісім кишень замість чотирьох, які я мав насправді, найпідступніша випадковість не могла б мені перешкодити смоктати по черзі принаймні вісім камінців з моїх шістнадцяти. А загалом мені знадобилося б шістнадцять кишень, щоб бути цілковито спокійним. Я довгий час міркував над висновком, що, не маючи шістнадцяти кишень, кожної зі своїм камінцем, я ніколи не дійду до поставленої перед собою мети, хіба що внаслідок надзвичайної випадковості. Якщо ще можна було уявляти, ніби я подвою кількість своїх кишень, скажімо, поділивши кожну кишеню навпіл якимись шпильками, то збільшення їхньої кількості вчетверо, здавалося, перевершувало мої можливості. Але я не мав наміру морочити собі голову якимись половинчастими заходами. Я вже почав утрачати чуття міри, відколи борсався в цій безвиході, тож і казав собі: "Або все, або нічого". Якщо я й планував якийсь час установити справедливіше співвідношення між моїми камінцями й кишенями і прирівняти кількість кишень до кількості камінців, то була тільки мить. Адже це означало б признатися в поразці. Сидячи на березі, на пісочку, й розклавши перед очима всі шістнадцять камінців, я приголомшено й люто позирав на них. Бо, хоч як важко мені було сидіти на стільці чи у фотелі, розумієте, через мою ногу, що не згиналася, сидіти на землі я міг без ніяких незручностей, розумієте, через ногу, що не згиналася, і ногу, що переставала згинатися, бо саме тієї пори моя здорова нога,

здорова в тому розумінні, що вона ще могла згинатися, почала ціпеніти. Розумієте, під коліном, ба навіть уздовж усієї ноги, мені була потрібна підтримка землі. Поки я розглядав камінці, міркував про схеми підвищення своїх шансів, хоча жодної не було без вад, і душив у долонях пісок, тож він сіявся між пальцями й падав на пляж, атож, поки я напружував отак і розум, і частину тіла, мені раптом свінуло, що я міг би досягти своєї мети, не збільшивши кількості кишень і не зменшивши числа камінців, а просто пожертвувавши принципом їхнього розкладання. Якийсь час я намагався зрозуміти сенс цієї думки, що раптом залунала в мені, мов вірш Ісаї чи Єремії, бо я довго не міг збагнути, що саме означає слово "розкладання", якого я не знав. Зрештою, я, мабуть, здогадався, що цей термін не може означати чогось іншого й чогось кращого, крім поділу шістнадцяти камінців на чотири групи по чотири, по одній групі в кожній кишені, й саме нездатність передбачити якийсь інший розподіл, крім цього, була причиною хибності всіх моїх дотеперішніх розрахунків і зробила проблему нерозв'язною. Саме спираючись на цю інтерпретацію, слухна вона чи ні, я зміг нарешті дійти до розв'язку, розв'язку, безперечно, не дуже елегантного, зате надійного, ой якого надійного. Тепер мені б дуже хотілося вірити, ба навіть я твердо вірю, що існують, та й існували завжди, інші розв'язки цієї проблеми, не менш надійні, ніж той, який я спробую описати, але набагато елегантніші. Вірю я і в те, що, виявивши трохи більше затятости, доклавши трохи ревніших зусиль, я б і сам додумався до них. Але я втомився, втомився й боягузливо задовольнився першим-ліпшим розв'язком цієї проблеми. Не переповідаючи всіх етапів та мук, крізь які я пройшов, перше ніж натрапити на розв'язок, я опишу його, свій розв'язок, в усій його огидності. Він полягав лише (лише!) в тому, щоб покласти на початку, скажімо, шість камінців до правої кишені плаща, бо саме з цієї кишені я завжди брав камінчики до рота, п'ять камінців до правої кишені штанів і, нарешті, п'ять камінців до лівої кишені штанів, і це становило, двічі по п'ять плюс шість, шістнадцять, і жодного камінця, бо вже не лишалося жодного, не було в лівій кишені плаща, яка поки що лишалася порожньою, зрозуміло, що порожньою від камінців, бо там були речі, які постійно лежали в тій кишені, а також предмети, які перебували там тимчасово. Адже де, по-вашому, я ховав свій ніж, столове срібло, клаксон і все інше, чого я ще не називав і чого, можливо, не назву ніколи? Гаразд. Тепер я можу почати смоктати. Стежте уважно. Я беру один камінчик у правій кишені плаща, смокчу його, вже не смокчу його і кладу до лівої, порожньої (від камінців) кишені плаща. Потім беру другий камінчик у правій кишені плаща, смокчу його і кладу до лівої кишені плаща. І так далі, аж поки права кишеня мого плаща спорожніє (окрім від предметів, які постійно й тимчасово перебували в ній), а всі шість камінців, обсмоктані, один за одним перейшли до лівої кишені плаща. Далі я зупинявся й зосереджувався, бо ж ішлося про те, щоб не скоїти якоїсь дурниці, й перекладав до правої кишені плаща, де вже не було камінців, п'ять камінців з правої кишені штанів, на їхнє місце я клав п'ять камінців з лівої кишені штанів, а на їхнє місце — шість камінців з лівої кишені плаща. І ось Уже в лівій кишені плаща знову немає камінців, натомість права кишеня плаща знову наповнена, і то бездоганно, тобто іншими

камінцями, ніж ті, які я смоктав, і тепер я вже їх починаю смоктати, одного за одним, і поступово перекладати до лівої кишені плаща, впевнений, тією мірою, якою можна мати впевненість у таких речах, що смокчу не ті камінці, які щойно смоктав, а інші. А коли права кишеня плаща знову стає порожня (від камінців), а п'ять камінців, теж уже обсмоктані, всі без винятку опиняються в лівій кишені плаща, тоді я вдаюся до такого самого перерозподілу, який відбувався перед тим, або ж до аналогічного перерозподілу, тобто перекладаю до правої кишені плаща, якою знову можна користатися, п'ять камінців з правої кишені штанів, на їхнє місце я кладу шість камінців з лівої кишені штанів, а на їхнє місце — п'ять камінців з лівої кишені плаща. Тепер я вже готовий братися спочатку. Чи треба розповідати далі? Ні, бо зрозуміло, що в кінці наступної серії смоктань і перекладань відновиться початковий стан, тобто я знову матиму шість перших камінців у початковій кишені, п'ять наступних у правій кишені штанів і, нарешті, п'ять останніх у лівій кишені штанів, тож усі свої шістнадцять камінців я вперше смоктав у бездоганній послідовності, не смоктавши двічі жодного камінця, не лишивши несмоктаним жодного камінця. Щоправда, знову починаючи цикл, я аж ніяк не міг сподіватися, що смоктатиму камінці в тій самій послідовності, що й першого разу, і що, наприклад, коли припустити найгірше, перший, сьомий і дванадцятий камінці першого циклу цілком можуть виявитись відповідно шостим, одинадцятим і шістнадцятим камінцями другого циклу. Але цієї незручності я вже не міг уникнути. Навіть якщо в сукупності циклів панувала, мабуть, страшенна плутанина, принаймні в межах кожного циклу я міг бути спокійний, нарешті такий спокійний, яким можна бути в такому виді діяльності. Адже, щоб кожен цикл був однаковий в аспекті послідовності камінців у моєму роті, — Господь знає, що я переймався цим, — годилося або мати шістнадцять кишень. або пронумерувати камінці. Але, замість робити дванадцять додаткових кишень або нумерувати камінці, я волів задовольнятися тим відносним спокоєм, яким я тішився в межах кожного циклу, взятого окремо. Адже пронумерувати камінці — це ще не все, щоразу, кладучи камінчика до рота, я був би змушений пригадувати потрібний номер і шукати його у своїх кишенях. Цей додатковий клопіт уміть позбавляв би мене насолоди відчувати смак камінчика. Бо я б ніколи не був певен, що не помилився, хіба що вів би якийсь своєрідний журнал обліку, де позначатиму кожен уже обсмоктаний камінець. Гадаю, я нездатний на таке. Ні, єдиним досконалим розв'язком була б наявність шістнадцяти симетрично розміщених кишень, кожна зі своїм камінцем. Тоді я б не мав потреби ані в нумерації, ані в роздумах, моє завдання полягало б тільки в перекладанні, поки я смокчу даний камінь, решти камінців з кишені до кишені, й ця робота, якщо ваша ласка, досить делікатна, але цілком під силу мені, й, відчувши потяг смоктати, я завжди брав би камінець з тієї самої кишені. Отак я був би спокійний не тільки в межах кожного циклу, взятого окремо, а й у сукупності циклів, нехай би їм навіть не було кінця-краю. Але своїм власним, хоч яким недосконалим, розв'язком я був задоволений, бо дійшов до нього абсолютно сам, атож, досить задоволений. І якщо він виявився менш надійним, ніж я гадав у першому захваті відкриття, його неелегантність не зменшувалася. Надто

неелегантним, на мою думку, він був у тому, що нерівний розподіл камінців завдавав мені фізичних мук. Щоправда, певної миті утверджувалася своєрідна рівновага — на початку кожного циклу, тобто після третього камінчика й перед четвертим, але тривала вона недовго. Решту часу я відчував вагу камінців, що тягли мене то праворуч, то ліворуч. Отже, відмовившись від розкладання, я зрікся чогось більшого, ніж принципу, я зрікся фізичної потреби. Адже смоктати камінці, як я казав, не має значення як, головне згідно з методом, — це, гадаю, теж фізична потреба. Отже, дві фізичні потреби зіткнулися в непримиренному конфлікті. Такі речі трапляються. Власне я несамовито глузував з того, що втрачаю рівновагу, що мене шарпає то праворуч, то ліворуч, то вперед, то назад, так само як мені було абсолютно байдуже — смоктати щоразу інший камінець чи завжди той самий, навіть якщо смоктатиму цілу вічність. Адже всі камінчики мали однаковісінький смак. А якщо я зібрав їх шістнадцять, то не на те, щоб набратися баласту або по черзі смоктати їх, а просто щоб мати невеличкий запас і їх ніколи не бракувало. Але й на те, щоб їх не бракувало, мені теж було начхати, коли я їх уже не матиму, то не матиму, гірше від того мені не стане, хіба дуже трошки. Розв'язок, до якого я зрештою прихилився, полягав у тому, що я викинув усі камінці, крім одного, і тримав його то в одній кишені, то в другій і, звичайно, не забарився загубити його, а може, викинути, може, комусь віддати чи проковтнути. То була досить дика частина берега. Не пригадую, щоб хтось дуже набридав мені. Я був чорною цяткою на блідій безмежності пісків, — як можна хотіти заподіяти їй зло? До неї, звісно, підходили, щоб роздивитися, що то, може, раптом якась вартісна річ, викинутий бурею на берег після кораблетрощі. Але, побачивши, що той уламок живий, одягнений звичайно, хоч і бідно, повертали назад. Старі жінки, та й, повірте, молоді, ходили туди збирати дрова, й попервах лякалися, помітивши мене. То були завжди ті самі жінки, і я даремно міняв місце, зрештою всі вони знали, що то я, і трималися на відстані від мене. Здається, якогось дня одна жінка, відійшовши від своїх товаришок, прийшла запропонувати мені їсти, і я дивився на неї, не відповідаючи, аж поки вона пішла назад. Атож, здається, тієї пори якраз і стався десь такий випадок. А, можливо, я плутаю той період з іншим, якимсь попереднім, бо це був би мій останній період, ні, передостанній, на березі моря ніколи не буває останнього. Хай там як, я бачу жінку, що, підходячи до мене, зупиняється від часу до часу і обертається до товаришок. Збившись до купи, наче вівці, вони дивились, як вона відходить, і знаками підохочували її, сміючись, безперечно, бо, здається, десь здалеку долинав сміх. Потім я бачив спину, вона повернула назад і тепер оберталася до мене, але не зупинялася. Я, мабуть, об'єднав дві події в одну і плутаю двох жінок, одну, що підходить до мене, несміливо, під крики та сміх товаришок, і другу, що даленіє, і то радше твердою ногою. Бо здебільшого я ще здалеку помічав людей, які йдуть до мене, і в цьому полягає одна з переваг пляжів. Я бачив їх як далекі чорні цятки, міг споглядати їхню ходу, кажучи собі: "Він зменшується", або навпаки: "Він збільшується". Атож, заскочити мене зненацька було, так би мовити, неможливо, бо я часто обертася і в бік суходолу. Скажу вам одну річ: на березі моря я бачив краще! Атож, обертаючись навсібіч і

оглядаючи, так би мовити, без мети широкі, позбавлені вертикалі простори, моє видюще око функціонувало краще, а щодо невидючого, то траплялися дні, коли й воно було змушене обертатися. Я не тільки бачив краще, а й ті рідкісні предмети, які я бачив, тепер мені було набагато легше вдягнути в словесні шати, тобто назвати їх. Отакі й були нечисленні переваги й невігоди життя на морському узбережжі. А може, змінювався я сам, чом би й ні? Вранці, у своєму ґроті, інколи навіть уночі, коли свистіла буря, я часом відчував, що маю притулок, більш-менш захищений від стихій і людей. Але й там доводилося платити певну ціну. У своєму ящику, в ґроті, я теж був змушений платити. Якийсь час платять охоче, але ж не можна платити завжди. Адже всякчас купувати ту саму річ, маючи вкрай скромні засоби, — річ неможлива. На лихо, є інші потреби, крім потреби гнити в супокі, але це не те слово, я говорю, звичайно, про матір, чий образ, віднедавна пригаслий, знову став тривожити мене. Отже, я пішов углиб суходолу, бо моє місто, хоч би що там казали, аж ніяк не стоїть на березі моря. Щоб дійти до матері, годилося йти суходолом, принаймні мені, іншої дороги я не знав. Але між моїм містом і морем простягалось якесь болото, й тому, — наскільки я можу пригадати ті далекі часи, а деякі мої спогади безпорадно грузнуть у безпосередньому минулому, — завжди були наміри осушити його з допомогою, безперечно, каналів, або збудувати грандіозні портові споруди, або звести на палях робітничі міста, зрештою, використати якимсь чином. Так одразу було б ліквідоване оте неподобство — багновище, яке смерділо й парувало перед брамами їхнього величного міста і в якому щороку топилася незліченна кількість людей, точних статистичних даних я поки що не можу пригадати і, безперечно, не пригадаю ніколи, такий-бо мені байдужий даний аспект цього питання. Але я ніколи й не думав заперечувати, що там, звичайно, почалися роботи, а деякі будівельні майданчики збереглися й донині, незважаючи на брак стимулів і невдачі, повільне вимирання персоналу та інертність і бездіяльність органів державної влади. Але стверджувати на цій підставі, мовляв, море омиває мури мого міста, — це вже інша річ. А болото я трохи знав, я не раз з обачністю ризикував там своїм життям, тієї його пори, що була багатша на ілюзії, ніж теперішній мій період, тобто багатша тільки на деякі ілюзії, а на інші бідніша. Отож до мого міста не можна безпосередньо підплисти морем, бо спершу, на півночі чи на півдні, треба ступити на землю, а потім їхати шляхами, ви й самі пересвідчитесь, бо залізниці й досі існують лише на стадії проектування, ви й самі пересвідчитесь. Тепер моя хода, завжди тяжка й повільна, стала ще тяжча й повільніша, ніж будь-коли давніше, через мою вкорочену ногу, яка не згиналася, ту, яка віддавна справляла на мене враження, ніби заціпеніла остаточно, але, йдіть ви під три чорти, бо вона заціпеніла ще дужче, ніж була, що видавалася мені просто неможливим, і водночас щодня коротшала далі, а надто через другу ногу, бо й вона раптом заціпеніла, хоч як добре згиналася перед тим, але, на жаль, ще не коротшала. Бо коли обидві ноги коротшають водночас і в одному темпі, це ще не страшно, ні. А от коли коротшає одна, а друга лишається на місці, це вже починає тривожити. Ет, я, власне, не тривожився, але це надокучало мені, ось. Я вже на знав, на яку ногу мені ставати між своїми стрибками. Спробуймо придивитися до

цієї дилеми трохи пильніше. Нога, що вже не згиналася, — стежте уважно за моїми словами, — завдавала мені мук, це річ зрозуміла, а друга нога звичайно правила мені за стрижень або опору. А тепер ця друга нога, безперечно, внаслідок свого заціпеніння, яке, без сумніву, вразило нерви й сухожилки, почала завдавати мені ще тяжчих мук, ніж перша. Яке лихо, та ще коли зважити, що я не міг відмахнутися від нього. Бо, розумієте, до давніх мук я певною мірою звик, атож, певною мірою. Але до нових, дарма що тісно споріднених із давніми, я ще не встиг пристосуватися. Тим паче не забуваймо: мавши одну ногу хвору, а потім і навряд чи здорову другу, я міг давати раду хворій і зводити її муки до мінімуму, чи до максимуму, послуговуючись, завдяки милицям, тільки майже здоровою. А тепер я вже не мав цього ресурсу! Адже тепер я мав не одну хвору ногу, а другу навряд чи здорову, а дві хворі ноги. Найтяжчим, як я відчував, був стан ноги, яка доти була здорова, зрештою, відносно здорова, і змін у якій я доти не помічав. Тож, якщо ваша ласка, я в певному розумінні завжди мав одну хвору ногу і одну здорову, чи, радше, одну менш хвору, з тією тільки різницею, що менш хвора нога була тепер не тією самою, що давніше. Тож саме на колишню хвору ногу я часто відчував бажання спертися в проміжках між тупанням милиць. Якщо вона й далі була вкрай чутлива, то все-таки менш чутлива, ніж друга нога, або ж, якщо ваша ласка, не менш чутлива, проте не справляла на мене такого враження внаслідок давності своєї болячки. Але я не міг! Чого? Спертися на ту ногу. Адже, не забуваймо: вона коротшала, тоді як друга, поволі ціпеніючи, ще не коротшала, або коротшала з таким відставанням від своєї товаришки, що це було однаково, абсолютно однаково, я пропав, я нічого не міг удіяти. Якби ж вона згиналася в коліні, чи навіть у кульшовому суглобі, я міг би навмисне робити її такою ж короткою, як друга, протягом часу, коли я спирався на справді коротку ногу, перше ніж понести тіло вперед. Але я не міг! Чого? Підігнути її. Бо ж як її підігнути, якщо вона заціпеніла? Отож я був змушений спонукати до праці ту саму ногу, що й давніше, дарма що тепер вона стала, принаймні коли йдеться про мої відчуття, найболючішою з обох, ногою, яка потребувала найдбайливішого піклування. Щоправда, інколи, коли мені щастило натрапити на дорогу з доречними вибоїнами, або скористатися не дуже глибоким кюветом чи якоюсь іншою нерівністю ґрунту, що могла прислужитись, я примудрявся тимчасово немов подовжити мою коротку ногу, щоб змусити її працювати замість другої. Але вона так давно не працювала, що вже не знала, як братися до цього завдання. Гадаю, стос тарілок правив би мені за кращу опору, ніж вона, моя нога, що так добре підтримувала мене, як я був дитиною. А втім, тут, тобто коли я використовував нерівності ґрунту, втручався інший чинник нерівноваги, я маю на увазі милиці, бо тепер годилося б мати одну коротку, а другу довгу, щоб я не відхилявся від вертикалі. Хіба ні? Не знаю. Кінець кінцем моїми шляхами здебільшого були вузькі лісові стежини, де, зрозуміло, різні нерівності, дарма що їх не бракувало, були надто безладні й розподілялися надто хаотично, щоб я міг скористатися ними. Але, власне, байдуже, чи нога могла відпочивати, а чи мала працювати, невже існувала якась велика різниця в тяжкості страждань? Не думаю. Страждання, спричинені ногою, яка не робила нічого, були

постійні й монотонні. Натомість друга нога, яка змушувала мене до додаткових страждань, спричинених зусиллями, боліла менше, якщо протягом якоїсь миті їй траплялося відпочивати. Гадаю, я таки людина, й моя хода уповільнилася внаслідок такого мого стану, хоч яка повільна й тяжка була завжди, хоч би що я міг казати про неї, й перетворювалася, з вашого дозволу, у справжній шлях на Голгофу з безмежною кількістю зупинок і без надії на розп'яття, я заявляю про це без фальшивої скромності, й без Симона, змушуючи себе до частих зупинок. Атож, моя хода змушувала мене зупинятися дедалі частіше, то був єдиний спосіб просуватися вперед — зупинятися. І, хоч у мої мінливі наміри не входить докладний опис отих коротких незабутніх митей каяття, дарма що вони заслуговують його, я все-таки охарактеризую їх кількома словами, виявлю таку ласку, щоб моя оповідь, така ясна в інших частинах, не скінчилася в пільмі, в сутінку цих височезних стовбурів, широчезних крон, де я шкутильгаю, слухаю, лягаю, підводжуся, слухаю, шкутильгаю та інколи запитую себе, — чи слід розповідати про таке, — чи побачу я знову коли-небудь ненависне, принаймні нелюбе світло, напнуте блідим запиналом між останніми стовбурами, і матір, щоб залагодити наше питання, і чи не вчиню я краще, зрештою, не менш добре, повісившись на якійсь гілляці, зробивши зашморг з ліани. Бо до світла, щиро кажучи, мені байдуже, а мати — чи можу я сподіватися, що вона й досі чекає мене, якщо збігло так багато часу? А моя нога, мої ноги! Але думки про самогубство не дуже поглинали мене, не знаю чому, я гадав, ніби знаю, а тепер бачу, що ні. Зокрема думці про те, щоб задушитись, хоч і якій спокусливій, я після короткої боротьби завжди давав собі раду. Скажу вам одну річ: я ніколи нічого не мав у дихальних шляхах, окрім, звичайно, недуг, притаманних тій системі. Атож, дні, коли повітря, що, здається містило кисень, не хотіло заходити в мене, а нарешті зайшовши, не хотіло виходити, я міг би, міг би порахувати на пальцях. Атож, моя астма, скільки разів я вже намагався покласти їй край, перерізавши собі сонну артерію або трахею. Але я тримався добре. Хрипіння виказувало мене, я синів. Воно находило на мене надто вночі, і я не знав, маю я бути задоволений цим чи ні. Бо, якщо вночі раптові зміни кольорів мали незначущі наслідки, натомість, через тишу, що панує вночі, найтихіші незвичні звуки привертали до себе пильну увагу. Але то були тільки напади, і такі напади — дрібниця, коли порівняти їх з усім тим, що не зупиняється ніколи, не знає ні припливів, ні відпливів на свинцевій поверхні, в пекельних глибинах. Жодного слова, жодного слова проти нападів, які душили мене, скручували й нарешті лагідно жбурляли на землю, не виказуючи іншим людям. Я обкручував плащ навколо голови, що давало змогу притлумити безсоромні звуки ядухи, або ж намагався надати тим звукам подоби кашлю, загальноновизнаного і схваленого, бо єдина незручність, яку він ризикує спровокувати, — співчуття. А тепер, мабуть, пора звернути увагу, бо ж ніколи не пізно вчинити слушно, що, кажучи, мовляв, моя хода уповільнилася внаслідок хвороби здорової ноги, я висловив тільки безмежно малу часточку правди. Адже насправді я мав ще інші слабкі місця, то тут, то там, що, як і можна було передбачити, теж ставали дедалі слабші. А от чого не можна було передбачити, так це швидкості, з якою зростала їхня слабкість, відколи я пішов з

морського узбережжя. Поки я сидів на березі моря, мої немочі та недуги, дарма що загострювалися, чого й слід було сподіватися, загострювалися невідчутно. Отож я навряд чи міг би стверджувати, зосередившись, скажімо, на своєму анусі, мовляв, ти ба, йому сьогодні набагато гірше, ніж учора, годі було б казати, що це та сама діра. Вибачте, що знову повертаюся до цього сороміцького отвору, на це мене надихає моя муза. Мабуть, тут слід добачати не так порок, уже названий, як символ тих, про які я мовчу, і така честь належить йому, мабуть, унаслідок його чільного місця і тому, що він править за сполучну ланку між мною та іншим лайном. На мою думку, той невеличкий отвір недооцінюють, називають його дірою в заді і вдають, ніби зневажають його. А чи не є він насправді справжньою брамою буття, якій отой вихвалюваний рот править лише за службовий вхід? Туди нічого не проникає, хіба яка дрібка, не бувши одразу або трохи згодом видаленим. Майже все, що йде зовні, навіває йому огиду, а про те, що надходить зсередини, й поготів годі стверджувати, ніби він докладає зусиль задля нього. Хіба це не значущі риси? Історія розсудить. Але я все-таки спробую надавати йому в майбутньому трохи менше місця. І для мене це легке завдання, бо майбутнє, не говоримо про нього, аж ніяк не туманне. А щодо вміння лишати збоку головне, гадаю, я розумівся на цьому, тим паче, що мав про цей феномен лише суперечливі знання. Але, повертаючись до своїх слабких місць, я повторюю: на узбережжі вони поводитись нормально, атож, я не помічав нічого ненормального. Чи то я не надавав їм достатньої уваги, бо мене всього поглинала метаморфоза моєї здорової ноги, чи то там справді не відбувалося нічого особливого. Але, тільки-но я покинув пляж, гнаний страхом прокинутись коли-небудь далеко від матері, а мої обидві ноги згиналися вже не більше, ніж милиці, що забезпечували стрибок уперед, усі мої слабкі, слабкі, аж умирущі місця нагадали про себе, а водночас і про всі незручності, до яких вони призводять, коли не йдеться про життєво важливі частини тіла. Десь саме тієї пори мене боягузливо покинули пальці ноги, так би мовити, серед голого поля. Ви скажете, мовляв, це частина моїх розповідей про ноги й не має значення, бо, хай там як, я однаково не міг поставити ту ногу на землю. Гаразд. Але чи знаєте ви бодай те, про яку ногу йдеться? Ні. Я теж. Зачекайте, я розповім. Але ви маєте слухність, пальці ноги, власне, не були моїм слабким місцем, я вважав, що вони в дуже доброму стані, окрім кількох мозолів, врослих нігтів і схильності до корчів. Ні, мої справжні слабкі місця були не тут. І якщо я не складаю одразу разючого списку їх, то тільки тому, що не складу його ніколи. І я справді не складу його ніколи, хіба що, можливо, коли-небудь. Крім того, я б не хотів вам дати хибне уявлення про своє здоров'я, що, не бувши таким, яке називають міцним або напрочуд добрим, було, власне, несказанно задовільним. Бо інакше як я дожив би до такого старезного віку, як мій? Завдяки своїм моральним рисам? Належній гігієні? Життю просто неба? Недоїданню? Безсонню? Самотності? Переслідуванням? Довгим мовчазними завиванням (вити небезпечно)? Щоденному бажанню, щоб мене поглинула земля? Гаразд, гаразд. Доля злопам'ятна, але не такою мірою. Погляньте на матір. Від чого вона зрештою здохла? Я запитую себе про це. Я б не здивувався, якби її поховали живцем. Ох, та падлюка таки передала мені їх, свої непорушні мерзенні хромосоми,

Щоб я, який жах, їжачився прищами від найніжнішого віку! Серце калатає, і то як! Щоб я мав сечоводи, — ні, ані слова на цю тему. Й надниркові залози. Й сечовий міхур. І сечовивідний канал. І головку члена. Санта Марія! Я вам скажу одну річ: я вже не ходжу до вітру, чесне слово. Але моя крайня плоть, досить слів, сочиться сечею, вдень і вночі, зрештою, гадаю, що то сеча, від неї тхне нирками. І це для мене, що втратив чуття нюху. Чи можна говорити про сечовипускання за таких обставин? Погляньмо. Мій піт, а прів я всякчас, теж мав дивний запах. І думаю, що й моя слина, завжди в достатку, теж мала той запах. Ет, та я звільнявся від своїх покидьків, це не мені уремія закрий очі. Мене теж, якщо на світі існує справедливість, поховують живцем, у відчаї знайти причину смерті. А той список моїх слабких місць, якого я не складу ніколи, боячись доконати себе, я, можливо, таки напишу коли-небудь, коли треба буде скласти інвентар моїх володінь і надбань. Бо того дня, якщо він настане коли-небудь, я менше боятимуся доконати себе, ніж сьогодні. Адже сьогодні, якщо я не відчуваю, що я точно на початку свого шляху, я не маю й претензій вважати, ніби я на підступах до фінішу. Отож я стримуюсь, коли думаю про спринт. Бо не мати змоги спринтувати, коли сигналять старт, — однаково, що відмовитися бігти. Але відмовлятися й навіть зупинятися на мить заборонено. Отже, й далі обережно просуваючись, я чекаю, коли дзвін мені бамкне: "Молою, не клопочися, це кінець". Саме отак я й міркував з допомогою образів, мало придатних для моєї ситуації. Мене не покидало відчуття, не знаю чому, або майже не знаю, ніби коли-небудь я розповім про все, що в мене ще лишилося, а надто про все, що я ще матиму. Але для цього треба почекати, щоб упевнитися, що я вже нічого не можу ані набути, ані втратити, ані викинути, ані дати. Тоді я зможу сказати, не боячись помилитися, що мені врешті лишилося з моїх надбань. Бо то буде кінець рахунку. А тим часом я ще можу і збідніти, і збагатитися, ой, аж ніяк не такою мірою, щоб моя ситуація могла б змінитися, але достатньою, щоб не дати мені тепер заявити про те, що лишилося в мене, а надто про те, що я матиму, бо я ще не мав усього. Але я анітрохи не розумів цього передчуття, і, гадаю, саме така найчастіше чекає найвиразніші передчуття: їх анітрохи не розуміють. Отже, це було б справжнє передчуття, яке можна перевірити. А от хибні передчуття більш зрозумілі чи ні? Думаю, що так, думаю, що все хибне й фальшиве з куди більшою вірогідністю можна звести до ясних, виразних уявлень, відмінних від решти уявлень. Але я можу помилятися. Мені аж ніяк не були властиві передчуття, а мав лише почуття, радше надпочуття, якщо можна так висловитись. Бо я знав наперед, чого саме я не передчую. Скажу навіть більше (хіба це щось коштує мені?), я знав тільки наперед, бо про теперішню мить не знав нічогосінько, ви, напевне, помітите цю особливість, або знав тільки коштом надлюдських зусиль, а потім я теж нічого не знав, знову повертався до невідання. І це все, у своїй сукупності, якщо можна його поєднати, повинно пояснити багато речей, зокрема мою дивовижну старість, подекуди ще незрілу, коли припустити, що стан мого здоров'я, всупереч усьому, що я розповідав про нього, був незадовільний, щоб усвідомити це. Я казав, що на стадії, до якої я дійшов, я посувався вперед дедалі повільніше і з дедалі більшими муками, і не тільки через мої ноги, а й через безліч

інших так званих слабких місць, які не мали нічого спільного з моїми ногами. Хіба що припустити, хоча нічого не спонукає до такого припущення, що вони і стан моїх ніг були наслідками одного синдрому, що в такому разі мав якусь диявольську складність. Факт лишається фактом, і я дуже шкодую з цього приводу, хоча тепер надто пізно, щоб виправити ситуацію: під час цієї прогулянки я надто багато уваги зосереджував на своїх ногах, і то коштом усього іншого. Таж я не був звичайнісіньким, банальним калікою, аж ніяк, траплялися хвилини, коли ноги були найздоровішою частиною мого тіла, якщо абстрагуватися від мозку, здатного сформувавши таке судження. Отже, я був змушений зупинятися дедалі частіше, я невпинно говорив про це, й лягати, всупереч правилу, то на спину, то на живіт, то на один бік, то на другий, і то якомога частіше, піднімаючи ноги вище від голови, щоб не загусала кров. А лежати, задержавши ноги вище від голови, коли ті ноги не згинаються, — ніякий не відпочинок. Але не переживайте, я відпочивав. Коли йшлося про мій комфорт, я не шкодував своїх мук. Ліс ріс усюди навколо мене, і гілля, сплітаючись десь страшенно високо наді мною, захищало мене від світла та негоди. Присягаюсь, траплялися дні, коли я ступав не більше за тридцять-сорок кроків. Але сказати, щоб я шпортався в непроникній пітьмі, — ні, такого я не можу. Я шпортався, але пітьма не була непроникною. Панували своєрідні сині сутінки, більше ніж достатні для моїх зорових потреб. Я дивувався, чому ті сутінки не зелені, а сині, але бачив, що вони сині і, напевне, й були такі. Червонясте сонячне проміння, змішуючись із зеленню листу, давало синій відтінок — отак я міркував. Але інколи. Інколи. Яка доброта в цих коротких словах, яка лютість. Інколи я виходив на своєрідне перехрестя, та що там, роздоріжжя, де розбігалися стежки, яких не бракує навіть у недосліджених лісах. Там, послідовно повертаючись до стежок, що тяглися врізнібіч, я, вже не знати з якою надією, робив повне коло навколо себе, або трохи менше, ніж коло, або трохи більше, ніж коло, такі-бо ті стежки були схожі між собою. На перехрестях сутінки були не такі густі, і я квапився піти далі. Я не люблю таких пом'якшених сутінків, вони підозрілі. В лісі, природна річ, я кілька разів здивався з людьми, або не здивався, але без тяжких наслідків. Зокрема натрапив на вугляра. Думаю, я міг би полюбити його, якби мав років на сімдесят менше. Але кат його зна. Бо тоді й він був би на стільки ж років молодший, або не зовсім на стільки ж, але набагато. Я, власне, ніколи не мав удосталь ніжності, але все-таки мав свою невеличку частку, як був малий, і спрямовував її здебільшого на старих. Я навіть гадаю, що колись любив одного чи двох, о ні, звичайно, не справжньою любов'ю, тут немає ніякого зв'язку зі старою, я знову забув її ім'я, Роза, ні, зрештою, ви розумієте, що я маю на увазі, але все-таки, як би висловитись, ніжно, мов обіцянку якоїсь кращої землі. Ет, змалку я передчасно розвинувся, а вирішивши, й далі лишався таким. А тепер вони мені набридають, оте старе луб'я, так само як молоді й незрілі. Вугляр підбіг до мене й благав мене розділити з ним його хижку, вірте мені, якщо хочете. Геть незнайома мені людина. Напевне, хвора від самотності. Я кажу "вугляр", а власне, не знаю нічого. Просто я бачив десь дим. А дим я помічаю завжди. Відбувся довгий діалог, уряди-годи його уривали стогони. Я не міг спитати в нього про дорогу до свого міста, бо й досі не

міг згадати його назви. Я спитав у нього про дорогу до найближчого міста, знайшов потрібні слова та акценти. Він не знав. Він, мабуть, народився в лісі й, напевне, прожив там увесь вік. Я благав його пояснити, як якомога швидше вийти з лісу. Я став красномовний. Його відповіді були вкрай плутані. Або я не розумів нічого з його слів, або він не розумів жодного мого слова, або він нічого не знав, або хотів затримати мене коло себе. Саме до цієї четвертої гіпотези я з усією скромністю схиляюсь, бо, коли я хотів іти далі, він тримав мене за рукав. Тож я швидко вивільнив одну милицю й добряче молоснув його по черепу. Це заспокоїло його. Гидкий дідуган. Проте, тільки-но ступивши кілька кроків, а тієї пори кілька кроків для мене — це вже неабисько, я розвернувся й підступив до нього, щоб роздивитися. Побачивши, що він ще дихає, я вдовольнився тим, що кілька разів щосили вгатив йому п'ятами по ребрах. Ось як я брався до цієї роботи. Я ретельно вибирав собі місце, за кілька кроків від тіла, повернувшись, звичайно, спиною до нього. Потім, добре вмостившись між милиць, я почав хитатися, вперед, назад, з'єднавши ступні, радше стуливши ноги, бо як я міг з'єднати ступні, якщо зважити на стан моїх ніг? Але як притулити ноги одна до одної, якщо зважити на їхній стан? Я стулював їх, це все, що я можу вам сказати. Все залежить від міри. Або не стулював. Яке це може мати значення? Я розхитував свої тіло — ось що головне, і то з дедалі більшою амплітудою, аж до миті, коли, гадаючи, що вона настала, поривався з усієї сили вперед, а за мить повертався назад, що й створювало результат, на який я розраховував. Звідки брався той надмір завзяття? Мабуть, з моєї слабкості. Удар мене, звичайно, перекинув. Я бурикнувся. Як я не раз зауважував, не можна мати все одразу. Я трохи відпочив, потім підвівся, підібрав милиці і став з іншого боку тіла, де, вдавшись до того самого методу, здійснив ту саму вправу. Я завжди мав манію симетрії. Але тепер прицілювся трохи нижче, і одна моя п'ята встряла у м'яке. Зрештою, якщо тією п'ятою я не поцілив у ребра, я, безперечно, вдарив у нирку, ет, не з такою силою, щоб вона розірвалася, ні, не думаю. Люди уявляють собі, мовляв, коли людина стара, бідна, хвора й боягузлива, вона нездатна захищатися, і загалом це правда. Та якщо є сприятливі умови, немічний і незграбний напасник, на зріст десь такий, як ви, й відлюдне місце, інколи можна показати, де раки зимують. Безперечно, саме з метою нагадати про цю можливість, яку надто часто забувають, я й затримався на цьому інциденті, що сам по собі й нецікавий, як і все, що навчає й попереджає. Але чи їв я принаймні бодай коли-небудь? З необхідности, неминуче, корінці, ягоди, інколи ожину, вряди-годи гриби, і то з трепетом, бо я погано розумівся на грибах. І звичайно, атож, плоди цератонії, такі любі для кіз. Кінець кінцем я з'ясував, що в лісах не бракує ніякої поживи. Чувши або, вірогідніше, десь читавши, — коли, здається, мені ще було цікаво навчатися, або розважатися, або забивати собі памороки, або марнувати час, — мовляв, гадаючи, ніби в лісі ти йдеш просто вперед, ти насправді ходиш по колу, я докладав усіх зусиль, щоб ходити по колу, сподіваючись, що йду таким чином просто вперед. Адже тепер я був уже не вахлак, а проноза, і то щоразу, коли докладав зусиль. Я зберіг у пам'яті всі знання, що могли б придатися в житті. Якщо я не йшов по бездоганно прямій лінії, бо ж крутився по колу, то принаймні

не крутився по колу, і це було неабищо. Чинячи так, день у день і ніч у ніч, я сподівався коли-небудь таки вибратися з лісу. Бо мій край не був самим лісом, аж ніяк. Адже були ще й рівнини, гори та море, кілька міст і сіл, пов'язаних між собою шляхами й дорогами. І я був тим більше переконаний, що коли-небудь вийду з лісу, бо вже виходив з нього, й мені були відомі труднощі, коли не можеш знову зробити те, чого досягав давніше. Але тоді все було трохи по-іншому. І все-таки я твердо сподівався побачити, як затремтить, сіючись крізь нерухомі, немов вилиті з міді стовбури, що їх ніколи не ворухить жоден вітер, дивне світло рівнини зі швидкими блідими вихорами. Але того світла я ще й боявся. Просто я не сумнівався, що рано чи пізно побачу його. А в лісі мені було не так уже й погано, я міг уявити собі й гірше, в лісі я міг би лишитися довіку, і то без великого жалю, не дуже б плакав за світлом, рівниною та рештою принад мого краю. Я знав їх, принади свого краю, і вважав, що в лісі незгірше. На мою думку, він не тільки був вартий їх, а мав над ними ще й ту перевагу, що тут був я. Ну, хіба не дивний спосіб сприймати речі? Можливо, менш дивний, ніж здається. Бо, будучи в лісі, місці, ані гіршому, ані кращому за інші місця, й будучи вільним лишатися в ньому, хіба не мав я права вбачати в ньому переваги, пов'язані не з тим, яким він був, а з тим, що в ньому був я? Адже я був у ньому. А будучи в лісі, я не мав потреби йти до нього, й цю обставину годі знехтувати, якщо зважити на стан моїх ніг і мого тіла взагалі. Оце й усе, що я хотів сказати, і якщо не сказав одразу, то тільки внаслідок якогось спротиву. Тобто я не міг лишатися в лісі, за таке мене годі було б хвалити. Власне, я б міг, фізично для мене нічого не було б легшого, але ж я не суто фізичний об'єкт, тож, лишившись у лісі, я відчував би, що не дотримуюсь свого імперативу, принаймні я мав таке враження. Але я міг помилятися, й мені, можливо, було б краще лишатися в лісі, я б міг, хтозна, лишатися в ньому без докорів сумління, без тяжкої думки, що я помиляюся, майже чиню гріх. Бо я завжди був потайний, завжди ховався від своїх суфлерів. І якщо я не можу гідно привітати себе з цим, то й не бачу причини відчувати з цього приводу смуток. Проте імперативи — річ трохи інша, я завжди був схильний, не знати чому, коритися їм. Бо вони ніколи нікуди не приводили мене, а завжди відривали від місць, де, не почуваячись добре, я почувався не гірше, ніж деінде, а потім замовкали, кидаючи мене напризволяще. Отже, я знав свої імперативи, та однаково їм корився. Ця покора стала для мене звичкою. Слід сказати, що майже всі вони стосувалися одного питання, — питання моїх стосунків із матір'ю, а також необхідності якомога швидше пролити на них трохи світла, крім того, ще й характеру того світла, яке годиться пролити, й засобів досягти цієї мети з максимумом ефективності. Атож, то були досить ясні імперативи, й навіть докладні, аж до миті, коли, спромігшись розхитати мене, вони починали затинатися, перше ніж остаточно замовкнути, лишивши мене, мов недоумка, що не знає, куди він іде й навіщо. І ті всі імперативи, я вже, мабуть, казав про це, були пов'язані з одним тяжким і тернистим питанням. Мені навіть здається, що я не можу назвати жодного, що мав би якийсь інший зміст. І той, що вимагав тоді від мене якомога швидше вийти з лісу, нічим не відрізнявся — але тільки своєю суттю — від тих, до яких я звик. Бо я, здається, помітив, що за формою він

незвичайний. Адже після звичайного напучення йшло врочисте проголошення, що от, мабуть, уже запізно. Він був складений латиною, *nimis sero*, гадаю, це латина. Яка люб'язність — оті гіпотетичні імперативи. Але, якщо я ніколи не вирішу отого питання з матір'ю, не слід звинувачувати в цьому лише той голос, що покинув мене так передчасно. Відповідальність почасти лежить і на ньому — це все, чим можна йому дорікнути. Адже перешкоджав ще й зовнішній світ, удаючись до різноманітних хитрих засобів, і я вже подавав вам кілька прикладів. А голос міг би остаточно вимучити й виснажити мене, тож я, мабуть, уже б ніколи не дійшов унаслідок інших перешкод, які загороджували шлях. Тож як у тому наказі, що вагався, а потім згасав, як не почути в ньому: "Молою, не роби нічого!" Чи не нагадував він мені невпинно про обов'язок тільки на те, щоб краще показати його абсурдність? Можливо. На щастя, він, зрештою, тільки підтримував постійну схильність (щоб згодом, якщо ваша ласка, поглизувати з неї) й не потребував гострих зауваг, щоб знати, що йому бракує волі. Геть самотній, і то завжди, я, здається, йшов до матері, щоб нарешті впорядкувати наші стосунки на не такій хиткій основі. Буваючи в матері, а я часто заходив до неї, я покидав її, нічого не зробивши. А покинувши матір, я знову був на шляху до неї, сподіваючись наступного разу домогтися більшого. А коли я начебто збирався зректися тих спроб і перейматися чимсь іншим або взагалі нічим не перейматися, насправді я тільки вдосконалював свої плани й шукав шлях до її дому. Це все набувало якогось дивного характеру. І то так, що навіть без цього так званого імперативу, який я звинувачую, мені було б важко лишатися в лісі, бо ж я мав припускати, що матері в ньому не було. Проте, можливо, було б краще, якби я спробував призвичаїтися до такого важкого для мене перебування в лісі. Але я казав собі ще й таке: "Як поглянути на мою ходу, ще трохи — і я не зможу йти й буду змушений лишитися там, де я є, хіба що мене понесуть". О ні, я не звертався до себе з такими ясними словами. Й кажучи, мовляв, я казав собі, й т. ін., я хочу лише сповістити, що я тільки туманно уявляв собі, що ситуація десь така, не знаючи достеменно, про що йдеться. Отже, щоразу, коли я кажу, що казав собі те чи те, або говорю, ніби внутрішній голос казав мені "Молою", а далі йшла гарна фраза, більш-менш зрозуміла і проста, або коли відчуваю обов'язок звернутися до третіх осіб з розумними словами, або коли задля інших людей з моїх вуст виходять звуки, більш-менш пристойно артикульовані, я тільки корюся вимогам традиції, яка вимагає брехати й мовчати. Адже все відбувалося по-іншому. Тож я не казав собі: "Як поглянути на мою ходу, ще трохи..." й т. ін., бо ці слова, можливо, тільки скидалися на те, що я сказав би собі, якби був здатний на таке. Насправді я взагалі нічого не казав собі, а чув якийсь гамір, якусь зміну в тиші, й починав прислухатися, мабуть, десь так, як нашорошує вуха тварина, що здригається й помирає. І тоді якимсь чином у мені туманно народжувалася своєрідна свідомість, те, що я виражаю, кажучи: "Я казав собі й т. ін."; або: "Молою, не роби нічого!"; або: "Це прізвище вашої матері?" — запитав комісар, я цитую його по пам'яті. Або я висловлююсь, не падаючи так низько, аж до *oratio recta*, прямої мови, а вдаюся до інших стилістичних фігур, теж облудних, як-от, скажімо: "Мені здається, Що..." й т. ін., або: "Я маю враження, що..." й т. ін., бо мені взагалі

нічого не здавалося і я не мав ніякого враження, а просто щось десь змінилося, спричинившись до того, що і я мав змінитися, або до того, що і світ мав змінитися, щоб нічого не змінилося. Це тільки дрібні пристосування, немов між сполучними судинами Галілея, які я можу охарактеризувати, тільки сказавши, мовляв, я боявся, що... або я сподівався, що... або: "Це прізвище вашої матері?" — запитав, наприклад, комісар, і які я міг, безперечно, висловити й по-іншому і краще, доклавши бодай трохи зусиль. І я, мабуть, зроблю це коли-небудь, коли матиму менше страху перед зусиллями, ніж сьогодні. Але я в це не вірю. Отже, я казав собі: "Як поглянути на мою ходу, ще трохи — і я не зможу йти й буду змушений лишитися там, де я є, хіба що знайдеться хтось досить люб'язний, що понесе мене". Бо мої переходи ставали дедалі коротші, а отже, зупинки — дедалі частіші й, додам, триваліші, бо, коли добре поміркувати, уявлення про тривалу зупинку не впливає автоматично з уявлення про короткий перехід, так само як і з уявлення про коротку зупинку, хіба що надати слову "частий" значення, якого воно не має, а такого я б не хотів робити нізащо. Мені тим паче видавалося бажанішим якомога швидше вийти з того лісу, бо для мене неодмінно було б неможливим вийти звідки завгодно, нехай навіть гайочка. Була зима, мала бути зима, і не тільки багато дерев стояли без листя, а й листя стало чорним і драглистим, і мої милиці грузнули в ньому інколи аж до розгалуження. Дивовижна річ, я вже не мерз, як давніше. Мабуть, була лише осінь. Але я завжди був малочутливий до змін температури. А сутінки, хоч інколи мені здавалося, ніби вони вже не сині, однаково були густі, як і давніше. Зрештою це спонукало мене сказати собі: "Вони не такі сині, бо тепер менше зелені, але не менш густі через свинцеве зимове небо". Крім того, через щось на чорному гіллі, з якого немов спадала чорнота, щось на кшталт цього. Купи опалого чорного, немов багнистого листу значно уповільнювали моє пересування. Але я б і без них зрікся пересування стоячи, властивого людям. Я ще пам'ятаю той день, коли, лігши, всупереч правилу, на живіт відпочити, я раптом скрикнув, ляснувши себе рукою по чолі: "Слухай, але ж є плазування, я про це ще не думав!" Але як плазувати, коли зважити на стан моїх ніг і тулубу? Й моєї голови? Але, перше ніж розповідати далі, скажу одне слово про лісові звуки. Я марно дослухався, я не чув нічогісінько. А потім, напруживши волю та уяву, вряди-годи чув далеке бамкання ґонґа. Ріг у лісі — це добре, такого сподіваються. То мисливець. Але ґонґ! Зрештою, навіть тамтам не приголомшив би мене. Але ґонґ! Яке розчарування — прагнути принаймні скористатися відомими лісовими звуками й почути тільки, як долинають вряди-годи удари ґонґа. Якусь мить я ще сподівався, що це лише моє серце, яке й досі б'ється. Але тільки мить. Бо моє серце вже не калатає, радше у сфері гідравліки слід пошукати шум, створюваний тією старою помпою. Дослухався я й до листків, перед тим, як вони впадуть, але марно. Вони мовчали, нерухомі й тверді, немов з латуні, б'юся об заклад, що я вже згадував про це. Оце й усе про лісові звуки. Інколи я натискав на свій клаксон крізь тканину кишені. Він видавав дедалі глухіший звук. Я зняв його зі свого велосипеда. Коли? Не знаю. А тепер закінчуймо. Лігши на живіт, послуговуючись милицями як гачками, я запускав їх перед собою в підлісок, а коли відчував, що вони

добре зачепилися, підтягувався вперед, напруживши кисті, на щастя, досить сильні, незважаючи на мою неміч, хоч і були роздуті й покручені, страждаючи, мабуть, на деформаційний артрит. Ось у кількох словах, як я пересувався. Цей спосіб пересування має над іншими, — я говорю про ті, які я випробував, — ту перевагу, що, коли хочеш відпочити, ти зупиняєшся й відпочиваєш, не вдаючись ні до яких інших дій. Адже стоячи не відпочинеш, сидячи теж. Є люди, які пересуваються сидячи й навіть навколішки, соваючись праворуч, ліворуч, вперед, назад із допомогою гачків. Натомість під час плазування зупинитися — це одразу відпочивати, й навіть сам цей рух є своєрідним відпочинком у порівнянні з іншими способами пересування, я говорю про ті, які так утомлювали мене. Саме отак я й посувався в лісі, повільно, але з певною регулярністю, й робив свої п'ятнадцять кроків за день, власне, й не обтяжуючи себе. Я посувався навіть на спині, сліпо опускаючи милиці в кущі десь позаду, в напівзаплющені очі чорного гіллястого неба. Я йшов до матері. Інколи я промовляв: "Мамо!" — безперечно, щоб збадьорити себе. Я щоразу губив свого капелюха, шнурок давно вже порвався, й губив аж до миті, коли спересердя насунув його на голову з такою силою, що потім уже не міг скинути. Якби я мав знайомих дам і зустрівся з ними, я б не мав змоги привітати їх як годиться. Але в моїй голові, що працювала й далі, хоч і як повільно, завжди була присутня думка про необхідність повертати, повертати неперервно, тож після кожних трьох-чотирьох рухів я змінював курс, унаслідок чого рухався якщо не по колу, то принаймні по великому многокутнику, адже робиш що можеш, і я й далі сподівався, що рухаюся просто вперед, незважаючи ні на що, просто вперед, удень і вночі, до матері. І справді настав день, коли ліс зупинився і я побачив світло рівнини, точнісінько так, як я й передбачав. Але побачив його не здалеку, як я сподівався, тремке поміж невблаганними стовбурами, а одразу, я розплющив очі й відзначив, що прибув. Це можна пояснити, безперечно, фактом, що вже досить тривалий час я не розплющував очі, хіба що у виняткових ситуаціях. І навіть оті невеличкі зміни напряму я здійснював навгадь, у північ. Ліс закінчувався канавою, не знаю, з якої причини, і тепер я збагнув, що саме в ту канаву я й прибув. Безперечно, падаючи туди, я й розплющив очі, бо інакше чого б я їх розплющував? Я дивився на рівнину, що тягнулася переді мною до самого обрію. Гадаю, моє око, звикнувши до світла, бачило ген удалині силуети веж і дзвіниць якогось міста, і ніщо, звичайно, не давало мені підстав припускати, що це моє місто, хоч як добре я був би поінформований. Рівнина, щоправда, видавалася мені знайомою, але в моєму краї всі рівнини схожі між собою, тож, коли знаєш одну, це однаково, що знати їх усі. А втім, моє це місто чи ні, чи десь тут під легкими клубами диму дихає моя мати, а чи затрує атмосферу за сто миль звідси — це все питання напрочуд пусті для чоловіка в моїй ситуації, дарма що тут є безперечний інтерес, належний до сфери чистого пізнання. Адже як мені рухатись крізь ці безмежні трави, де мої милиці марно намацуватимуть опору? Хіба котитися. А потім? Чи дадуть мені трави змогу докотитися аж до матиного дому? На щастя, в цій важкій скруті, яку я невиразно передбачав, хоч і не усвідомлював усієї її гіркоти, я почув, як кажу собі, що не треба нарікати, що вже

біжать мені на допомогу. Буквально. Про ті слова я можу сказати, що вони звучали так гучно й виразно для моїх вух і мого розуму, що "досить дякую" хлопчика, якому я подав кульку, я навряд чи перебільшував. Не журися, Молою, вони вже йдуть. Зрештою, слід, безперечно, все побачити, й допомогу теж, щоб мати повну картину ресурсів їхньої планети. Я скотився аж на дно канави. Була, мабуть, весна, весняний ранок. Здається, я чув якихось птахів, можливо, жайворонків. Я давно вже не чув їх. Як це так, що я не чув їх у лісі? І не бачив? Тоді це не видавалося мені дивним. А потім я таки здивувався. А чи чув я їх на березі моря? Чайок? Я не міг пригадати. Я пригадував хрипи. Мені спали на гадку два подорожні. Один з них мав довбню. Я забув їх. Я знову побачив вівці. Нарешті я кажу про це тепер. Я не нарікав, мені пригадалися й інші сцени мого життя. Мені здавалося, ніби йде дощ, світить сонце, по черзі. Справжня весна. Я відчув бажання повернутися до лісу. Ні, не справжнє бажання. Молой міг лишатися там, де він був.

Частина друга

Північ. Дощ періщить у шибки. Я спокійний. Усе спить. Проте підводжуся і йду до свого кабінету. Мені не спиться. Лампа освітлює мене яскравим і лагідним світлом. Я підрегулював її. Тепер її вистачить аж до ранку. Я чую, як ухає сич. Який страшний бойовий поклик. Колись я слухав його незворушно. Мій син спить. Нехай собі спить. Настане ніч, коли й він, не мігши заснути, сяде за робочий стіл. А мене вже забудуть.

Мій рапорт буде довгий. Мабуть, я не закінчу його. Моє ім'я — Жак Моран. Так мене називають. Я пропащий. Мій син теж. Він не повинен сумніватися в цьому. Мабуть, він думає, що він на порозі життя, справжнього життя. А втім, це справді так. Його звуть Жак, як і мене. Але сплутати нас важко.

Я пригадую день, коли дістав наказ узятися за Молоя. То було в неділю, влітку. Я сидів у своєму садку, у плетеному фотелі, з чорною згорнутою книжкою на колінах. Мабуть, було близько одинадцятої години, ще надто рано, щоб іти до церкви. Я тішився недільним відпочинком, водночас нарікаючи на важливість, якої йому надають у деяких парафіях. На мою думку, працю, ба навіть азартні ігри в неділю не конче треба засуджувати. Все, як на мене, залежить від душевного стану того, хто працює чи грає, а також від характеру праці, різновиду гри. Я з задоволенням міркував, що такий трохи вільнодумний погляд утверджувався мало-помалу навіть серед духівництва, дедалі схильнішого припускати, що неділю, відколи сховався на відправу й дав свою лепту, можна в деяких аспектах вважати за такий самий день, як і решта. Це не стосувалося мене особисто, я завжди любив байдикувати. Я б залюбки відпочивав і в робочі дні, якби мав достатні для цього засоби. Не те що я справді ледачий. Ішлося про інше. Дивлячись, як роблять те, що я сам зробив би, маючи бажання, краще, і таки справді робив, якщо вирішував, мені здавалося, ніби я виконую функцію, до якої жодна інша діяльність не змогла б піднести мене. Але протягом тижня я міг віддаватися цій радості вкрай рідко.

День був сонячний. Я неуважно поглядав на свої вулики, дививсь, як вилітають і залітають бджоли. Чув на жорстві тупіт сина, що захопився вже не знати якими

фантазіями про втечі та переслідування. Крикнув йому, щоб він не замастився. Син не відповів.

Усюди тиша. Ніде жодного вітерцю. З сусідських коминів прямовисно здіймався синій дим. Долинали звуки, які чуєш у дні відпочинку: стукіт молоточків і куль, дряпання граблів по морському піску, далекий стрекіт газонокосарки, бамкання дзвонів моєї любої церкви. І звичайно, пташиний спів, передусім дроздів і співучих дроздів; птахи, переможені спекою, з жалем уривали свої рулади й покидали високе гілля, де вони вітали світанок, ховаючись у затінку кущів. Я з насолодою вдихав пахощі своєї лимонної вербени.

Саме отак і збігали мої останні хвилини щастя і спокою.

До садка зайшов чоловік і енергійно рушив до мене. Я, звичайно, знав його. Хоч і волюючи не бачити нікого, я в крайньому разі все-таки міг припустити, що зайде котрийсь сусіда сказати мені добридень і привітати з неділею, якщо це йому так подобається. Але той чоловік не мій сусіда. Наші стосунки були суто ділові, й він прибув здалеку, приніс мені клопіт. Отже, я не збирався приязно вітати його, тим паче, що він дозволив собі піти прямо туди, де я сидів під яблунею. Я вкрай холодно ставився до людей, які дозволяли собі таку свободу. Якщо хтось хоче поговорити зі мною, треба подзвонити під дверима мого будинку. Марта знала, як поводитись у таких випадках. Я гадав, ніби я захищений від очей усіх, хто заходить до мене і йде коротенькою алеєю від огорожі до дверей будинку, і мабуть, мене й справді ніхто не бачив. Але, почувши, як хряпнула хвіртка коло воріт, я роздратовано обернувся й побачив трохи прикриті листям довготелесу постать, що, ступивши на моріжок, пішла просто до мене. Я не підвівся й навіть не запросив свого гостя сісти. Він зупинився переді мною, і ми мовчки приглядались одне до одного. Він, в урочистому й похмурому вбранні, вирядився немов на свято, й це ще дужче роздратувало мене. Таке грубе дотримання пристойності, тоді як душа тішиться у своєму дранті, завжди видавалося мені огидним. Я дививсь на величезні ступні, що чавили мої маргаритки. Я б залюбки вигнав його батогом. На жаль, на нього годилося зважати.

— Сідайте, — мовив я, злагіднівши на думку, що він тільки виконує свою функцію посередника. Атож, я раптом пройнявся жалем до нього, жалем до себе. Він сів і обтер чоло. Я помітив сина, що стежив за нами, заховавшись за кущ. Тоді моєму синові було десь років тринадцять-чотирнадцять. Як на свої літа, він був високий і дужий. А от його розум інколи видавався мені пересічним. Атож, мій син. Я гукнув його й наказав принести пива. Я досить часто бував змушений опинятися в ролі підглядача, й мій син інстинктивно наслідував мене. Він повернувся напрочуд швидко з двома склянками и літровою пляшкою пива. Відкрив пляшку й налив нам. Він дуже любив відкривати пляшки. Я сказав синові піти вмитися, поправити одяг, одне слово, бути готовим показатися між люди, бо невдовзі ми мали йти на відправу.

— Він може лишитися, — мовив Габер.

— Я не хочу, щоб він лишався, — відповів я і, повернувшись до сина, знову звелів йому йти готуватися. Якщо тієї пори мені й не подобалося щось у синові, то саме

спізнання на недільну відправу.

— Як хочете, — мовив Габер. Колись ми були спробували тикати одне одному. Марно. Я кажу, я казав ти тільки двом особам. Жак, бурмочучи, пішов геть, запхавши палець до рота, огидна й негігієнічна звичка, але, як на мене, коли зважити все, краща за палець, що колупається в носі. Якщо закладання пальця до рота не давало синові колупатись у носі або ще де-небудь, він у певному розумінні поводився цілком слушно, смочучи його.

— Ось ваші інструкції, — говорив Габер. Він дістав з кишені блокнот і взявся читати. Від часу до часу згортав блокнот, перед тим дбайливо вставивши туди палець, і виголошував коментарі та міркування, в яких я не мав потреби, бо знав своє ремесло. Коли він закінчив, я сказав, що ця робота мені не цікава й шефові годилося б звернутись до якогось іншого агента.

— Він хотів, щоб це були ви, і тільки Господь знає чому, — відповів Габер.

— Він, безперечно, сказав вам чому, — наполягав я, відчувши лестощі, до яких я був досить ласий.

— Він сказав, — мовив Габер, — що тільки ви здатні виконати це завдання".

То було більш-менш те, що я прагнув почути.

— Проте, — зауважив я, — це завдання видається мені вкрай простим.

Габер роздратовано заходився критикувати нашого працедавця, що підняв його серед ночі, саме тієї миті, коли він мав кохатися з дружиною.

— Через таку дурницю, — додав він.

— Він сказав вам, що може покладатися тільки на мене? — допитувався я.

— Він уже не знав, що він каже, — відповів Габер. І додав: — І що він робить.

Габер витер підкладку свого капелюха й уважно дивився всередину, немов шукав там чогось.

— Отож мені важко відмовитися, — зітхнув я, чудово знаючи, що не можу відмовитися ні за яких обставин. Відмовитися! Але ми, таємні агенти, часто розважаємося тим, що нарікаємо у своєму товаристві й удаємо, ніби ми вільні люди.

— Ви вирушите сьогодні, — докинув Габер.

— Сьогодні! — скрикнув я. — Та він уже на голову сідає!

— Ваш син піде з вами, — провадив далі Габер.

Я замовк. Коли справа стає поважна, ми замовкаємо. Габер застібнув блокнот і поклав його до кишені, теж застібнувши її. Підвівся й погладив себе рукою по грудях.

— Я б залюбки випив ще, — мовив він.

— Ідіть на кухню, — сказав я, — служниця налле вам.

— Бувайте Моране, — мовив він на прощання.

Іти до церкви було вже пізно. Я навіть не мав потреби дивитися на годинник, щоб пересвідчитись, відчував, що відправа почалася й без мене. Таж я ніколи не пропускав відправи і пропустив її саме цієї неділі! Коли я так потребував її! Щоб настроїтись! Я вирішив попросити пополудні приватної зустрічі зі священником. Обійдуся без обіду. З милостивим отцем Амбруазом завжди можна порозумітись.

Я погукав Жака. Ніхто не відгукнувся. "Мабуть, побачивши, що я й далі розмовляю, він сам пішов до церкви", — сказав я собі. Згодом з'ясувалося, що це пояснення було слушне. Проте я додав: — "А втім, він мав би зайти До мене, перше ніж піти". Я міркував, залюбки вдаючись До монологів, і тоді можна було помітити, як ворухаться мої вуста. Син, мабуть, боявся збити мене з думки й дістати прочухана. Інколи я ставав мов не свій, лаючи сина, і тому він трохи боявся мене. Я, на жаль, не дістав належного виховання. Ет, мене не розбестили, а просто занедбали. А звідси й мої погані звички, які годі чимсь поправити, й навіть найревніша побожність не дає мені остаточно позбутися їх. Свого сина я сподівався вберегти від такої недолі, даючи йому інколи доброго ляща задля підтримки напучень. Потім я запитав себе: "Невже він наважиться стверджувати, що повернувся з відправи, якщо він не був там, якщо, наприклад, побіг до своїх товаришів, які збираються за бойнею?" Я пообіцяв собі дізнатися всю правду про це в отця Амбруаза. Адже не годиться, щоб мій син гадав, ніби мені можна брехати безкарно. А якщо отець Амбруаз не зможе відповісти, я звернуся до церковного сторожа, бо ж неможливо уявити, щоб він не помітив відсутності мого сина на обідній відправі. Адже я добре знав, що сторож має список вірних і, ставши коло кропильниці, відзначає нас під час омивання. Слід звернути увагу: отець Амбруаз не знав про цю реєстрацію, атож, доброму отцеві Амбруазові було огидне все пов'язане з наглядом. Він би миттю прогнав сторожа, якби вважав, що той здатний на таке зухвальство. Сторож, мабуть, вів той облік так старанно задля власної освіти. Зрозуміло, я знав, як усе відбувається, тільки під час обідньої відправи, бо не мав ніякого особистого досвіду щодо решти церковних відправ, на які й ногою ніколи не ступав. Але мені розповіли, що такий самий контроль здійснює якщо не сам сторож, що, безперечно, може мати якийсь інший клопіт, то котрийсь з-поміж його численних синів. Дивна парафія, де паства знає набагато більше, ніж пастир, про обставини, належні радше до його сфери, ніж до їхньої.

Ось про що я думав, чекаючи, поки повернеться син і піде Габер, бо я не чув, щоб він виходив на вулицю. А ввечері того дня мені вже видавалося дивним, що такої миті я міг думати про свого сина, про те, що мені бракує виховання, про отця Амбруаза, про сторожа Жолі з його списком. Хіба не мав я якоїсь потрібнішої роботи після того, що мені довелося почути? Факт полягає в тому, що я ще не почав сприймати серйозно своє нове завдання. Я був вражений ще й тому, що таке недбальство було невластиве моєму характерові. А може, внаслідок бажання ще кілька хвилин насолоджуватися спокоєм, я інстинктивно уникав думати про почуте? Навіть якщо, почувши Габерові інструкції, я й думав, що це завдання навряд чи гідне мене, наполягання шефа залучити мене, Морана, а не когось іншого, й новина, що зі мною повинен піти мій син, мали б попередити мене, що йдеться про щось небуденне. Замість без вагань зосередити на завданні всі ресурси свого розуму й досвіду, я думав про синові вади й дивацтва навколишніх людей. А втім, отрута діяла, отрута, якою щойно напоїли мене. Я невпинно ворухився у фотелі, погладжував руками обличчя, схрещував і вивільняв ноги й т. ін. Світ уже змінював свої барви і значення, невдовзі годилося б признатися,

що я таки стривожився.

Я з досадою пригадав випите пиво. Чи дадуть мені тіло Христове після кружки "Валенштайна"? А якщо я нічого не скажу? "Ви прийшли натще, мій сину? Та ніхто мене не запитає. Але Господь однаково рано чи пізно знатиме. Він, може, простить мені. А чи дає причастя той самий ефект, коли його приймають після пива, нехай навіть із ярого ячменю? Спробувати можна завжди. Які тут настанови церкви? А що, як я скою блюзнірство? Йдучи до священика додому, я вирішив посмоктати кілька м'ятних пастилок.

Я підвівся й пішов на кухню. Запитав, чи повернувся Жак. Марта відповіла, що не бачила. Вона, здавалось, була не в гуморі.

— А той? — запитав я.

— Хто той? — здивувалася вона.

— Той, що прийшов від мене попросити кухоль пива.

— Ніхто не приходив, — відповіла Марта.

— До речі, — мовив я, не збентежившись, — сьогодні я не обідаю.

Марта запитала, чи я не захворів. Бо я за своєю вдачею любив попоїсти. Надто на обіді в неділю я завжди хотів, щоб було багато страв. На кухні розливалися смачні пахощі.

— Просто я пообідаю сьогодні трохи пізніше, — мовив я. Марта з люттю подивилася на мене. — Скажімо, о четвертій годині. — Я знав усе, що шаленіло і ставало дибки за тим вузьким чолом, де-не-де облямованим уже сивими косами. — Шкодую, але сьогодні ви не вийдете, — холодно провадив я далі. Занімівши від гніву, служниця накинулася на каструлі. — Й подбайте, щоб усе було гаряче, постарайтеся. — Й докинув, знаючи, що вона здатна отруїти мене: — Увесь завтрашній день у вас буде вільний, якщо це влаштовує вас.

Я вийшов аж на вулицю. Отже, Габер пішов, не випивши пива. А проте йому дуже кортіло випити. Адже "Валенштайн" — добра марка. Я чекав, поки повернеться Жак. Ідучи з церкви, він з'являвся з правого боку, а від бойні — з лівого. Вулицею пройшов один мій сусіда-вільнодумець.

— Ти ба, — здивувався він, — сьогодні що, не моляться?

Він знав мої звички, тобто мої недільні звички. Їх знали всі, й мій шеф, мабуть, краще, ніж будь-хто інший, дарма що був далеко від мене.

— Бачу, що ви схвильовані, — зауважив сусіда.

— Як тут не хвилюватись, як я бачу вас, — пояснив я сусіді. Я пішов додому, відчуваючи плечима навмисне огидну посмішку. Я уявляв собі, як він помчить до своєї полюбовниці і скаже їй: "Знаєш, того недоумка Морана, якби ти бачила, як я допик йому! Він не знав, що казати! Він урятований!"

Невдовзі повернувся Жак. На його обличчі не було й сліду пустощів. Сказав, що ходив до церкви сам. Я поставив йому кілька доречних запитань про хід відправи. Син відповів не затинаючись. Я звелів йому помити руки й сідати за стіл. Сам я пішов на кухню і став ходити з кутка в куток.

— Можете накривати, — наказав я. Марта була заплакана. Я позаглядав у каструлі. Ірландське рагу. Поживна та економна страва, трохи нестравна. Слава країні, назву якої вона популяризує. Я сказав, що сяду за стіл о четвертій годині. Я не мав потреби казати "рівно о четвертій". Я любив точність, тож усі, хто жив під моїм дахом, теж були змушені любити її. Я піднявся до своєї кімнати. Там, випроставшись на ліжку, засунувши штори, я вперше спробував зосередитись на завданні, пов'язаному з Молоєм.

Спершу я хотів обмірковувати тільки безпосередні дії, приготування, до яких воно зобов'язувало мене. А про саму суть цього завдання я й далі уникав думати. Відчував, як мене опановує велика розгубленість.

Може, поїхати на мопеді? Саме з цього питання я й почав. Я мав методичний розум і ніколи не вирушав на завдання, не обмірковуючи ретельно, як найкраще вирушити. То була перша проблема, яку я мав вирішити на початку кожного розслідування, і я ніколи з місця не ступав, не вирішивши її задовільно для себе. Я то брав мопед, то сідав на потяг, то в машину, а інколи мені траплялося вирушати й пішки або на велосипеді, без жодного звуку, вночі. Бо, коли навколо вороги, як-от у мене, годі, навіть уночі, вирушити на мопеді непоміченим, хіба що скористатися ним як простим велосипедом, а це не має сенсу. А втім, якщо я і звик вирішувати передусім делікатне транспортне питання, то тільки тому, що завжди мав для цього поважні причини або принаймні брав до уваги чинники, від яких воно залежало. Бо ж як вирішити, як вирушати, коли не знаєш наперед, куди треба йти або принаймні в якому напрямі? Але в даному випадку я підступив до транспортної проблеми без ніяких готувань, окрім туманних знань, отриманих з Габерових інструкцій. Захотівши, я міг би пригадати найменші деталі тих інструкцій, але поки що я уникав цього клопоту, я обминув його, мовивши: "Це завдання банальне". Тож спроби вирішити транспортне питання за таких умов — справжнє безумство. І все-таки я вирішував. Мені вже голова паморочилась.

Я дуже любив вирушати на мопеді, я полюбляв цю форму пересування. Не знаючи, чи є причини, які могли б перешкодити моєму намірові, я вирішив їхати на мопеді. Отож на самому початку роботи над завданням дався взнаки згубний принцип насолоди.

Сонячне проміння зазірало крізь шпарину між шторами, даючи змогу бачити, як витанцьовує порох. З цього я виснував, що надворі й досі погідний день, і зрадив. Адже, коли вирушаєш на мопеді, бажано, щоб була гарна погода. Я помилявся, надворі вже насупилась негода, небо затягло хмарами, невдовзі пішов дощ. А тим часом ще сяло сонце. Саме на те сяєво з незбагненною легковажністю я й спирав свої висновки, не мавши ніяких інших підстав для оцінки ситуації.

Далі я, своїм звичаєм, підступив до головного питання: які речі брати з собою? З цього приводу я теж би ухвалив якусь абсолютно ледачу постанову, якби не вдерся мій син, прагнучи знати, чи можна йому вийти. Я насилу опанував себе. Він витер вуст тильним боком долоні. Такого я ніколи не любив бачити. Але ж є й жести, ницість яких куди огидніша, я трохи знав про них.

— Вийти? — перепитав я. — І куди піти?" — Вийти! Яка огидна невизначеність! — Я відчув, що дуже зголоднів.

— У В'язи, — відповів син. Саме таку назву має наш невеличкий публічний парк. Проте мене запевняли, що там немає жодного в'яза.

— Навіщо? — запитав я.

— Повторити ботаніку.

Траплялися миті, коли я підозрював, що мій син нещирий. Сьогодні була саме така мить. Мені майже хотілося, щоб він сказав: "Подихати повітрям", або: "Подивитися на дівчат". Лихо полягало в тому, що він знав про ботаніку набагато більше за мене. Інакше я б міг йому поставити, як повернеться, кілька гачкуватих запитань. Бо я просто любив рослини. Я навіть добачав у них ще один доказ існування Бога.

- Іди, — кивнув я, — але повернися о пів на п'яту, нам треба поговорити.

— Добре, батьку, — мовив син. "Добре, батьку!" Ет!

Я трохи подрімав. Скоротімо розповідь. Проходячи повз церкву, я мимоволі зупинився. Я розглядав портал у єзуїтському стилі, дуже гарний. Мені він видавався огидним. Я пішов далі, до плебанії.

— Пан абат спить, — повідомила служниця.

— Я почекаю.

— Щось термінове? — запитала вона.

- І так, і ні.

Служниця завела мене до страхітливо голої вітальні. Ввійшов отець Амбруаз, протираючи очі.

— Отче, я потривожив вас, — несміливо озвався я.

Отець Амбруаз заперечно клацнув язиком об піднебіння. Я не зображуватиму наших дій, рис, характерних для нього, і рис, притаманних мені. Він запропонував мені сигару, я з удачністю взяв її й поклав до кишені поміж ручкою і автоматичним олівцем. Отець Амбруаз лестив собі думкою, що розуміється на манерах, знає звичаї, хоча сам не курих ніколи. Всі казали про нього, що він дуже щедрий. Я запитав, чи бачив він мого сина на недільній відправі.

— Звичайно, ми навіть розмовляли. — Я, мабуть, видавався здивованим. — Так, — провадив далі отець, — не побачивши вас на вашому місці, на першій лаві вірних, я стривожився, чи ви бодай не захворіли. Тож я й розпитав любу дитину, і вона заспокоїла мене.

— Я був змушений приймати вкрай невчасного гостя, — пояснював я, — й не міг спекатися його раніше.

— Саме про це і сказав ваш син, — мовив отець. І додав: — Таж сідаймо, куди нам поспішати. — Засміявся й сів, підібравши важку сутану. — Може, вип'єте чого-небудь? — запитав він.

Я був приголомшений. Невже Жак розбавив про пиво? Він здатний на таке.

— Я прийшов просити вашої ласки, — знову заговорив я.

— Ви вже її маєте, — відповів священик.

Ми подивились одне до одного.

— Бачите, — говорив я далі, — для мене неділя без причастя, мов...

— Ніяких блюзнірських порівнянь! — застережно підняв руку отець. Може, подумав про поцілунок без вусів або ростбіф без гірчиці. Я не люблю, коли мене уривають. Я починав сердитись.

— Бачу, до чого ви хилите, — здогадався отець, — тож кажіть уже зразу, що хочете причаститися. — Я опустил голову. — Це, звичайно, не зовсім правильно, — додав він. Я запитав себе, чи їв він сьогодні. Я знав, що він охоче влаштовує собі тривалі пости, вочевидь задля приборкання плоті, крім того, таку пораду дав йому лікар. Отак одним пострілом він убивав двох зайців. — Нікому нічого не кажіть, — попередив він, — нехай це лишиться між нами, і... — Він урвав себе, підносячи і палець, і очі до стелі: — Ти ба, що то за пляма?

Я теж став дивитися на стелю.

— Десь вода протікала, — мовив я.

— Те-те-те, це вже погано.

Слово "те-те-те" видалося мені розпачливо безглуздом.

— Бувають миті, — казав далі отець, — коли відчуваєш спокусу зневіритися. — Він підвівся: — Піду візьму свого ящика.

Він називав те своїм ящиком. Лишившись сам і стиснувши руки, аж хруснули пальці, я запитав поради в Господа. Марно. Ну, бодай це вже відоме. А щодо отця Амбруаза, то побачивши, як він метнувся за своїм ящиком, у мене склалося враження, ніби він не сумнівається ні в чому. Чи, може, його кортіло подивитись, як далеко я зайду? А може, подобалося підбивати мене на гріх? Я узагальнив ситуацію в наступній формі. Якщо він знає, що я пив пиво, і однаково причащає мене, він грішить не менше, ніж я, якщо в цьому є гріх. Тож я майже нічим не ризикую. Отець повернувся зі своєю валізою-дароносицею, відкрив її і причастив мене, не завагавшись ні на мить. Я підвівся й палко подякував йому.

— Пхе! — мовив він. — Дурниці. Тепер можна й побазікати.

Щоправда, говорити з ним про щось інше я й не збирався. Тепер я прагнув тільки одного: якомога швидше повернутися додому й нажертися рагу. Наситивши душу, я відчув вовчий апетит. Але, трохи випереджаючи свій графік, подумав, що можу приділити отцеві вісім хвилин. Вони видалися мені безкінечними. Отець розповів, що пані Клеман, дружина фармацевта й сама фармацевт першого класу, впала у своїй аптеці зі сходів і зламала шийку...

— Шийку! — вигукнув я.

— Стегна, — додав він, — ви не дали мені закінчити.

— А далі повідомив, що так воно й мало статися. А я, щоб не пасти задніх, розповів, що мої кури завдають мені багато клопоту, зокрема сіра курка, що не хоче ані нестися, ані сидіти на яйцях і вже понад місяць сидить у поросі зранку до вечора.

— Як Йов, га-га! — реготнув отець. Я теж засміявся.

— Як добре бодай інколи посміятися, — додав він.

- І справді.

— Це властиво людині, — просторікував священик.

— Я помітив.

На мить запанувала тиша.

— А чим ви її годуєте? — запитав він.

— Переважно кукурудзою.

— Кашею чи зерном?

- І так, і так, — відповів я й додав, що більше вони нічого не їдять.

— А от тварини ніколи не сміються, — зауважив отець.

— Тільки ми бачимо смішне, — докинув я.

— Що? — перепитав він.

— Тільки ми бачимо смішне, — з притиском повторив я.

Отець замислився.

— Христос, як відомо, теж ніколи не сміявся, — виснував він, глянувши на мене.

— А чого б ви хотіли?

— Безперечно, — погодився отець. Ми сумно всміхнулися. — А може, в неї пипоть?
— висловив він здогад.

Я відповів, що ні, звичайно, ні, вона має що завгодно, крім пиптя. Він знову замислився.

— А ви давали бікарбонат? — запитав він.

— А вона його їстиме?

— Таж бікарбонат натрію, соду, — пояснював отець, — ви давали їй?

— Та ні.

— Спробуйте, — аж почервонів він від утіхи, — давайте їй по кілька десертних ложечок кілька разів на день протягом кількох місяців, і побачите: вона знову набереться сили.

— Це порошок? — запитав я.

— Хай йому грець! — лайнувся він.

— Дякую вам, — мовив я, — я спробую ще сьогодні.

— Така гарна курка, така несуча, — приказував священик.

— А втім, мабуть, завтра, — поправився я. — Я й забув, що аптека закрыта.
Звичайно, крім невідкладних випадків.

— Ну, а тепер трохи лікеру, — запропонував він. Я подякував.

Розмова з отцем Амбруазом справила на мене гнітюче враження. Начебто той самий милий, як і завжди, чоловік, а проте ні. Він, здається, вразив мене своїм обличчям, якому був притаманний, як тут краще сказати, брак шляхетности. Слід сказати, що причастя не допомогло. Повернувшись додому, я був схожий на чоловіка, що, ковтнувши знеболювач, спершу дивується, а потім обурюється, відчувши, що його муки нікуди не зникли. Я майже дійшов до підозри, що отець Амбруаз, знаючи про мої ранкові надмірності, тицьнув мені неосвітчену облатку. Або що подумки стримував себе, промовляючи священні слова. Отож я повернувся додому в украй кепському гуморі, під

дощем, що лив, наче з ринви.

Рагу розчарувало мене.

— Де цибуля? — закричав я.

— Розварилася, — відповіла Марта.

Я метнувся на кухню, шукати цибулю, бо підозрював, що служниця вийняла цибулю, знаючи, як я люблю її. Я нишпорив усюди аж до помийного відра. Нічого. Служниця глузливо поглядала на мене.

Я пішов до своєї кімнати, відкрив штори, поглянув на заволочене хмарами небо й ліг на постіль. Я не розумів, що сталося зі мною. Тієї пори мені було тяжко, що я не розумію. Я спробував опанувати себе. Марно. А чого ж тут іще сподіватися? Мое життя кудись повертало, але я не знав куди. І все-таки я спромігся заснути, а це річ нелегка, коли лихо не має виразних контурів. Я радів у тому присмерковому сні, що я таки сплю, аж тут до кімнати зайшов, не постукавши, син. О, якщо в нього й була риса, яку я ненавидів, так це те, що він заходив до моєї кімнати без стуку. Таж я міг якраз мастурбувати перед дзеркалом. Малоповчальне видовище для підлітка, що бачить, як батько, розстебнувши ширінку, підкотивши очі, перебуває в процесі здобуття похмурої, терпкої насолоди. Я гнівно нагадав синові про манери. Він запротестував, кажучи, що стукав аж двічі.

— Та можеш стукати хоч і сто разів, — відповів я, — але зайти маєш право тільки тоді, коли запросять!

— Але ж... — протягнув син.

— Що але ж? — запитав я.

— Ти мене запросив на половину п'ятої, — виправдовувався він.

— У житті, — не міг заспокоїтись я, — є річ, важливіша за пунктуальність, — сором'язливість. Повтори.

У тих зневажливих устах моя фраза видалась мені безсоромною. Син був мокрий до останнього рубця.

— Що ти там розглядав? — запитав я.

— Лілійні, батьку, — відповів син.

"Лілійні, батьку!" Мій син мав украй своєрідну манеру говорити "батьку", коли прагнув образити мене.

— А тепер слухай мене добре, — мовив я. На його обличчі проступили стривоженість і увага. — Сьогодні ввечері, — перейшов я до суті, — ми вирушаємо в подорож. Ти вдягнеш свою зелену шкільну форму.

— Батьку, таж вона синя, — заперечив син.

— Синя або зелена — однаково її вдягнеш, — із притиском повторив я. Й повів свою розповідь далі: — Покладеш у маленький рюкзак, який я подарував тобі на день народження, туалетне причандалля, одну сорочку, сім пар трусів і пару шкарпеток. Ти зрозумів?

— Батьку, яку сорочку? — запитав син.

— Немає значення, просто сорочку!

— А які черевики взувати? — знову запитав він.

— У тебе дві пари черевиків, — мовив я, — святкові й повсякденні, — і ти ще запитуєш, які тобі взувати? Я підвівся. — Ти що, глузуєш із мене?

Я дав синові докладні настанови. Та чи були вони слухні? Чи витримають вони критичний аналіз? Чи не буду я змушений невдовзі скасувати їх? Я, що ніколи не міняв своєї думки перед сином. Тут усього можна боятися.

— Батьку, куди ми поїдемо? — запитав син.

Скільки разів я казав йому не розпитувати мене. І справді, а куди ми поїдемо?

— Роби, що я сказав? — звелів я.

— Завтра я маю йти до пана Пі, — сказав він.

— Підеш до нього іншого дня.

— Таж мені зуб болить! — благав син.

— Єй інші дантисти, — втішав його я, — пан Пі — не єдиний дантист Північної півкулі. — Й додав нерозважливо: — Ми ж не їдемо в пустелю.

— Але це дуже добрий лікар, — не вгавав син.

— Усі дантисти варті одне одного, — заспокоював я. Я міг би йому сказати, щоб він відчепився від мене зі своїм лікарем, але ні, я лагідно міркував разом з ним, говорив з ним як із рівнею. Так само я міг би зауважити, що він бреше, кажучи, ніби йому болить зуб. У нього і справді хворий зуб, здається, малий корінний, але він мук не завдавав. Пі сам казав мені про це.

— Зуб я полікував, — розповідав Пі, — тож тепер неможливо, щоб він знову дошкуляв вашому синові. — Я добре пригадую ту розмову. — В нього від природи дуже погані зуби.

— Від природи? — здивувався я. — Як від природи? На що ви натякаєте?

— Він народився з поганими зубами, — пояснював Пі, — й завжди матиме погані зуби. Я, звичайно, зроблю все, що можу.

Це мало означати, мовляв, я народився схильний робити все, що можу, і завжди неодмінно робитиму все, що можу. "Народився з поганими зубами"! Щодо мене, то в мене збереглися тільки різці, зуби, які хапають.

— Дощ не скінчився? — запитав я сина. Син витяг з кишені невеличке дзеркало й вивчав свій рот, піднімаючи пальцем верхню губу.

— Так, — протяг він, не уриваючи свого огляду.

— Досить колупатись у роті! — закричав я. — Підійди до вікна і скажи мені, чи скінчився дощ. — Син підійшов до вікна і сказав, що дощ не вщухає. — Все небо у хмарах?

— Так, — кивнув він.

— Ані найменшого просвіту?

— Так.

— Закрий штори, — звелів я. — Які приємні миті, поки око ще не звикло до темряви. — Ти ще досі тут? — запитав я. Син і досі був у кімнаті. Я запитав, чого він чекає, замість робити, що я наказав. Бувши ним, я б давно вже пішов з кімнати. Ні, син

не вартий мене, не з однієї ми печі. Я не міг не дійти до такого висновку. Яке нікчемне задоволення — відчувати, що ти вищий від свого сина, тоді як це відчуття недостатнє, щоб заспокоїти докори сумління, що саме ти породив його.

— А можна взяти з собою мою колекцію марок? — запитав син. Він мав два альбоми, великий, де містилася власне колекція, і малий з марками-дублікатами. Я дозволив узяти цей другий альбом. Коли я можу дати втіху, не порушивши своїх принципів, я даю її залюбки. Син вийшов з кімнати.

Я підвівся й підійшов до вікна. Спокій тікав від мене. Я просунув голову між шторами. Дрібненький дощик, заволочене небо. Син не збрехав. Проясниться, може, десь о восьмій годині, о пів на дев'яту. Чудовий захід сонця, сутінки, ніч. Старий місяць, що зійде близько опівночі. Я подзвонив Марті і знову ліг.

— Сьогодні ми вечеряємо вдома, — мовив я.

— А хіба ми не завжди вечеряємо вдома? — з подивом глянула на мене служниця. Я ще не казав їй, що ми вирушаємо. Скажу їй про це лише останньої миті, так би мовити, з ногою в стремені. Я вкрай мало довіряв Марті. Гукну її останньої миті й повідомлю. Марто, скажу я, ми вирушаємо на день, на два, на три, на тиждень, два тижні — не знаю, бувай. Не годиться називати їй точну дату. Тоді навіщо я взагалі гукав її до себе? Вона б однаково подала нам вечерю, як подавала щодня. Я скоїв помилку, поставивши себе на її місце. А навіщо я не відпускав її цього пополудня? Зрозуміти це було легше. Але сказати їй, що ми вечеряємо вдома, — яка незграбність. І вона вже знала про це, гадала, ніби знає, і справді знала. А тепер через це непотрібне уточнення зачує щось незвичайне й почне шпигувати за нами, щоб дізнатися, про що йдеться. Перша помилка. А ось і друга, проте перша в часі: я забув наказати синові нічого нікому не говорити про нашу розмову. Хоча цей наказ навряд чи стримав би його. Байдуже, я повинен був вимагати, повинен. Я, звичайно такий кмітливий, тепер коїв самі дурниці. Я спробував надолужити свою помилку, проказавши:

— Трохи пізніше, ніж завжди, не раніше дев'ятої години. — Марта пішла, її примітивний розум уже ладен був закипіти. — Мене немає ні для кого, — додав я. Я знав, що вона робитиме: накине пальто на плечі й подасться вглиб саду. Там вона погукає Анну, стару куховарку сестер Ельснер, і вони довго шепотітимуться обидві через ґрати. Анна ніколи не виходить, вона не любить виходити. Ті сестри Ельснер були досить добрими сусідками. Вони трохи музикували, і це все, що я міг їм закинути. Якщо і є якась річ, що дратує мою нервову систему, так це музика. Те, що я стверджую, заперечую або ставлю під сумнів у теперішньому часі, я можу повторити й сьогодні. Але я вживатиму радше різні форми минулого часу. Адже найчастіше я не впевнений, можливо, тепер ситуація вже інакша, а я ще не знаю, просто не знаю, може, не знатиму ніколи. Я став думати про сестер Ельснер. Треба було збиратися в дорогу, а я думав про сестер Ельснер. Вони мали песика-абердинця на прізвисько Зулу. Вони й називали його Зулу. Інколи, будучи в доброму гуморі, я гукав: "Зулу! Зулусику!" — й він підбігав сказати мені добридень через ґрати. Просто мені годилося бути радісним. Я не люблю тварин. Дивна річ, я не люблю ані людей, ані тварин. А щодо Господа, він

потроху ставав мені огидний. Сівши навпочіпки, я через ґрати лоскотав песику вуха й шепотів ласкаві слова. Він навіть не здогадувався, що огидний мені. Ставав на задні лапи і спирався грудьми на пруття. Тоді я бачив його невеличкий чорний пеніс, що видовжував вузьку кіску зволоженої шерсті. Пес відчував, що не має рівноваги, лапи йому тремтіли, маленькі передні лапи одна по одній шукали собі опори. Я теж хитався, сидючи на п'ятах, і правою вільною рукою тримався за огорожу. Мабуть, і я йому був огидний. Я насилу позбувся цих марних думок.

Відчувши, як народжується протест, я запитав себе, що зобов'язує мене погоджуватись на ту роботу. Але ж я вже погодився, дав слово. Надто пізно. Честь. Я швиденько позолотив своє безсилля.

А чи не можна відкласти наш вихід на завтра? Або вирушити самому? Марні борсання. Але ми вирушимо останньої миті, за кілька хвилин до півночі. Цю постанову годі скасувати, казав я собі. А втім, і місяць виправдовував її, бо сходив майже опівночі.

Я поводився так, як тоді, коли не міг заснути. Я повільно прогулювався лабіринтами свого мозку, відзначаючи кожную деталь, стежками, не менш знайомими, ніж стежки мого саду, а проте завжди новими, або безлюдними, якщо мені заманеться, або оживленими завдяки дивним зустрічам. Я чув далекі цимбали, я мав час, мав час. Але доказом, що я його не маю, було те, що я зупинявся, все зникало, і я знову намагався зосередитись на справі Молоя. О незбагненний мозок, то море, то маяк.

Ми, таємні агенти, ніколи не маємо ніяких письмових інструкцій. Габер не був агентом у тому розумінні, що і я. Габер був посланець. Отже, він мав право на блокнот. Щоб бути посланцем, годилося мати незвичайні риси, добрих посланців було ще менше, ніж добрих агентів. Я, хоч і неперевершений агент, був би лише нікчемним посланцем. Я часто шкодував про це. Габер був захищений зусібіч. Він використовував систему нотації, незбагненну для всіх інших людей, крім нього. Кожен посланець, перше ніж бути призначеним, мав подати свою систему нотації в директорат. Габер нічого не розумів у посланнях, які він розносив. Він міркував про них і робив приголомшливо хибні висновки. Атож, йому було не досить, що він нічого не розуміє, йому ще треба було вважати, ніби він усе розуміє. І це ще не все. Пам'ять у Габера була така дірява, що тих послань ніколи не було в його голові, вони перетворювались у записи в блокноті. Йому було досить згорнути блокнот, щоб за хвилину набути досконалої невинності й не знати, що там записано. І коли я кажу, що він міркував про свої послання й робив висновки, це відбувалося не так, як міркували б ми, ви і я, згорнувши книжку і, можливо, навіть заплющивши очі, а водночас із процесом читання. Коли він підводив голову і брався до коментарів, то негайно, бо, згаявши одну мить, забув би і текст, і тлумачення. Я часто запитував себе, чи, бува, не здійснюють над посланцями якесь хірургічне втручання, щоб вони стали такі забудькуваті. Навряд чи. Адже в усьому, що не стосувалося послань, вони мали досить добру пам'ять. Я чув, як Габер із великою вірогідністю розповідав про своє дитинство й родину. Мати унікальну спроможність читати власні записи, не знати, навіть не здогадуючись про те, про сенс своїх доручень і бути нездатним зберегти їх у пам'яті довше за кілька секунд,

— риси, які дуже рідко поєднуються в одному індивіді. Й саме їх вимагали від наших посланців. За доказ, що їх поважали більше, ніж агентів, і то за риси радше надійні, ніж блискучі, править те, що їм давали фіксовану платню вісім ліврів за тиждень, тоді як ми, агенти, мали тільки шість з половиною, не враховуючи премій і транспортних витрат. Якщо я розповідаю про агентів і посланців у множині, це ще ніяка не Гарантія. Адже я не бачив жодного іншого посланця, крім Габера, й жодного іншого агента, крім себе. Але я припускав, що ми були не самотні, й Габер, напевне, мав таку саму думку. Гадаю, нам було б важко змиритися з тим, що ми унікальні кожен у своєму роді. Й нам обом мало видаватися природним, що, як, скажімо, мені, кожного агента обслуговує окремий посланець, а Габерові — що кожен посланець обслуговує одного агента. Саме тому я й міг казати Габерові, мовляв, нехай це завдання доручать комусь іншому, я не хочу його, а Габер міг відповісти, мовляв, його не хочуть доручити нікому іншому, крім вас. Ці останні слова, коли припустити, що Габер не вигадав їх навмисне, щоб одурити мене, шеф, мабуть, вимовив з єдиною метою підтримати нашу ілюзію, якщо це справді була ілюзія. Це все було досить туманним.

Якщо ми вважали себе за членів якоїсь широкої мережі, то, мабуть, завдяки якомусь дуже гуманному почуттю, спрямованому на зменшення кількості нещасть завдяки ширшому розподілу їх. Принаймні для мене, чоловіка, що вмів дослухатися до фальцету розуму, було очевидним, що ми, напевне, самотні у своєму ремеслі. Атож, у миті просвітління я вважав, що ситуація і справді може бути такою. Щоб нічого не приховувати, признаюся: ці просвітління інколи були такі виразні та гострі, що я починав сумніватися в існуванні самого Габера. Якби я мерщій не занурювався знову в пітьму, я дійшов би, можливо, до того, що прибрав би й шефа, і вважав, ніби тільки я відповідаю за моє нещасне існування. Адже я знав, що я нещасний, мавши шість з половиною ліврів на тиждень плюс премії та гроші на додаткові витрати. Прибравши Габера і шефа (він звався Юді), чи зміг би я утриматись від насолоди... — та ви зрозуміли мене. Але я не був створений для яскравого світла, що знищує, мені дано лише маленьку лампочку й велику терплячість, щоб нести її в порожній пітьмі. Я був твердим тілом серед інших твердих тіл.

Я спустився на кухню. Я не сподівався побачити там Марту, але побачив. Вона сиділа у своєму кріслі-качалці коло каміна й понуро заколисувала себе. Те крісло-качалка, якщо вірити їй, було її єдиним майном, за яке вона трималася і з яким не розлучилася б за ціле царство. Звернімо увагу на деталь: вона поставила його не у своїй кімнаті, а на кухні, коло каміна. Пізно лягаючи, рано встаючи, саме в кухні вона мала найбільшу користь від нього. Багато є господарів, і я теж належав до них, які неприхильно ставляться до відпочинкових меблів на робочому місці. Служниці хочеться відпочити? Нехай іде до своєї кімнати. Нехай усе на кухні буде з твердого білого дерева. Мушу признатися, Марта вимагала, перше ніж піти до мене на роботу, щоб я їй дозволив поставити крісло-качалку на кухні. Я обурено відмовився. Потім, побачивши, що вона непохитна, поступився. Я мав занадто м'яке серце.

Щосуботи мені довозили запас пива на цілий тиждень, тобто півдюжини літрових

пляшок. Я не торкався його аж до наступного дня, бо ж годиться, щоб пиво заспокоїлося після найменшого пересування. З тих шести пляшок Габер і я, ми вдвох, спорожнили одну. Отож лишилося п'ять, плюс недопита пляшка з минулого тижня. Я пішов до комори. Там стояло п'ять пляшок, закритих і запечатаних, і одна пляшка відкрита й на три чверті порожня. Марта поводи́ла за мною очима. Я ходив, не кажучи їй ані слова, і знову піднявся нагору. Я просто тинявся по будинку. Зайшов до синові́ї кімнати. Сидячи за робочим столиком, син милувався марками, в обох альбомах, великому й малому, що лежали розгорнуті перед ним. Коли я зайшов, він прожогом згорнув їх. Я одразу здогадався, що він там хитрував собі. Але спершу запитав:

— Ти зібрав свої речі?

Він підвівся, взяв рюкзак і подав мені. Я зазирнув усередину. Запустив туди руку й намацав, що там лежить, дивлячись кудись удалину. Там було все. Я віддав рюкзак, запитавши:

— А що ти робив?

— Марки розглядав, — відповів син.

— Ти називаєш це розглядати марки? — здивувався я.

— Звичайно, — відказав він мені з такою нахабністю, яку й уявити годі.

— Мовчи, брехуне! — скрикнув я. А знаєте, що він робив? Просто перекладав зі своєї власне колекції до альбому з марками-дублікатами рідкісні й вартісні марки, ті, які щодня розглядав з утіхою і з якими не міг наважитись розлучитися навіть на кілька днів. — Покажи мені свою нову марку з Тімору, оту жовту за п'ять реалів. — Син завагався. — Показуй! — закричав я. Я сам подарував йому ту марку, вона обійшлася мені у флорин. Купив у когось при нагоді.

— Я поклав її сюди, — знічено пробурмотів син, піднімаючи альбом з марками-дублікатами. Це все, що я хотів знати, власне почути, щоб він сказав сам, бо я вже знав.

— Гаразд, — мовив я, йдучи до дверей. — Ти лишиш обидва альбоми вдома, і великий, і малий. — Жодного слова докору, просте пророче майбутнє на кшталт тих форм, якими послуговувався Юді. "Ваш син піде з вами". Я вийшов. Поки я тихенькою, майже манірною ходою йшов коридором до своєї кімнати, вітаючи себе, як і завжди, з м'якістю килима на підлозі, мене раптом приголомшила думка, яка спонукала мене повернутися до синові́ї кімнати. Син сидів на тому самому місці, але в трохи іншій позі, поклавши руки на стіл і підперши голову руками. Ця картина вразила мене в саме серце, але я не відступив від свого обов'язку. Син не ворухився.

— Для більшої безпеки, — мовив я, — ми покладемо обидва альбоми до сейфу, аж поки повернемось. — Син і далі не ворухився. — Ти чуєш мене? — запитав я.

Син підскочив, перекинувши стілець, і з люттю заговорив до мене:

— Роби з ними що хочеш! Я не хочу їх бачити!

"Треба, щоб його лють угамувалася, — думав я. — треба діяти, як прохолоне". Я взяв альбоми й вийшов, не мовивши ані слова. Син не поважав мене, але вимагати саме тепер, щоб він признався в цьому, не годилося. Зупинившись у коридорі, я чув звуки

падінь та ударів. Хтось інший, не мавши такого самовладання, як я, безперечно втрутився б. Мені навіть подобалося, що син дає вільний вихід своїм почуттям. Це очищає. Боятися, на мою думку, треба німих страждань.

З альбомами під пахвою я зайшов до своєї кімнати. Я вберіг сина від великої спокуси — покласти до кишені кілька марок, які він любив найдужче, щоб милуватися ними під час нашої подорожі. Ні, гідним осуду був аж ніяк не факт, що він матиме при собі кілька марок. Але то був би акт непослуху. Щоб розглядати марки, він був би змушений ховатися від батька. А якби загубив їх, а таке сталося б неодмінно, він би вдався до брехні, пояснюючи "їхнє зникнення. Ні, якщо він справді не може розлучитися зі своїми улюбленими марками, можливо, було б краще, якби він узяв увесь альбом. Адже альбом загубити важче, ніж марку. Але я був кращий суддя, ніж він, у тому, що йому можна, а чого не можна. Я ж бо знав те, чого він ще не знав: поміж інших і це випробування піде йому на користь. "Sollst entbehren", "слід зрікатися" — ось яку науку я прагнув прищепити йому, поки він молодий та піддатливий. Магічні слова, я сам до п'ятнадцяти років навіть не уявляв, що можна дотримуватися їх. І цей свій намір, навіть якщо я стану огидний синові і спонукаю його зненавидіти, трансцендувавши мою постать, саму ідею батька, я щосили намагався реалізувати. Думка, що між моєю смертю і його, він, припинивши на мить паплюжити пам'ять про мене, зможе у хвилини просвітління запитувати себе, чи не мав я слушности, була цілком достатньою для мене, відшкодовувала всі ті муки, на які я йшов і на які ще піду. Спершу він відповість негативно і знову ненавидітиме мене. Але ж зародиться сумнів. Він ще одумається. Саме отак я й міркував.

До вечері було ще кілька годин. Я вирішив по-справжньому використати їх. Адже після вечері я дримаю. Я скинув жилетку й черевики, розстебнув штани й заліз під ковдри. Випроставшись, зігрівшись, у п'їтмі, я краще розумів облудну метушню зовнішнього світу, розмістив у ньому доручену мені істоту, інтуїтивно здогадувався про курс, на який треба стати, заспокоївся в абсурдній скорботі іншого. Далеко від світу, його галасу, біганини, укусів і похмурої ясности я судив цей світ і тих, хто, як і я, безпосередньо занурений у нього, і того, хто мав потребу, щоб я його визволив, я, що не міг визволити навіть себе. Все в мороці, але той простий морок фрагментований. Маси й масиви хитаються, туманні, наче закони. Знати, з чого вони складаються, — нецікаво. Людина теж десь там, у тій величезній брилі, сформованій усіма пануваннями, проста й самотня серед інших людей і не менш позбавлена несподіванок, ніж скеля. Її десь у тій брилі, вважаючи себе за окрему істоту, заховався клієнт. Байдуже хто міг би взятися за це завдання. Але ж мені платять, щоб я шукав. Я вирушаю, й він вирізняється на загальному тлі, все своє життя він чекав тільки цього: щоб йому віддали перевагу, щоб він вважав, ніби його прокляли, ніби він щасливий і зокрема ніби він пересічний. Саме так на мене інколи діють тиша, тепло, сутінки й запахи мого ліжка. Я підвівся, вийшов, усе змінилося. Кров відхлинула від голови, звідусіль долинали звуки, що їх створювали речі, ухиляючись, зливаючись, розлітаючись клаптями, мої очі марно шукали схожих елементів, кожна точка моєї шкіри викрикувала інше послання, я хитався в тумані

феноменів. Саме в полоні цих відчуттів, на щастя, як я знав, ілюзорних, я й повинен жити і працювати. Саме завдяки їм я й виявляю чуття. Чуття зненацька пробудженого болю. Воно застигло, затамувало віддих, зачекало, промовило: "Це лихе сновиддя"; або "Це якась невралгія", звело дух, знову заснуло, тремтячи й далі. Приємно, перше ніж узятися до роботи, знову зануритись у масивний, повільний світ, де все ворухиться з понурою важкістю волів, що йдуть терпляче споконвічними дорогами, і де, звичайно, всяке розслідування було б неможливим. Але тільки в даному випадку, я кажу "в даному випадку" і мав для цього й інші причини, сподіваюсь, поважні й не так приємні, як корисні. Тож лише в такій атмосфері, так би мовити, безкінечної кінцевої мети, — чом би й ні? — я наважувався придивитись до завдання, яке мав виконувати. Бо там, де не міг бути Молой, а втім, і Моран, Моран міг зосередитись на Молої. І якщо з цього вивчення навряд чи могло виплисти щось надто вже плідне чи корисне для виконання доручення, я б усе-таки визначив своєрідні відносини, і то не конче хибні. Адже, наскільки я знаю, хибність термінів не зумовлює фатально хибності відносин. І не тільки це, бо я б надав своєму клієнтові, і то від самого початку, казкових рис, і це, безперечно, потім стане мені в пригоді, я мав передчуття. Отже, я скинув жилетку й черевики, розстібнув штани й заліз під ковдри, зі спокійним сумлінням, добре знаючи, що роблю.

Молой, або Молоз, аж ніяк не був незнайомцем для мене. Якби я мав колег, я б підозрював, що розмовляв про нього з ними як про людину, за яку рано чи пізно треба братися. Але я не мав колег і не знав, за яких обставин я дізнався про його існування. Можливо, я вигадав його, тобто знайшов уже готового у своїй голові. Адже трапляється, що інколи зустрічаєш незнайомців, які, власне, не зовсім незнайомці, бо вже відігравали певну роль у деяких мозкових процесах. Зі мною такого не траплялося ніколи, думаю, я не зроблений для таких експериментів, і навіть простий феномен уже баченості видавався безмежно недосяжним для мене. Але щойно це таки сталося зі мною. Адже хто міг би говорити мені про Молоя, якщо не я, і кому, якщо не собі самому, я міг би розповідати про нього? Я марно намагався пригадати. Під час своїх нечастих розмов із людьми я завжди уникав таких тем. Якби хто інший розповідав мені про Молоя, я б благав його замовкнути, а сам нізащо у світі не розповів би про його існування жодній живій душі. Якби я мав колег, ситуація вочевидь була б інша. Адже між колегами розмовляють про те, про що решта суспільства мовчить. Але я не мав колег. Саме це, безперечно, й пояснює тяжку знесиленість, яку я відчував від самого початку цього завдання. Таж для зрілого чоловіка, який думає, ніби в нього ще все попереду, аж ніяк не дрібничка — бачити такий безсоромний театр. Тут справді було чим стривожитись.

Мені здавалося, ніби мати Молоя, або Молоза, трохи знайома мені. Але її образ був ще невиразніший, ніж образ її сина, якому один Господь знає, як далеко було до виразності. Зрештою, я мабуть, не знав нічого про матір Молоя, або Молоза, крім хіба того, що такому синові властиві певні риси його матері, збережені, немов клапті чепчика.

З тих двох імен — Молой і Молоз — друге видавалося мені, напевне, правильнішим. Але тільки трошки. Адже я чув, безперечно, десь у душі, де така кепська акустика, тільки перший склад, "Мол", дуже виразно, а за ним майже зразу йшов другий, млявий, ватяний склад, немов поглинутий попереднім, тож "ой" могло б бути і "оз", і "от", ба навіть "ок". Якщо я схилюся до "оз", то, мабуть, тому, що моя душа полюбляла таке закінчення, тим часом як решта не зачіпали в ній жодної струни. Але від миті, коли Габер сказав "Молой", і то не раз, а багато разів, і то однаково виразно, я був змушений визнати, що і я повинен казати "Молой", а кажучи "Молоз", я коїтиму помилку. Відтоді, забувши про свої вподобання, я зобов'язав себе казати "Молой", як і Габер. Те, що може йтися про двох різних осіб, Молоза для мене і Молоя для розслідування, — таке навіть не спало мені на гадку, а якби й спало, я прогнав би цю думку, як проганяють муху або шершня. Господи, як тяжко людині дійти згоди з самим собою! І це мені, бо ж я лестив собі, що я врівноважений, холодний, мов кристал, а водночас і вільний від облудної глибини.

Отже, я знав про Молоя, дарма що, власне, знав не дуже багато. Я стисло переловім ту дрібку, яку я знав про нього. Водночас я вкажу на найразючіші прогалини в моїх знаннях про Молоя.

Молой перебував в украй обмеженому просторі. Час йому теж був відміряний. Він спішив без угаву, немов з відчаю, до незвичайно близьких цілей. Він то як в'язень квапився вже не знаю до яких вузьких меж, а то як гнаний шукав притулку десь у центрі.

Він сапав. Йому досить було постати в мені, щоб я чув лише його важкий віддих.

Навіть серед голого поля він, здавалося, прокладав собі шлях. Він звинувачував себе в тому, що не рухається. А втім, ішов уперед, тільки дуже повільно. Він ішов перевальцем, немов ведмідь.

Він хитав головою, вимовляючи слова, які годі було розібрати.

Він був дебелий і грубий, ба навіть потворний. І чорний, дарма що не негр.

Він завжди був у дорозі. Я ніколи не бачив, щоб він спочивав. Інколи він зупинявся й кидав навколо люті погляди.

Саме отак він і навідував мене через досить великі інтервали. Я тоді увесь перетворювався в гуркіт, важкість, гнів, задуху, невпинне, несамовите й марне зусилля. Таж це цілком суперечить моїй вдачі. Ті зустрічі змінювали мене. Я майже з жалем дививсь, як він зникає, з криком, яким немов кричало все моє тіло.

А про те, куди він ішов від мене, я не мав ані найменшого уявлення.

Ніщо не свідчило про вік, який він міг мати. Дивлячись на його зовнішність, я казав собі, що він, мабуть, був таким завжди й буде таким до самого кінця, кінця тієї решти його життя, якої я не міг собі уявити. Бо, не розуміючи того, що могло довести його до такого стану, я й поготів не розумів, яким способом, полишений сам собі, він міг би покласти йому край. Природна смерть, не знаю чому, видавалася мені невірогідною. Для себе я давно вже вирішив, що помру природною смертю, але чи буде моя смерть водночас і його смертю для нього? Зі скромності я не вважав, ніби він обізнаний з цим.

А втім, хіба існує неприродна смерть, хіба не кожна смерть добра, безперечно добра, як і так звана погана смерть? Але не виходьмо на манівці марних припущень.

Про обличчя Молоя я не знав нічого. Я вважав, що воно космате, шкарубке й постійно кривляється. Ніщо не давало мені підстав для такої думки.

Те, що такий чоловік, як я, загалом такий ретельний і спокійний, з таким терплячим ставленням до зовнішнього світу як до найменшого зла, витвір свого дому, саду й кількох злидених надбань, вірний і вправний виконавець своєї огидної роботи, чоловік, що стримує свою думку в рамках розрахунків, бо страшенно боїться невизначености, чоловік, сфабрикований таким чином, бо ж я був штучним витвором, дозволив собі стати одержимим химерами, — це мало б видаватися мені хибним, навіть спонукало б виправити цю ситуацію, і то у моїх власних інтересах. Але цього і близько не було. Я вбачав у тому лише потребу самотньої людини, звісно, не дуже почесну потребу, але її треба задовольнити, якщо я прагну й далі бути самотником, і я задовольняв її з не більшим завзяттям, ніж доглядав своїх курей чи дбав про свою віру, зате не з меншою прозірливістю. А втім, це займало так мало місця в тій несказанній столярні, якою було моє існування, що збурювало її не більше, ніж сновиддя, й не менш швидко забувалося. Грати роль вогню перед вибухом — таке завжди видавалось мені розважливим. І якби я мав розповісти про своє життя, я б навіть не згадував про чиїсь присутності, а про присутність бідолашного Молоя — ще менше, ніж про будь-яку іншу. Адже були й інші, цікаві вже по-іншому.

Але воля віднаходить такі образи, тільки чинячи над ними насильство. Щось відбирає і щось додає. Молой, якого я підняв на поверхню тієї незабутньої серпневої неділі, безперечно не був точнісінько тим, що лежав на моїх мілинах, бо ще не настав його час. Але, якщо йдеться про найголовніші риси, я був спокійний, схожість зберігалася. Різниця могла б бути ще більшою, та я б однаково не нарікав на неї. Бо своє завдання я виконував ані задля Молоя, що на нього мені було начхати, ані задля мене, бо я зрікся себе, а тільки задля цікавості до роботи, яка, навіть якщо й мала потребу в нас, щоб бути виконаною, була за своєю сутністю анонімною й годувала та одягала б розум людей, навіть якби не було її жалюгідних виконавців. Проте, гадаю, ніхто не скаже, що я ставився до своєї роботи несерйозно. Радше промовлять із ніжністю: "Ой, те давнє товариство, в ньому згасла раса і скінчився рід".

Дві зауваги.

Молой, до якого я так обережно наближався, повинен був мати тільки дуже далеку схожість зі справжнім Молоєм, з яким я невдовзі мав зіткнутися, натрапити на нього в горах чи долинах.

Мабуть, я вже поєднував, навіть не усвідомлюючи, Молоя, отак відновленого у своїй уяві, з Молоєм, якого описав мені Габер.

Зрештою, було три, ні, чотири Молоя. Молой з моїх глибин, карикатура, яку я робив з нього, Молой Габера, і Молой, що в плоті та крові чекав мене де-небудь. Я б додав ще сюди Молоя Юді, який не був точною копією Молоя Габера в усьому, що стосувалося його доручень. Хибні міркування. Адже чи можна серйозно припускати,

ніби Юді довірив Габерові все, що він знав, або гадав, начебто знає (для Юді це те саме) про свого клієнта? Безперечно, ні. Він не розповів про те, що вважав за корисне для сумлінного і швидкого виконання своїх наказів. Отже, я додам п'ятого Молоя, Молоя Юді. Але чи п'ятий Молой не зливається неминуче з четвертим, так би мовити, справжнім, тим, що супроводить свою тінь? Дорого б я заплатив, щоб дізнатися про це. Були, очевидно, й інші. Але лишімося тут, якщо ваша ласка, в нашому невеличкому колі втаємничених. Не намагаймося дізнатись, якою мірою оті п'ятеро Молоїв зафіксовані і якою — підлягають коливанням. Адже Юді мав ту особливість, що напрочуд легко змінював свою думку. Це вже три зауваги. А я ж передбачав тільки дві. Зламавши таким чином кригу, я вважав, ніби вже можу витримати Габерові інструкції й дійти до суті офіційних даних. Мені здавалося, що нарешті починається розслідування.

Приблизно десь цієї миті звук гонґа, вдареного щосили, виповнив будинок. І справді, вже дев'ята година. Я підвівся, поправив одяг і збіг сходами вниз. Піклування про те, щоб суп стояв на столі, — що я кажу! — щоб він стояв і холонув, — завжди було для Марти невеличкою перемогою і величезним задоволенням. Бо здебільшого я сидів за столом, розгортав серветку на грудях, кришив хліб, брязкав посудом, грався з підставкою для ножів і чекав, поки подадуть страву, ще за кілька хвилин до визначеної години. Я накинувся на суп.

— А де Жак? — запитав я.

Марта стенула плечима. Огидний жест рабині.

— Скажіть йому, щоб він негайно спустився, — мовив я.

Суп переді мною не парував. А чи парував він коли-небудь?

— Він не хоче спускатися, — повідомила, повернувшись Марта. Я поклав ложку.

— Скажіть мені, Марто, — запитав я, — який рецепт цього супу? — Марта розповіла. — А я вже їв його? — Вона запевнила, що так. — Тож, виходить, це я сьогодні їм не з тієї миски.

Цей дотеп так сподобався мені, що я розреготався і став навіть гикати. На жаль, його не зрозуміла Марта, що тупо дивилася на мене.

— Нехай спуститься! — нарешті вимовив я.

— Що? — перепитала Марта. Я повторив свою фразу. Марта й далі була щиро приголомшена. — Ми втрюх у цьому малому Тріаноні, — взявся пояснювати я, — ви, мій син і, нарешті, я. Я сказав, нехай спуститься.

— Йому погано, — мовила Марта.

— Навіть якби помирав, він однаково повинен спуститися. — Гнів інколи спонукав мене до мовних вибриків. Я не шкодував про них. Мені здавалося, ніби вся мова — мовний вибрик. Я, природна річ, признавався в них на сповіді. Адже годиться трохи очорнити себе.

Жак був червоний, мов півонія.

— Їж суп, — звелів я, — потім скажеш, який він.

— Я не голодний.

- Їж! — наполягав я. Я зрозумів, що він не їстиме. — На що ти скаржишся, — запитав я.

— Мені недобре.

Господи, яка огидна річ — молодість.

— Спробуй бути трохи точнішим, — попросив я. Я навмисне вжив ці слова, трохи важкі для розуміння всій молоді, бо ще кілька днів тому я пояснював їхнє значення і спосіб уживання. Отож я мав обґрунтовану надію, що він відповість, мовляв, не знає. Але малий схитрував.

— Марто! — загорлав я. Служниця з'явилася. — Другу страву, — наказав я. Я став пильніше дивитись у вікно. Не тільки вщух дощ, бо я вже знав про це, а й гарні багряні смуги на заході, хитаючись, піднімалися дедалі вище. Крізь свій гай я радше вгадував їх, ніж бачив. Велика радість, тут я навряд чи перебільшую, затопила мене перед тією чудовною красою, такою силою обіцянок. Зітхнувши, я відвернувся, бо радість, яку навіває краса, дуже рідко позбавлена домішок, — і що ж я побачив перед собою, цілком слушно назвавши його другою стравою?

— А це що таке? — здивувався я. Здебільшого в неділю ввечері ми їли холодні страви, рештки птиці — курку, каченя, гуску, індичку, хіба я знаю, — з учорашнього вечора. Мені завжди щастило з моїми індичками, вони, на мою думку, набагато цікавіші для розведення, ніж качки. Індички, можливо, потребують більше мороки, але дають більший прибуток тому, хто вміє їх обходити й доглядати, одне слово, тому, хто любить їх, і знає, як стати любим і їм.

— Це страва вівчаря, — відповіла Марта. — Я куштувала її.

— А де ділась учорашня курка?

Обличчя Марти засяяло тріумфом. Вона вочевидь чекала на це запитання, сподівалася його.

— Я подумала, — мовила вона, — що вам краще поїсти гаряче, перед тим як вирушати в дорогу.

— Хто вам сказав, що я вирушаю? — здивувався я. Марта підійшла до дверей, то був певний знак, що вона кине стрілу. Вона ображала мене, тільки тікаючи.

— Я не сліпа, — відказала вона. Відчинила двері, — На жаль, — додала вона й зачинила за собою двері.

Я поглянув на сина. Він сидів, роззявивши рота й заплющивши очі.

— Це ти нас зрадив? — запитав я. Син, здається, був десь далеко. — Ти сказав Марті, що ми вирушаємо? — Син відповів, що ні. — А чому? — допитувався я.

— Я не бачив її, — цинічно відповів син.

— Але ж вона заходила до твоєї кімнати.

— Страви були вже на столі, — мовив син. Інколи він майже нічим не поступався мені. Але він даремно нагадав про страву. А втім, він ще молодий і недосвідчений, і я відмовився далі тиснути на нього.

— Спробуй, — знову заговорив я, — розповісти мені трохи точніше, що ти відчуваєш.

— Мені живіт болить, — скривився син.

— Живіт! А температури нема?

— Не знаю.

— Треба зміряти. — Син видавався дедалі пригніченішим. На щастя, я досить полюбляв розставляти всі крапки над і. — Піді візьми миттєвий термометр, — сказав я, — у другій зверху шухляді в правій половині мого столу, зміряй температуру і принеси мені термометр.

Я зачекав кілька хвилин, а потім, не чекаючи запрошень, слово в слово повільно повторив ту досить довгу і складну фразу, де було аж кілька імперативів. Коли син пішов, мабуть, зрозумівши найголовніше, я весело додав:

— Ти хоч знаєш, у яку дірку його пхати?

У своїх розмовах із сином я залюбки — з виховною метою — вдавався до жартів сумнівного стибу. Про жарти, сенсу яких він поки що не міг зрозуміти повною мірою, й було їх багато, він міг міркувати на дозвіллі й шукати разом зі своїми товаришами найвірогіднішої інтерпретації. Сама по собі то була чудова вправа. А водночас я спрямовував його молодий розум на найплідніший шлях, — на шлях огиди до тіла та його функцій. Але я невдало сформулював свою фразу, я мав би радше сказати "Не помилися отвором". Я з каяттям подумав про це, дедалі докладніше вивчаючи страву вівчаря. Я зняв ложкою скоринку й зазірнув усередину. Прозондував виделкою. Гукнув Марту і сказав, що такого не їв би і її собака. Подумав, усміхнувшись, про свій робочий стіл, що мав лише шість шухляд, по три з кожного боку порожнього місця, куди я ставив ноги.

— Оскільки ваша вечеря неїстівна, — мовив я, — будьте ласкаві приготувати пакет сандвічів із тим, що ви недоїли від курки.

Повернувся син. Таки варто мати миттєвий термометр. Він подав його мені.

— Ти бодай витер його? — запитав я. Побачивши, що я придивляюся до ртуті, син підійшов до дверей і запалив світло. Добре, що Юді далеко цієї миті. Інколи взимку, повернувшись, знесилений і розбитий, після цілого дня марної біганини, я бачив свої капці, що грілися коло вогню, передками до полум'я. В сина була температура. — В тебе нічого немає, — мовив я.

— Я можу піти до себе? — запитав він.

— Навіщо?

— Щоб лягти.

Чи не маю я тепер перед чудового прикладу дії нездоланної сили? Безперечно, але я не наважувався сказати про це. Ні, я не стягну на свою голову блискавок, від яких, можливо, ніколи не оклигаю, і то тільки з тієї причини, що в мого сина кольки. Якби він тяжко захворів у дорозі, то була б зовсім інша річ. Я не марно вивчав Старий Заповіт.

— Ти сра, мій сину? — ніжно запитав я.

— Намагався, — відповів він.

— А хотів?

— Так.

— Але нічого не вийшло? — мовив я.

— Ні, — кивнув він.

— Мабуть, трохи газів? — запитав я.

— Так, — знову кивнув син. Він раптом нагадав мені про сигару отця Амбруаза. Я запалив її.

— Ходімо, побачимо, — сказав я підводячись. Ми піднялися нагору. Я зробив йому клізму з солоної води. Син відбивався, але недовго. Я витяг кінчик трубки. — Спробуй затримати воду в собі, не сиди на горщику, а ляж на живіт. — Ми були у ванні. Син ліг на кахлі догори своїм товстелезним задом. — Нехай вода пройде глибше, — радив я. — Що за день. Я дивився на попел від сигари. Він був твердий і синій. Я сів на край ванни. Порцеляна, дзеркала, хром навівали мені великий спокій. Принаймні я гадаю, що вони. А втім, той спокій був не дуже глибокий. Я підвівся, поклав сигару й почистив зубною щіткою різці. Ясна в глибині почистив теж. Я придивився до себе, відкопиливши губи, що під час сну западали мені в рот. "На кого я схожий?" — запитав я себе. Мої вуса, як і завжди, дратували мене. їм бракувало довершености. Вуса личили мені, без них мене було б годі уявити. Але вони мали б личити мені краще. Вистачило б тільки трохи змінити їхній фасон. Але як? Може, вони задовгі, чи, може, закороткі? — А тепер, — сказав я, й далі розглядаючи себе, — сідай на горщик і дуйся. — А може, вся річ у кольорі? Шум випорожнення повернув мене до менш піднесених турбот. Син підвівся, тремтячи всім тілом. Ми разом нахилились над горщиком, роздивлялися досить довго, а потім я взяв горщик за ручку й похитав з боку в бік. У жовтуватій рідині плавало кілька жилкуватих грудочок. — Як ти хочеш срати, — здивувався я, — якщо в тебе в животі нічого немає? — Син зауважив, що обідав. — Ти ж ні до чого не доторкнувся, — дорікнув я. Син мовчав. Отже, я вгадав. — Ти не забув, що за годину або дві ми вирушаємо? — нагадав я.

— Я не зможу, — протягнув син.

— І в такому разі, — провадив я далі, — тобі треба поїсти.

І тут раптом гострий біль пронизав мені коліно.

— Батьку, що з тобою? — здивувався син.

Я впав на стільчик, задер холошу, подививсь на коліно, кілька разів зігнув і розігнув ногу.

— Мерщій принеси йод! — крикнув я.

— Ти сидиш на ньому.

Я підвівся, і холоша знов опустилася до щиколотки. Саме ця інертність речей доводить буквально до божевілля. Я застогнав, і той стогін чули, напевне, й сестри Ельснер. Вони припинили читати, підняли голови, презирнулися, прислухались. Більше нічого. Просто ще один крик серед ночі. Дві старі, жилаві, унізані перснями руки знайшли і стисли одна одну. Я знову підняв холошу, люто підкотив її на стегно, підняв сидіння стільчика, дістав з ящика йод і намастив коліно.

— У коліні повно дрібненьких кісточок, що ворухатяться. Розітри його добре, — підказав мені син. Ну, за це він заплатить мені пізніше. Скінчивши, я все поставив на

місце, відкотив холошу, сів на стільчик і прислухався. Більше нічого.

— Хіба що ти хочеш спробувати якийсь справжній блювотний засіб, — сказав я, ніби нічого не сталося.

— Я хочу спати, — жалівся син.

— Іди лягай, — зласкавився я, — я принесу тобі в ліжко невеличку вечерю, яка сподобається тобі, ти трохи поспиш, а потім ми разом вирушимо. — Я пригорнув сина до грудей. — Ну, що ти скажеш на це? — запитав я. Син на те сказав "Добре, батьку". Цікаво, чи любив він мене тієї миті так, як я його? З таким потайним хлопцем ніколи нічого не знаєш. — Іди швиденько лягай, добре вкрийся, а я одразу прийду.

Я спустився на кухню, приготував і поклав на свою гарненьку лаковану тацю чашку теплого молока і бутерброд із джемом. Син скучив за батьківською любов'ю. Ось тепер він матиме її. Марта мовчки дивилася на мене, розлігшись у кріслі-качалці. Немов Парка, в якій урвалася нитка. Я прибрав після себе й пішов до дверей.

— Я можу йти спати? — поцікавилась Марта. Щоб запитати, вона чекала, поки я буду з повною тацею в руках. Я вийшов, поставив тацю на стілець коло сходів, повернувся на кухню.

— Ви зготували сандвічі? — запитав я. А молоко тим часом холонуло і вкривалося огидною плівкою. Вона приготувала.

— Я йду лягаю. Всі вже сплять, — мовила служниця.

— Доведеться підняти вас за годину чи дві, щоб узяти двері на засув, — нагадав я. Нехай подумає, чи варто їй лягати за таких обставин. Марта запитала, як довго я можу бути відсутній. Цікаво, чи знає вона, що я вирушаю не сам? Безперечно. Піднявшись, щоб сказати синові прийти на кухню, вона, навіть якщо він не сказав їй нічого, напевне помітила рюкзак. — Не знаю, — відповів я. А потім додав одразу, побачивши, що вона така стара, ба гірше, ніж стара, — підстаркувата, така самотня й сумна у своєму вічному кутку: — Слухайте, надовго це не затягнеться. — Й попросив її, вдавшись до слів, що, як на мене, були теплі, добре відпочити протягом моєї відсутності й розвіятись, провідавши подруг і запрошуючи їх до себе. — Не економте ні чаю, ні цукру, а якщо раптом вам будуть потрібні гроші, зверніться до метра Саворі. — Я довів цю раптову приязність аж до того, що потис їй руку, яку вона швиденько витерла, тільки-но збагнувши мої наміри, об свій фартух. Потиснувши, я й далі не відпускав її м'якої червоної руки. Я взяв один її палець своїми пучками, притяг до себе й роздивлявся. Якби я мав сльози, щоб проливати, я б лив їх, мабуть, потоками і годинами. Марта, певне, вже запитувала себе, чи не збираюсь я звернутися до неї з сороміцькими пропозиціями. Я віддав їй руку, взяв сандвічі й пішов.

Марта давно вже працювала в мене. Я часто подорожував. Я ще ніколи не прощався з нею так розчулено, а завжди невимушено й безтурботно, навіть коли боявся, що моя відсутність буде тривала, хоча сьогодні такого страху я не мав. Інколи я вирушав, не мовивши їй ані слова.

Перше ніж зайти до синовєї кімнати, я зайшов до своєї. Я й досі тримав сигару в роті, але той гарний попіл уже десь упав. Я дорікнув собі за таку недбайливість. Я

розчинив у молоці снодійний порошок. Я ніколи не зласкавлювався до сина просто так. Я взяв тацю й пішов, аж раптом мій погляд упав на два альбоми, що лежали в мене на столі. Запитав себе, чи не міг би я скасувати свою заборону, принаймні для альбому з марками-дублікатами. Нещодавно син заходив сюди, шукав термометр. Його довго не було. Може, він скористався тією нагодою і взяв кілька своїх улюблених марок? Я не мав часу контролювати все. Я поклав тацю й навмання пошукав кілька марок, червону марку з Того з гарним кораблем, марку Ньяса за десять реалів 1901 р. та кілька інших. Я дуже любив марку з Ньяси. Вона була зелена, на ній був зображений жирафа, що об'їдав верхівку пальми. Марки були на місці. Але це нічого не доводило. Доводило тільки те, що саме ці марки є. Я подумав, що не зможу скасувати свою вільно ухвалену і ясно проголошену постанову, не завдавши своєму авторитетові шкоди, якої він би не витримав. Жаль. Син уже спав, і я розбудив його. Він з'їв шматок і скривився з огиди. Так ось як він віддячує мені. Я зачекав, поки зникла остання кришка, остання краплина. Син повернувся до стіни, я закутав його в ковдру. Ще трохи — й поцілував би його. Ані він, ані я не сказали й слова. Поки що ми не мали потреби в словах. А втім, син украй рідко першим озивався до мене. А коли я звертався до нього, він найчастіше відповідав повільно і немов усупереч власній волі. Зате зі своїми товаришами він, коли гадав, ніби я далеко, був незвичайно балакучий. Та мені навіть подобалося, що моя присутність гасить у ньому ту балакучість. Мовчати і слухати — на таке навряд чи здатна одна людина з сотні, ба навіть навряд чи розуміє, що це означає. Адже саме в такі миті понад абсурдним гамором можна почути тишу, з якої створено всесвіт. Я прагнув, щоб мій син мав таку перевагу. І був поодаль від тих, хто вихваляється, ніби вміє розплющувати очі. Не на те я виборов, вимучив, вистраждав, витворив своє становище, живши як балакун, щоб і мій зазнав такої недолі. Я навшпиньки вийшов з кімнати. Я з радістю дограватиму до кінця свої ролі.

Оскільки я відступив після такої своєрідної поразки, чи повинен я, вибачившись, сказати йому про це? Я кинув це припущення напризволяще. Й навіть не дуже зосереджувався на ньому. Описуючи цей день, я немов знову переживав його, заповнив його своїм тривожним і марним життям з єдиною метою отупіти, мати змогу не робити того, що слід. І як тоді моя думка відмовилася думати про Молоя, так і цієї ночі мені відмовило перо. Це признание вже якийсь час не давало мені спокою. А тепер не дало мені полегші.

Я з гіркою втіхою міркував, що, навіть якби мій син помер під час цієї подорожі, не я б хотів тієї смерті. Кожному своя відповідальність. А я вже знав, що спати вона не заважає.

Я кажу собі, що в цьому домі щось заважає мені діяти. Такий чоловік, як я, не може у своїх викрутнях забути, від чого він викручується. Я вийшов у сад і походжав майже в цілковитій пільмі. Сад я знав трохи гірше, ніж свої квітники і пасіку. Сигара погасла, а я навіть не помітив коли. Струснув її й поклав до кишені з наміром викинути згодом у попільничку або в кошик з паперами. Але другого дня, далеко від Шита, я знайшов її у своїй кишені й, повірте, не без утіхи. Адже я зміг ще кілька разів затягнутися.

З'ясувати, що в тебе в зубах погасла сигара, виплюнути її, потім шукати в пільмі, підібрати, запитати себе, чи годиться так чинити, струсити з неї попіл і покласти до кишені, уявити собі попільничку й кошик на папери — ось головні стадії процесу, що забрав у мене принаймні чверть години. Решта часу була витрачена на собаку Зулу, на пахоші, такі гострі після дощу, джерела яких я намагався пригадати, мацаючи рослини руками, на світло у вікнах одного сусіди, на шум у будинку іншого й т. ін. Синове вікно тьмяно світилося. Син полюбляв спати з нічником коло себе. Я трохи сварив його, щоб він позбувся тієї вигадки. А ще недавно він не міг заснути, не взявши до рук плюшевого ведмедика. Коли він забуде про ведмедика (Жано), я забороню йому й нічник. Що я робив би сьогодні, якби син не відвертав мою увагу? Мабуть, виконував би свій обов'язок.

Пересвідчившись, що й у садку я не менш млявий, ніж у будинку, я пішов до будинку, кажучи собі, що з двох одне: або мій дім не відіграє ніякої ролі в тому процесі своєрідного руйнування, якого я зазнаю, або ж слід звинуватити все моє скромне майно. Прихилившись до цієї другої гіпотези, я простив собі свої дії й наперед простив собі всі подальші дії, аж поки вийду з дому. Ця гіпотеза зняла з мене тягар провини й забезпечила мить штучної свободи. Тож я й прихилився до неї.

Здалеку мені в пільмі немов привиділася моя кухня. В певному розумінні то справді була вона. А в іншому — ні. Бо, притулившись обличчям до шибки, я побачив тьмяне червонясте світло, що не могло йти від печі, бо я не мав печі, а йшло від звичайної плити, яка працювала на газі. Піч, якщо ваша ласка, але газова. Тобто в кухні була і справжня піч, але нею не користувалися. Ще б пак, у домі без газової плити я почувався б незатишно. Вночі, урвавши прогулянку, я люблю підходити до вікон, байдуже, освітлених чи ні, й зазирати в кімнати, дивитися, що там відбувається. Я прикривав обличчя руками і стежив крізь пальці. Сусіди вибігали надвір, але не бачили нікого. В такі миті найтемніші кімнати виринали для мене з пільми, немов ще освітлені вже минулим днем або лампою, що її загасили з тих або тих причин: у яких можна і в яких не слід признаватися. Але світло в кухні належало до іншої категорії, горів нічник із червоною лампочкою, що стояв коло підніжжя невеличкої мадонни з різьбленого дерева, почепленої на стіні в Мартиній кімнаті поряд з кухнею. Втомившись заколисувати себе, вона вийшла з кухні й лягла на ліжко, не зачинивши дверей, щоб чути кожен звук, який лунає в домі. Але, мабуть, уже заснула.

Я піднявся нагору. Зупинився перед дверима сина. Зігнувся і приклав вухо до замкової шпарини. Люди прикладають до замкових шпарин око, а я — вухо. На свій подив, не почув нічого. Таж мій син спить із роззявленим ротом і не дихає, а хрипить і свистить. Я стерігся відчиняти двері. Якийсь час мій розум зосереджувався на тій тиші. Потім я пішов до своєї кімнати.

Саме тоді я переживав безпрецедентну подію: Моран готувався вирушити, не знаючи, до чого він береться, не зазирнувши ні в карти, ні в довідники, не розглянувши питання про дорогу та її етапи, не дбаючи про метеорологічні прогнози, маючи тільки непевні уявлення про спорядження, яке треба взяти з собою, про можливу тривалість

подорожі, про суму грошей, яка може знадобитися, й навіть про характер роботи, яку треба виконати, а отже, і про засоби, до яких слід удаватися. А проте я посвистував, вкладаючи до сумки мінімум речей, подібних до вже названих синові. Вдягнув свій старий шпакуватий мисливський костюм з короткими штанами, що застібалися під коліном, добре підібрані гольфи й пару міцних чорних черевиків із високими халявками. Нахилився, впершись руками в боки, й подивився на ноги. Тонкі і криві, вони не дуже пасували до взуття і штанів, а втім, у моєму селі мене ніхто й не бачив у такому костюмі. Та коли я вибирався вночі кудись далеко, я залюбки вдягав його, невимушено почувуючись у тому маскарадному вбранні. Мені бракувало тільки сачка на метелики, щоб трохи скидатися на сільського вчителя на вакаціях. Чорні блискучі черевики, що, здавалося, благали штани з синьо-зеленої саржі, завдавали останнього удару тій мішанині одягу, що без них могла б видаватися недосвідченим виявом кепського смаку хорошого тону. Щодо капелюха, то після зосереджених роздумів я вирішив узяти пожовклого від дощів бриля з рисової соломки. Стрічки на ньому вже не було, й тому бриль видавався напрочуд високим. Я відчував спокусу взяти свою чорну пелерину, але зрештою віддав перевагу важкій зимовій парасольці з масивною ручкою. Пелерина — практичний одяг, і я маю їх кілька. Вона забезпечує рукам велику свободу рухів і водночас маскує їх. Є миті, коли пелерина, так би мовити, необхідна. Але й парасолька має великі переваги. Якби надворі була зима, чи навіть осінь, а не літо, я б, мабуть, узяв би і пелерину, й парасольку. Колись я вже брав їх обидві і тільки хвалив себе за те.

В отакому спорядженні я аж ніяк не міг сподіватися, що пройду непоміченим. Та я й не прагнув цього. В моєму ремеслі зробити так, щоб тебе помітили, — це тільки зародки мистецтва. А от породити чуття жалощів, поблажливості, спровокувати веселість і сарказм — річ необхідна. Це все — зарубки на стовбурі таємниць. За умови, що не можеш зворушуватися, паплюжити, сміятися. Я легко породжував у собі такий стан. А потім була ніч.

Мій син тільки заважав мені. Він скидався на тисячі хлопців свого віку і свого стану. Натомість батько — це одразу щось серйозне. Навіть Гротескний, він навіває певну повагу. А коли його бачать на прогулянці з малим сином, чиє обличчя дедалі видовжується, тоді вже марно старатися. Його вважають за вдівця, не зарадить навіть одяг найвеселіших барв, радше тільки погіршить ситуацію, бо казатимуть, мовляв, його дружина померла дуже давно, можливо, під час пологів. А в моїх дивацтвах добачатимуть тільки вплив удовування, яке мало-помалу позбавляє мене здоров'я і глузду. В мені нарастив гнів проти того, хто накинув мені такі пута. Йому кортіло бачити, як я зазнаю поразки, якою він міг би найкраще скористатися. Якби я зі властивим мені самовладанням подумав про доручене завдання, я б, напевне, вважав, що синова присутність тільки полегшить, а не обтяжить його виконання. Але до цього питання ми вже не повернемося. Можливо, я зможу видавати сина за свого помічника або просто небожа. Я забороню йому називати мене батьком і засвідчувати свою любов до мене на людях під страхом дістати один з тих лящів, яких він так боявся.

Якщо, перебираючи такі похмурі думки, я все-таки вряди-годи насвистував кілька тактів, то тільки тому, що в глибині душі мав бути задоволений, що покидаю свій дім, свій сад, село, дарма що звичайно покидав їх із жалем. Є люди, які свистять без ніякої причини. Але не я. Поки я походжав по кімнаті, прибирав, складав у шафі одяг, вкладав у коробки капелюхи, які я підіставав, щоб вільно зробити свій вибір, і замикав на ключ різні шухляди, я з радістю уявляв себе далеко від свого села, від знайомих облич, від усіх своїх спасенних якорів, бачив, як у пітьмі я сиджу по-турецьки на кам'яній придорожній тумбі, поклавши долоню на стегно і впершись у неї ліктем другої руки, що підтримує підборіддя, прикипівши очима до землі, немов до шахівниці, й холодно сную свої плани на завтра та післязавтра, творю прийдешні часи. Тоді я забував, що поряд зі мною буде мій син, сновигаючи, нарікаючи, просячи їсти, спати, забруднюючи труси. Я відкрив шухляду нічного столика й витяг звідти повний тубус пігулок морфіну, свого улюбленого заспокійливого засобу.

Моя в'язка ключів була величезна, важила понад фунт. Ключ від кожних моїх дверей, від кожної шухляди завжди був зі мною, хоч куди я ходив. Я носив їх у правій кишені штанів, у даному випадку шортів. Масивний ланцюжок, прикріплений до підтяжок, не давав мені загубити їх. Той ланцюжок, у чотири чи п'ять разів довший, ніж слід, лежав, згорнувшись, зверху на в'язці ключів. Такий тягар змушував мене нахилитися вправо, коли я був утомлений або забував компенсувати його м'язовим зусиллям.

Я роззирнувся востаннє, помітивши, що знехтував кілька засторог, виправив свій недогляд, узяв сумку і — мало не написав гітару — бриля, парасольку, сподіваюся, нічого не забув, погасив світло, вийшов у коридор у замкнув двері на ключ. Це вже безперечний факт. Одразу почувся звук, немов когось душать. То спав мій син. Я розбудив його. Нам не можна втрачати ні хвилини, застеріг я. Він відчайдушно чіплявся за свій сон. Природна річ. Кілька годин сну, навіть коли спиш як мертвий, аж ніяк не досить для організму, що насилу дійшов до віку статевого дозрівання й розбитий нестравленням. Оскільки я термосив сина й допоміг йому піднятися з ліжка, тягнувши спершу за руки, а потім за волосся, він з люттю відвернувся від мене до стіни і вп'явся нігтями в матрац. Я був змушений докласти всіх своїх зусиль, щоб подолати його опір. Але, тільки-но я витяг його з ліжка, він випав з моїх обіймів, упав на підлогу і став качатися, видаючи гнівні, обурені крики. Отже, вже почалося. Побачивши таку огидну демонстрацію сили, мені довелося застосувати парасольку, обіруч тримаючи її за один край. Але, перше ніж я забуду, одне слово про бриль. У його крисах було дві дірки, звичайно, по одній з кожного боку, я сам їх проробив коловоротом. У ті дірки я вставив два кінці гумки, досить довгої, щоб пройти мені під підборіддям, радше під щелепами, але не дуже довгої, бо годилося, щоб вона була впору, ішла радше під щелепами. Завдяки цьому мій бриль, хоч як я звивався, завжди був на своєму місці, тобто в мене на голові. "Сорому в тебе нема, — кричав я, — огидний малий невіглас!" Я міг би розгніватись, якби не звернув уваги на цю обставину. А гнів — це розкоші, яких я не міг собі дозволити. Бо тоді я сліпну, перед очима постає криваве запинало, і,

наслідуючи великого Густава, я чую, як тріщать лави суду присяжних. Ой, не безкарно ти лагідний, чемний, розважливий, терплячий день у день, рік у рік. Я кинув парасольку й вибіг із кімнати. На сходах я зустрів Марту, що піднімалася без чепчика, з розметаними косами, абияк одягнена.

— Що тут діється? — закричала вона.

Я подивився на неї, й вона повернулася на кухню. Я, трусячись усім тілом, вибіг у сарай, схопив сокиру, вибіг надвір і заходився, зігнувши руки, лупити по старій колоді, яка стояла там і на якій я взимку спокійно колов начетверо дрова. Зрештою сокира встряла так глибоко, що я не міг її витягти. Зусилля, які я доклав, щоб таки витягти, дали мені разом з виснаженням і полегшу. Я піднявся нагору. Син, плачучи, одягався. Увесь світ плакав. Я допоміг йому вдягти рюкзак. Сказав, щоб не забув узяти плащ. Він хотів покласти його до рюкзака. Я сказав тримати плащ поки що під пахвою. Була майже північ. Я підібрав парасольку. Без ушкоджень.

— Ходімо, — мовив я. Син вийшов з кімнати, і я притьмом оглянув її, перше ніж іти слідом. У кімнаті все шкереберть. А надворі, на мою скромну думку, було гарно. В повітрі розлягалися пахощі. Під ногами рипіла жорства. — Ні, — сказав я, — сюди. Я зайшов до гайка. Позаду шпортався, б'ючись об дерева, син. Він не вмів орієнтуватися в пільмі. Ще надто малий, і слова докору так і не злетіли з моїх вуст. Я зупинився. — Візьми мене за руку, — сказав я. — Я міг би сказати "Дай свою руку", а сказав "візьми мене за руку". Дивно. Але стежка була надто вузька, щоб ми могли йти поряд. Тож я відвів руку назад, і син вчепився за неї, здається, з удячністю. Отак ми й підішли до замкненої на ключ дерев'яної хвіртки з просвітами. Я відімкнув і відступив убік, щоб син пройшов першим. Озирнувся на будинок. Гайок почасти закривав його. Зубчатий гребінь даху і єдиний комин з чотирма димарями насилу вирізнялися на тлі неба, де заслинилось кілька утоплених зірок. Я підставив своє обличчя отій пахкій чорній рослинній масі, яка належала мені і з якою я міг робити що завгодно, й ніхто не сказав би мені жодного слова. Там було повно співочих птахів із головою під крилом, які не боялися нічого, бо знали мене. Мої дерева, кущі, квітники, маленькі галявинки, — здається, я любив їх. Якщо я і стинав коли-небудь гілку чи квітку, то тільки задля добра самих рослин, щоб вони росли міцніші та щасливіші. Але відтинав, згнітивши серце. А втім, усе просто, бо я різав не сам, а наказував Кристі. Я не вирощував овочів. Десь отам недалеко й курник. Я брехав, кажучи, що мав індички тощо, бо мав лише кілька курей. Там була й сіра курка, але не на сідалі разом з рештою, а на землі, в кутку, в поросі, віддана на ласку пацюкам. Півень уже не підходив до неї, щоб люто вискочити наверх. Якщо вона не одужає, недалеко той день, коли решта курей, поєднавши зусилля, розшматують її дзьобами й пазурами. Все мовчить. Я мав напрочуд чутливе вухо, та аж ніяк не музичний слух. Я почув той любий шум, створюваний дрібненьким переступанням, нервовим посмикуванням крилець, ледь чутним, одразу притлумленим кудкудаканням, — шум курей уночі, що замовкає задовго до світанку. Скільки вечорів я з насолодою прислухався до нього, кажучи собі: "Завтра я вільний". Отак, обернувшись, я востаннє поглянув на своє невеличке майно, перше ніж покинути його, сподіваючись

застати все в цілості.

На вулиці, замкнувши хвіртку на ключ, я сказав синові:

— Ліворуч.

Я давно вже зрікся прогулянок із сином, попри властиве мені колись палке бажання ходити на них. Найкоротший вихід разом з ним одразу ставав якоюсь карою для мене, бо він страшенно плував напрями. Натомість, буди сам, він, здається, знав усі шляхи навпрошки. Коли я посилав його до бакалійника, або до пані Клеман, або навіть ще далі, на автостраду пошукати зерна, він повертався вдвічі швидше, ніж якби повернувся я, й навіть не біг. Я не хотів, щоб бачили, як мій син пустує на вулицях, немов ті бовдури, з якими він потай спілкувався. Ні, я хотів, щоб він ходив, як я, швидкою дрібною ногою, піднявши голову, рівно та економно дихаючи, вимахуючи руками, не дивлячись ні праворуч, ні ліворуч, вдаючи, ніби нічого не бачиш, тоді як насправді пильно придивляючись до найменших подробиць дороги. Але зі мною він неодмінно поведився якнайгірше, досить було вийти на перехрестя або на місце якогось відгалуження, як він збивався з належної дороги, тієї, яку обрав я. Не думаю, щоб син робив те навмисне. Просто, покладаючись на мене, він уже не звертав уваги на те, що робить, не дивився, куди йде, і ступав машинально, занурившись у своєрідний сон. Можна було б сказати, ніби його всмоктують усі отвори, де він може зникнути. Отож ми взяли собі за звичай гуляти кожен окремо. Єдиною прогулянкою, яку ми регулярно здійснювали разом, був похід у неділю від дому до церкви. Затершись у юрбу вірних, мій син уже не був самотній зі мною. Він був частиною того слухняного стада, яке ще раз ішло дякувати Господові за милосердя і благи прощення й ласки, а потім, покріпивши душу, поверталось з церкви до інших задовольнень.

Я зачекав, поки син повернеться, а потім вимовив слова, які мали раз і назавжди залагодити це питання:

— Ти станеш позаду мене і йтимеш за мною, — сказав я.

Такий розв'язок був задовільний у багатьох аспектах, Але чи здатний він іти за мною? Чи не настане фатальна мить, коли син підніме голову й побачить, що він сам, у незнайомому місці, а я, виринувши з роздумів, обернуся й побачу, що він зник? Якусь мить я обдумував, чи не прив'язати його до себе довгою мотузкою, обидва кінці якої будуть закручені нам навколо пояса. Є багато способів привернути до себе увагу, тягнучи когось на буксирі, і я не був певен, що цей спосіб належить до задовільних. Адже син міг би мовчки розв'язати свої вузли і втекти, лишивши мене самого долати мій шлях і тягнути позаду себе в куряві довгу мотузку, немов громадянин з Кале. І це аж до миті, коли мотузка, зачепившись за щось нерухоме чи важке, стримає мій порив. Отож годилося б, замість м'якої та тихої мотузки, взяти ланцюг, але думати про таке вже не годилося. Проте я однаково думав, якусь мить розважався, думаючи про це, уявляючи себе не в такому недосконалому світі і з'ясовуючи, як саме, маючи у своєму розпорядженні тільки звичайний ланцюг, без ніяких залізних нашійників, наручників, кайданів, я міг би так прикувати сина до себе, щоб він уже не мав змоги потай утекти. Але це проста технічна проблема, і я б розв'язав її в разі потреби. А втім, я вже уявляв

собі образ сина, що йде не позаду мене, а попереду. Розмістившись отак відносно нього, я б міг не спускати з нього ока і втручатися, тільки-но він зробить бодай один хибний рух. Але, крім того, що під час цього походу я мав виконувати ще й інші ролі, ніж роль наглядача чи проводиря, перспектива, що я не зможу і кроку ступити, не маючи перед очима оту понуру й пухляву малу постать, була нестерпна мені.

— Іди сюди! — крикнув я. Адже, почувши від мене, що треба брати ліворуч, він одразу й повернув ліворуч, немов таки вирішив доконати мене. Зіпершись на парасольку, схиливши голову, немов під тягарем прокляття, схопившись пальцями вільної руки за планку хвіртки, я був нерухомий, мов статуя. Отож син повернувся вдруге.

— Я тобі сказав іти за мною, — дорікнув я, — а ти пішов уперед.

То був період літніх вакацій. Спереду на зеленому шкільному кашкеті сина видніли вигиптовані золотом його ініціали й голова оленя або вепра. Кашкет сидів на його великому білому черепі з точністю шапочки на жолуді. Саме отак він і полюбляв його вдягати. Не знаю чому, але головні убори, вдягнені без найменших відхилень від вертикалі, страшенно дратують мене. Ну а плащ, замість перекинути його через руку або через плече, він згорнув у грудку і тримав обома руками на животі. Ось він стоїть переді мною, розчепірюючи свої великі ступні, підігнувши коліна, випнувши живіт, проваливши груди, задерши підборіддя, роззявивши рота, в позі нестемного йолопа. Я, мабуть, теж створював враження, що стою вертикально тільки завдяки парасольці та хвіртці.

— Ти здатний іти за мною? — нарешті спромігся я вимовити. Син не відповів. Але я вловив його думку не менш виразно, ніж якби він висловив її: "А ти здатний мене вести?" На дзвіниці любої мені церкви пробамкало північ. Пусте. Таж я вже не вдома. Я став перебирати в голові, де міститься те все, в чому я маю потребу, яку улюблену річ син міг прихопити з собою. — Сподіваюся, — заговорив я, — ти не забув свого скаутського ножа, він нам може стати в пригоді. — Той ніж мав, окрім п'яти або шести лез першої необхідності, коркотяг, консервний ключ, шило, викрутку, лапку і не знати які інші корисні штучки. Цей ніж я подарував синові з нагоди його першої нагороди за історію та географію, дисциплін, що їх з невідомих причин взаємоототожнювали у школі, де він навчався. Останній ледацюга в усьому, що стосувалося літератури й так званих точних дисциплін, син не мав собі рівні, коли йшлося про дати битв, революцій, реставрацій та інших звитяг людського роду на його повільному шляху вгору до світла, а також про кордони країн та висоту гірських вершин. Такі здобутки цілком були варті туристичного ножа. — Тільки не кажи мені, що ти лишив його вдома, — додав я.

— Звісно, ні, — відповів син з гордістю та втіхою, вдаривши себе по кишені.

— Гаразд, давай його мені, — звелів я. Син, природна річ, не відповів. Він не мав звички розуміти, про що йдеться, з першого разу. — Дай мені ніж! — загорлав я. Він дав. А що, по-вашому, він міг би зробити, будучи зі мною сам на сам уночі й без свідків? Я вчинив так тільки задля його добра, щоб не дати йому збитися на манівці. Адже там, де ніж скаута, там і серце його, хіба що він має гроші купити собі іншого, але у випадку

мого сина ситуація була не така. Він ніколи не брав із собою грошей, бо не мав у них потреби. Кожну отриману монетку, які нечасто діставалися йому, він спершу клав до своєї італійської скарбнички, а потім до ощадної каси, книжечку з якої я зберігав у себе. Цієї миті він, напевне, з радістю б перерізав мені горло тим самим ножем, якого я так поважно поклав собі до кишені. Але мій син ще трохи замалий, ще трохи зам'який для великих актів справедливості. Проте час працював на нього, й він, напевне, втішав себе цим міркуванням, хоч яким був дурним. Хай там як, цього разу він стримав сльози, що до них, я знаю, він схильний. Я випростався й поклав йому руку на плече, примовляючи: — Терпіння, мій сину, терпіння. Страшним у таких завданнях є те, що, коли маєш бажання, не маєш засобів, і навпаки. — Але в цьому мій син навряд чи міг сумніватися, бідолаха, він, напевне, гадав, що лють, яка спонукала його тремтіти, викрививши риси обличчя, вгамується тільки тоді, коли він зможе вшанувати її. І ще. Атож, він, мабуть, гадає, що має душу малого Дантеса, чиї кривляння були йому знайомі, принаймні в тій формі, в якій видавництво "Hatchet" дозволило собі відтворити їх. Потім, ляснувши по його безсилій лопатці, я проказав: — Рушаймо. — Повірте, я справді рушив уперед, а мій син пошкандибав за мною. Я вирушив разом із сином, точнісінько дотримавшись даних мені інструкцій.

Я не маю наміру розповідати про різноманітні пригоди, які трапилися з нами, зі мною й моїм сином, разом і окремо, перше ніж ми дісталися до краю, де жив Молой. Така розповідь була б нецікава. Але не це зупиняє мене. В тому творі, який мене змусили писати, нецікаве все. Проте я писатиму його, як мені заманеться, аж до певної миті. А якщо він не сподобається замовникові, якщо він знайде там речі, неприємні для себе і своїх спільників, тим гірше для нас усіх, для них усіх, бо гіршого для мене вже немає. Тобто щоб сформувати собі якесь уявлення про те, мені годилося б мати більше уваги, ніж я мав. А проте я мав її більше, ніж давніше. Якщо я й брався до сумної роботи писаря, що аж ніяк не відповідала моїй вдачі, то з інших причин, ніж ті, в які можна було б повірити. Я й досі, якщо ваша ласка, корюся наказам, але вже не страх спонукає мене до цього. Що ж, я й далі боюся, та це радше наслідок звички. Я чую голос і вже не маю потреби в Габері, щоб він передав його мені. Бо він звучить у мені й закликає мене бути аж до кінця тим вірним слугою, яким я завжди був, завдання, що не є моїм, і терпляче виконувати свою роль, аж до її останніх гіркот і крайнощів, як я прагнув, — за доби моїх прагнень, — щоб чинили інші. І це в ненависті до свого господаря і в зневазі до його намірів. Цей голос, якщо ваша ласка, досить двозначний, і його не завжди легко дотримуватись у міркуваннях і постановах, які він висловлює. І все-таки я більш-менш дотримуюся його, я дотримуюся його в тому розумінні, що розумію його, і саме в цьому розумінні я корюся йому. А голосів, про які можна було б сказати таке, гадаю, мало. І мені здається, ніби я дотримуватимуся його й далі, хоч би що він наказував мені. А коли він замовкне, лишивши мене в сумнівах і пільмі, я чекатиму, поки він повернеться, перше ніж робити що-небудь, нехай навіть цілий світ через свої незліченні об'єднані та одностайні органи влади наказує мені те або те, погрожуючи несказаними муками. Але сьогодні ввечері, вранці я випив трохи більше,

ніж звичайно, і завтра можу бути іншої думки. І він, той голос, який я тільки починаю пізнавати, ще сказав мені, що спогад про цю ретельно виконану до самого кінця роботу допоможе мені витримувати безкінечні муки свободи і блукань. Чи означає це, що коли-небудь мене виженуть з мого дому, з мого саду, що я втрачу свої дерева, моріжки, птахів, кожен з яких знайомий мені своїм своєрідним співом і пурханням, тим, як він підлітає до мене чи тікає, коли я наближаюся; втрачу весь безглуздий затишок мого інтер'єру, де кожна річ має своє місце, де я маю все, що треба мати під рукою, щоб витримувати буття людиною, де мої вороги не можуть чигати на мене; чи означає це, що я прожив своє життя, щоб повчати, прикрашати, вдосконалювати, зберігати? Я надто старий, щоб утратити це все, щоб почати спочатку, я надто старий! Ну, Моране, заспокойся. Не треба ні емоцій, ні милосердя.

Я сказав, що не розповідатиму про всі злигодні шляху, який вів з мого краю в край Молоя, з тієї простої причини, що такого немає в моїх намірах. Пишучи ці рядки, я знаю, якою мірою я стаю вразливий до підозри з боку людини, що до неї, згідно з моїми інтересами, я мав би ставитись найобережніше, і тепер ще більше, ніж будь-якої іншої пори. Але я їх усе-таки написав, і то твердою рукою, тим невтомним човником, що пожирає сторінку з байдужістю стихійного лиха. Я стисло розповім тільки про деякі злигодні, бо це видається мені бажаним, крім того, я хочу дати вам уявлення, про методи моєї праці в зрілому періоді. Але перше ніж дійти до них, я розповім ту дрібку, яку я знав, покидаючи рідний дім, про Молоїв край, такий відмінний від мого. Адже однією з особливостей моєї нудної письмової роботи є те, що мені не дозволено скорочувати і прямо говорити, про що йдеться. Я знову повинен нехтувати те, чого вже не нехтую, й гадати, ніби я знаю те, що, виходячи з дому, я гадав, ніби знаю. Якщо я інколи відступаю від цього правила, то тільки в незначущих дрібницях. Загалом я дотримуюся його. І то з таким ентузіазмом, що здебільшого навіть сьогодні я, не лукавлячи, почуваюся радше відкривачем, ніж оповідачем. І то так, що в тиші своєї кімнати, розібравшись із завданням у тій частині, яка стосувалася мене, я знаю краще, куди я йду, і що чекає на мене, ніж тієї ночі, коли я на вулиці вчепився за свою хвіртку, поряд зі своїм недоумком сином. Тож мене не здивує, коли на наступних сторінках я відступатиму від прямого і справжнього перебігу подій. Гадаю, навіть Сізіфа не зобов'язували видиратися, стогнати, радіти й вірити, що якась доктрина тепер у моді, завжди в точнісінько тих самих місцях. Цілком можливо, що він не дуже й дотримувався обраної дороги, прибувши до якоїсь доброї пристані під час передбачених затримок. Хтозна, чи не думає він щоразу, що це лише перша. Ця думка підтримуватиме в ньому надію, — правда ж? — що є неперевершеною пекельною схильністю, всупереч тому, в що могли вірити аж до наших днів. А коли бачиш, що ти без кінця повторюєш спочатку, відчуваєш радість.

Під Молоєвим краєм я розумію дуже обмежений регіон, адміністративні кордони якого він ніколи не перетинав і, мабуть, не перетне ніколи: чи то йому заборонено перетинати їх, чи то він не мав бажання, чи то просто не перетинав їх цілком природно внаслідок незвичайного збігу обставин. Той регіон містився на півночі відносно того

куди ласкавішого регіону, де жив я, і складався з агломерації, яку ніхто не називав містечком, тоді як інші бачили в ній тільки село, й околиці сільської місцевости. Те містечко, або село, скажімо про це одразу, мало назву Балі й разом з залежними від нього територіями займало щонайбільше п'ять або шість квадратних миль. У розвинених країнах такі територіальні одиниці називають, гадаю, комунами або кантонами, не знаю, але в нас для них не існує ніякого абстрактного загального терміна. Щоб характеризувати їх, ми створили іншу систему, напрочуд просту й гарну, і полягала вона в тому, що ми казали Балі (адже йшлося про Балі), коли хотіли назвати Балі, і Баліба, коли хотіли сказати Балі плюс належні до нього території, й Балібаба, коли хотіли назвати землі Балі, крім самого Балі. Скажімо, я жив, а як добре подумати, то живу й тепер, у Шиті, головному населеному пункті Шитби. А ввечері, коли я гуляв, щоб подихати свіжим повітрям, за межами Шита, я вдихав повітря Шитбаби й ніякого іншого.

Балібаба, попри свої невеликі розміри, однаково пропонувала певне розмаїття. Так звані пасовиська, трохи торфовищ, кілька гайків і, коли наближатися до її меж, горбисті й майже усміхнені краєвиди, немов Балібаба раділа, що не тягнеться дуже далеко. Але головною окрасою того краю була вузька бухточка, яку затоплювали, звільняли і знову затоплювали повільні й сірі припливи та відпливи. Навіть найменш романтичні люди юрбами виходили з містечка милуватися тим видовищем. Одні казали: "Немає нічого гарнішого за ці мокрі піски". А інші казали: "Щоб побачити бухту Баліба, треба ходити під час припливу. Яка краса — бачити оли-в'яну й немов мертву воду, тоді як насправді знаєш, що вона не така!" Ще інші стверджували, що бухта скидається на підземне озеро. Проте всі були згодні, наслідуючи жителів Ізіньї, що їхнє містечко стоїть над морем. Тому на початку аркушів поштового паперу вони писали Балі-сюр-Мер.

У Балібі жило небагато людей, і я наперед радів цій обставині. Землі були малопридатні для використання. Адже тільки-но селянин брався розширити своє поле чи луку, як одразу натикався на якийсь друїдський гай або на смугу боліт, з яких не було ніякого пожитку, крім торфу, дуже низької якості, або залишків скам'янілого дуба, з якого виготовляли амулети, ножі для паперу, кільця на серветки, чотки, ладанки та інші дрібнички. Скажімо, різьблена Мартина мадонна походила з Баліби. Пасовиська, незважаючи на зливи, були вкрай злиденні й засіяні камінням. Там добре росли тільки пирій і якийсь дивний гіркий і синій злак, непридатний для живлення великої рогатої худоби, проте він більш-менш задовольняв віслуків, кіз і чорних баранів. Тож звідки походило багатство Баліби? Я розповім вам про це. Ні, я не казатиму нічого. Нічогісінько.

Ось частина того, що, як мені здавалось, я знав про Балібу, виходячи з дому. Я тільки запитую себе, чи не плутаю я її з якимсь іншим краєм.

Метрів за двадцять від моєї хвіртки вуличка починала йти вздовж цвинтарного муру. Вона опускалася вниз, а мур ставав дедалі вищий. Невдовзі ти вже йшов нижче, ніж лежать мертві. Саме на тому цвинтарі я засвідчив свою поступку вічності. Поки

існуватиме земля, де місце в принципі належатиме мені. Від часу до часу я ходив і споглядав свою могилу. Вона була вже опоряджена. Там стояв простий білий латинський хрест. Я хотів написати на надгробку своє ім'я зі словами "Тут спочиває" й дату свого народження. Отож згодом треба було б дописати тільки дату смерті. Проте мені не дозволили. Інколи я всміхався, неначе вже став небіжчиком.

Ми йшли пішки кілька днів, пробираючись потаємними стежками. Я не хотів, щоб мене бачили на битих шляхах.

Першого дня я знайшов недопалок сигари отця Амбруаза. Я не тільки не викинув його до попільнички чи до кошика з паперами, а й навіть переклав його з кишені в кишеню, коли переодягався. Я й не пам'ятав, як це сталося. Я вражено поглянув на недопалок, запалив його, кілька разів затягнувся й викинув. То була найцікавіша подія першого дня подорожі.

Я навчив сина користуватися кишеньковим компасом. Компас сподобався йому. Син повадився добре, краще, ніж я сподівався. Третього дня я віддав йому ножа.

Погода сприяла нам. Ми легко долали свої десять миль за день. Спали просто неба. Такий вид відпочинку нам підказувала обачність.

Я показав синові, як збудувати халабуду з гілля. Він був скаут, але нічого не вмів робити. Ні, вмів розпалювати багаття. Під час кожного перепочинку він благав мене, щоб я дозволив йому випробувати той талант. Я не бачив у тому ніякої потреби.

Їли ми холодне, які-небудь консерви, що їх я посилав його купити в селах. Саме в цьому й полягала його служба. Воду пили з джерел і струмків.

Безперечно, ці всі застороги були непотрібні. Одного разу я помітив у полі знайомого селянина. Він ішов до нас. Я миттю розвернувся, взяв сина за плече й потяг його в протилежному напрямі. Як я й передбачав, селянин наздогнав нас. Привітався зі мною й запитав нас, куди ми йдемо. Те поле належало йому. Я сказав, що повертаємось додому. На щастя, ми ще не відійшли дуже далеко від нього. Тоді він запитав, де ми були. Можливо, йому хтось украв бичка або півня.

— Гуляли, — відповів я.

— Я б охоче відвіз вас своєю машиною, — мовив він, — але я їду тільки ввечері.

— Жаль, — зітхнув я.

— Якщо хочете, зачекайте, — додав він, — я пропоную вам від щирого серця.

Я подякував йому. На щастя, був тільки полудень. Коли людина не хоче чекати аж до ночі, в цьому немає нічого дивного.

— Гарзд, щасливої дороги, — побажав селянин. Ми зробили великий гак і знову пішли дорогою на північ.

Ті застороги були, безперечно, зайві. Щоб усе було як слід, годилося б іти вночі й ховатися вдень, принаймні попервах. Але стояли такі гарні погідні дні, що я не міг наважитись. Я не думав лише про свою насолоду, але ж я думав про неї! Зі мною на моїй службі такого ще ніколи не траплялося. А як ми повільно посувалися! На мене ніколи не слід тиснути, щоб я рухався швидше.

Подекуди, весь віддавшись лагідності останніх днів літа, я думав про Габерові

інструкції. Я ніяк не міг відтворити їх задовільно для себе. Вночі, в халабуді, абстрагувавшись від принад природи, я цілком зосереджувався на цій проблемі. Звуки, що їх видавав мій син під час сну, дуже заважали мені. Інколи я виходив з халабуди й походжав десь поряд у пітьмі. Або сідав, притулившись спиною до стовбура, підбирав ноги, взявшись руками за гомілки, і впирався підборіддям у коліна. Але в цій позі я не міг зосередитися. Чого я, власне, шукаю? Важко сказати. Я шукав речі, якої бракувало, щоб Габерові інструкції були повні. Як на мене, він мав сказати мені, що треба зробити з Молоєм, коли я знайду його. Адже моє завдання ніколи не обмежувалося з'ясуванням, де перебуває об'єкт. То було б надто легко. Я завжди, дотримуючись інструкцій, повинен був виконати певні дії, пов'язані з об'єктом. Ці втручання набирали вкрай розмаїтих форм, від найенергійніших до найскромніших. Скажімо, справа Єрка, якій я пожертвував майже три місяці, щоб належно виконати завдання, скінчилася тоді, коли я спромігся викрасти його шпильку для краватки і знищити її. Установити контакт — аж ніяк не найменша частина моєї роботи. Адже Єрка я знайшов на третій день. Від мене ніколи не вимагали доказів, що я досяг успіху, мені вірили на слово. Юді напевне мав якісь засоби перевірки. Інколи від мене вимагали рапорту.

Іншого разу моє завдання полягало в тому, щоб привести певну особу в певне місце певної години. Завдання найделікатніше, бо ж ішлося не про жінку. Я ніколи не любив воловодитися з жінками. Я шкодую про це. Не думаю, щоб Юді дуже цим переймався. Пригадую з цього приводу один давній жарт про жіночу душу. Запитання: "Чи мають жінки душу?". Відповідь: "Так". Запитання: "Навіщо?". Відповідь: "Щоб їх можна було проклясти". Дуже смішно. На щастя, мені дали велику свободу дій щодо дня виконання. Мала значення година, а не дата. Привівши об'єкт на вказане місце, я скориставсь якимсь приводом, щоб покинути його. То був милий хлопець, досить сумний і мовчазний. Я туманно пригадую, що вигадав якусь історію про жінку. Стривайте, я вже пригадую її. Атож, я сказав йому, що вона вже півроку, як закохана в нього й палко бажає зустрітися з ним у якомусь відлюдному місці. Я навіть назвав її ім'я. То була досить відома актриса. Коли я привів його на місце, яке вона призначила, було цілком природним, що я з делікатности пішов. Я ще бачив, як він дивиться мені вслід. Він, думаю, хотів би бути моїм товаришем. Я не знаю, яка доля спіткала його. Я не цікавився своїми об'єктами, тільки-но виконував завдання. Я навіть признаюся, що згодом я не бачив жодного з них. Я повідомляю про це без ніяких потаємних думок. О, я багато б вам розповів, якби був спокійний. Які покидьки в моїй голові, яка галерея небіжчиків! Мерфі, Ват, Єрк, Мерсьє, а скільки ще інших! Я б у це ніколи не повірив, — ні, я охоче вірю. Пригоди, оповідки. Я не міг переповісти їх. Не переловім я й цієї.

Отже, я ніяк не міг дізнатись, які дії я повинен виконувати з Молоєм, коли знайду його. Вказівки, що їх не міг не дати Габер із цього приводу, цілковито вилетіли мені з голови. Ось вам і результат, що я цілий недільний день переймався дурницями. Я марно запитував себе: "Стривай, а чого звичайно вимагають від мене?" В моїх інструкціях не було нічого звичайного та усталеного. Звісно, яка-небудь операція інколи повторювалась, але не досить часто, щоб існувала велика ймовірність, що й

тепер я маю таке саме завдання. Але, навіть якби від мене тільки одного разу вимагали чогось іншого, цього єдиного разу вистачило б, щоб зв'язати мені руки, такий-бо я був сумлінний.

Я вирішив, що мені, мабуть, краще більше не думати про суть завдання, спершу треба знайти Молоя, а потім я зорієнтуюсь, поки що я маю час і пригадаю завдання, коли найменше сподіватимусь цього, а якщо, знайшовши Молоя, я й далі не знатиму, що треба робити з ним, можна було б зв'язатися з Габером без відома Юді. Я мав адресу Габера, так само як він мав мою. Я пошлю йому телеграму: "Що робити з М.?" Він би вже дав мені ясні вказівки, хоч і як з необхідності завуальовані. Але чи є телеграф у Баліба? А втім, будучи тільки людиною, я заспокоював себе, мовляв, що більше я зволікатиму з пошуками Молоя, то більше матиму шансів пригадати, що слід робити з ним. Ми з сином і далі повільно б рухалися пішки, якби не наступний інцидент.

Однієї ночі, зрештою, як і завжди, таки заснувши поряд із сином, я аж підскочив спросоння, мавши враження, ніби хтось щосили вдарив мене. Не переживайте, я не вмію переповідати власне сновидь. У халабуді стояв непроглядний морок. Не ворущачись, я уважно прислухався. Не чулося нічого, крім сопіння та віддиху мого сина. Я вже збирався сказати собі, як звичайно, що це тільки лихе сновиддя, як раптом гострий біль пронизав мені коліно. Так ось чому я так раптом прокинувся. Здавалося, немов мене хтось ударив, немов хвицьнув копитом кінь. Знерухомівши й затамувавши віддих, уклавшись, звичайно, холодним потом, я стурбовано чекав, що біль повториться. Зрештою, я поводився точнісінько так, як, здавалось, поведуться в такій ситуації. І справді, через кілька хвилин біль повторився, але був не такий дошкульний, як першого разу, чи, радше, другого разу. А може, він видався мені менш дошкульним тільки тому, що я чекав його? Чи, може, тому, що я вже звикаю до нього? Не думаю. Бо біль повертався знову, раз по раз, і щоразу був трохи слабший, аж поки зовсім угамувався, тож я зміг заснути біль-менш заспокоєний. Але, перше ніж заснути, я ще мав час пригадати, що цей біль — не новина для мене. Адже я вже відчував його, у ванні, коли ставив синові клізму. Але тоді він озвався тільки раз і вже не повертався. Я заснув, запитуючи себе, — з метою заколисати, — чи тоді боліло те саме коліно, що й тепер, чи друге. Відповісти на це запитання я так ніколи й не зміг. А мій син і поготів, коли я запитав його, не міг відповісти, котре коліно я розтирав перед ним йодною маззю ввечері перед тим, як вирушити в дорогу. Я трохи заспокоївся й заснув, кажучи собі: "Це, певне, невралгія, спровокована тривалими переходами і прохолодними та вогкими ночами", й пообіцявши собі купити при першій нагоді коробку теплотворної вати з гарненьким чортиком, зображенням на ній. Отака швидка людська думка. Але це ще не кінець. Бо, знову прокинувшись перед світанком, цього разу під впливом природної потреби, з членом у стані легенької ерекції для більшої вірогідності, я не зміг підвестися. Тобто зрештою я таки підвівся, бо ж треба, але коштом яких зусиль! Адже тільки сказати чи написати можна швидко, мовляв, не міг, тоді як насправді я ще не знав тяжчих мук. Мабуть, унаслідок вольових зусиль найменший опір доводив,

здається, до нестями. Спершу я гадав, ніби не зможу зігнути ногу, але, затявшись, я таки трохи зігнув її. Тобто анкілоз був неповний. Я всякчас говорю про коліно. Але чи це те саме коліно, яке розбудило мене на початку ночі? Я б не зміг заприсягтися в цьому. Коліно, власне, не боліло. Просто воно опиралося моїм намаганням зігнути ногу. Біль, що марно попереджав мене кілька разів, ущух. Ось як я бачив усю ту ситуацію. Мені, наприклад, було б неможливо стати навколішки, бо, хоч як ставати навколішки, завжди треба згинати обидва коліна, хіба що прибрати справді гротескної пози, яку неможливо підтримувати довше, ніж кілька секунд, тобто, випростати хвору ногу перед собою, немов кавказькі танцюристи. Я розглядав хворе коліно у світлі електричного ліхтарика. Воно ані почервоніло, ані напухло. Я поворушив колінну чашечку. Клітор якийсь та й годі. Увесь той час син сопів, мов тюлень. Він ще не здогадувався, що може утнути з нами життя. Я теж був наївний. Але я вже знав.

Розвиднялося, була та огидна досвітня пора, що передує сходові сонця. Речі потай займали свої денні позиції, вмощувалися, вдавали смерть. Я обережно і, мушу признатися, з певною цікавістю сів на землю. Хтось інший хотів би сісти як звичайно, імпульсивним рухом. дле не я. Хоч яким несподіваним був цей новий хрест, я одразу знайшов найкращий спосіб нести його. Коли сідаєш на землю, треба або сидати по-турецьки, або вмощуватись, наче плід у материнській утробі, це, так би мовити, єдині пози, доступні початківцеві. Отже, я не барився й ліг на спину. Не гаявся я і з тим, щоб до суми своїх знань додати ще й таку мудрість: коли з усіх поз, що їх, навіть не думаючи, звичайна людина надає своєму тілу, доступними для вас лишаються тільки дві або три, тоді відбувається збагачення тих поз. Я б запінившись, обстоював радше протилежну думку, якби сам не набув такого досвіду. Атож, коли не можна ані стояти, ані сидіти так, щоб було зручно, тоді вдаються до різних горизонтальних поз, немов дитина в материнському лоні, їх досліджуєш із незнаною доти цікавістю і знаходиш у них насолоди, про які й не здогадувався. Одне слово, вони стають безмежні. А якщо, незважаючи на все, зрештою таки набридають, досить випростатися на кілька митей, тобто просто сісти на сідниці. Ось у цьому й полягають переваги місцевого й безболісного паралічу. Мене б не здивувало, якби тяжкі класичні паралічі були пов'язані з аналогічними, а то й з іще більшими насолодами. Нарешті справді не мати змоги поворухнутись — це вже, напевне, неабищо! Мій розум такий, що аж тане на думку про це. А разом з нерухомістю — ще й повна афазія! Й можливо, цілковита глухота! І хтозна, може, й параліч сітківки! А можливо, і втрата пам'яті. І тільки мозок цілісний, щоб мав змогу радіти! І боявся смерти, немов одужання.

Я міркував, що слід робити у випадку, якщо стан мого коліна не поліпшиться, а то навіть погіршиться. Я дививсь поміж гіллям, як опускається небо. Небо опускається вранці, цей феномен ще не досить вивчений. Воно немов наближається, щоб бачити. Хіба що земля піднімається, щоб її похвалили перед тим, як вона рушить далі.

Я не переповідав своїх міркувань. А втім, переповісти їх було б неважко. Скінчилися вони постановою, яка дала змогу написати наступну сторінку.

— Ти виспався? — запитав я сина, тільки-но він розплющив очі. Я міг би розбудити

його, але ні, я дав йому прокинутись природно. Зрештою син сказав мені, що почувається недобре. На запитання він часто відповідав отак непрямо. — Де ми, — знову запитав я, — і яке тут село найближче? — Син назвав мені. Я знав це село, бував у ньому, то було майже містечко, щастя не відвернулося від нас. Серед жителів я навіть мав кількох знайомих. — Який сьогодні день? — Син відповів, ні на мить не завагавшись. Але ж він тільки пригадував те, що знав! Я вже казав вам, що в історії та географії він не мав собі рівні. Саме від нього я дізнався, що річка Злягання омиває місто Кондом. — Гаразд, мовив я, — ти негайно підеш до Голя, в тебе є на це — я підрахував — щонайбільше три години. — Син здивовано витріщився на мене. — Там, — провадив я далі, — ти купиш велосипед у доброму стані, якщо можна, вживаний. Можеш заплатити до нього до п'яти фунтів. — Я дав йому п'ять фунтів купюрами по десять шилінгів. — Треба, що він мав дуже міцний багажник, — наставляв я далі, — а якщо буде не досить міцний, заміниш його дуже міцним. — Я намагався говорити ясно. Запитав, чи син задоволений. Він, здається, був незадоволений. Я повторив свої настанови і знову запитав, чи він задоволений. Син видавався радше приголомшеним. То був, мабуть, наслідок, великої радості, що опанувала його. Можливо, не вірив своїм вухам. — Ти хоч зрозумів? — запитав я. Як добре вряди-годи насолоджуватися бодай трохи справжньою розмовою. — Повтори мені, що ти маєш робити, — наказав я. Це був єдиний спосіб дізнатися, чи він зрозумів.

— Я повинен піти до Голя, — мовив він, — за п'ятнадцять миль звідси.

— П'ятнадцять миль? — перепитав я.

— Так, — кивнув син.

— Гаразд, кажи далі.

— Купити велосипед, — сказав син. Я чекав. Але далі ні звуку.

— Велосипед! — обурився я. — Та в Голі мільйон велосипедів! Який велосипед?

Син замислився.

— Уживаний, — навмання бовкнув він.

— А якщо не знайдеш уживаного? — запитав я.

— Ти сказав, що вживаний, — відповів син. Я надовго замовк.

— Якщо не знайдеш уживаного, — озвався нарешті я, — що ти робитимеш?

— Ти мені не сказав, — протягнув син. Який це відпочинок — мати змогу інколи поговорити.

Скільки я дав тобі грошей? — запитав я.

Син порахував купюри:

— Чотири фунти десять шилінгів.

— Рахуй знову, — мовив я.

Він порахував знову:

— Чотири фунти десять шилінгів.

— Дай мені їх, — звелів я. Син дав купюри і я порахував їх. Чотири фунти, десять шилінгів. — Я тобі дав п'ять.

Син мовчав, він давав говорити цифрам. Може, він узяв десять шилінгів собі й

заховав їх?

— Виверни кишені, — наказав я. Син почав викладати все з кишень. Не забуваймо, що я й далі лежав. Син не знав, що я хворий. А втім, я й не був хворий. Я неуважно поглядав на предмети, які він розкладав переді мною. Він виймав їх з кишень один по одному, делікатно тримаючи в повітрі між вказівним і великим пальцями, показуючи їх мені з усіх боків і нарешті кладучи на землю поряд зі мною. Коли одна кишеня спорожня, він вивернув її й потрусив. Знялася хмаринка куряви. Абсурдність цієї перевірки невдовзі тяжко пригнітила мене. Я сказав синові припинити. Ті десять шилінгів він заховав, мабуть, у рукаві або в роті. Треба, щоб я підвівся і обшукав його від голови до ніг. Але тоді б він побачив, що я хворий. Не те що я справді хворий. І чому я не хотів, щоб він знав, що я хворий? Не знаю. Я міг би порахувати гроші, які лишилися в мене. Але що це дало б? Хіба я знаю, яку суму грошей я взяв з дому? Ні. Отже, я й до самого себе залюбки застосовував сократівський метод. А чи знаю, скільки я витратив? Ні. Здебільшого під час своїх ділових подорожей я вів найсуворішу звітність, обґрунтовував геть усе аж до останнього пені своїх дорожніх витрат. А цього разу ні. Мабуть, навіть під час веселої прогулянки я б не викидав гроші на вітер з іще більшою невимушеністю. — Припустімо, я помилився, — зітхнув я. Син флегматично підбирав предмети, розкидані на землі, й розкладав їх по кишенях. Як би йому пояснити? — Лиши їх і послухай мене, — мовив я. Я протягнув йому купюри: — Порахуй. — Син порахував. — Скільки? — запитав я.

— Чотири фунти десять, — відповів він.

— Десять чого? — перепитав я.

— Десять шилінгів.

— Ти маєш чотири фунти десять шилінгів, — сказав я.

— Так, — погодився син.

— Я дав тобі чотири фунти десять шилінгів, — говорив я далі.

— Так, — кивнув син. Але ж це неправда, я дав йому п'ять фунтів.

— Ти згоден? — запитав я.

— Так, — знову підтвердив син.

— А навіщо, по-твоєму, я дав тобі стільки грошей?

— Навіщо стільки грошей? — перепитав син. Аж раптом обличчя йому проясніло: — Щоб купити велосипед.

— Який велосипед? — допитувався я.

— Уживаний, — не затнувшись відповів син.

— Невже ти думаєш, що вживаний велосипед коштує чотири фунти десять шилінгів? — запитав я.

— Не знаю, — буркнув син. Я теж нічого не знав про такі речі. Але питання полягало не в цьому.

— Що я точно тобі сказав? — наполягав я. Ми обидва намагалися пригадати.

— "Якщо можна, вживаний", — ось що я тобі сказав, — згадав я нарешті.

— Ага, — підтвердив син. Цей дуєт я подаю не в повному обсязі, а тільки зазначаю

головні його пункти.

— Я сказав тобі не "вживаний", — пояснював я, а "якщо можна, вживаний". — Син знову почав збирати свої речі. — Облиш їх, — крикнув я, — і слухай уважно, що я кажу. — Син демонстративно кинув на землю великий клубок спутаних мотузочків. Може, й десять шилінгів десь там усередині. — Невже ти не бачиш різниці між "уживаним" і "якщо можна, вживаним"? — запитав я й подивився на годинник. Десята година. Я тільки далі заплутував наші туманні уявлення. — Більше не намагайся зрозуміти, — знову напосівся я на сина, — а слухай, що кажу, бо двічі я не казатиму. — Син підійшов до мене і став навколішки. Така картина, немов я збирався віддавати Богові душу. — Ти знаєш, що таке новий велосипед? — запитав я?

— Так, батьку, — відповів син.

— Що ж, — пояснював я, — якщо не знайдеш уживаного велосипеда, купиш новий. Повторюю. — Я повторив. — Господи, я ж казав перед цим, що не повторюватиму. — А тепер скажи мені, що ти маєш робити, — мовив я. І додав: — Відсунься, в тебе з рота смердить. — Я мало не додав, мовляв, він не полоще зуби й нарікає на абсцес, — але вчасно зупинився. Не пора ще вводити якийсь інший мотив. Я повторив: — Що ти повинен робити?

Син зосередився:

— Піти до Голя за п'ятнадцять миль...

— Не переймайся тими милями! — урвав я його. — Ти в Голі. Що ти маєш робити? — Ні, мені вже терпець уривався. Син зрештою зрозумів. — І для кого той велосипед, для Геринга? — Він ще не зрозумів, що той велосипед для нього. Щоправда, тієї пори він аж ніяк не був менший від мене. Ну, а щодо багажника, то все було так, ніби я нічого й не казав. Але кінець кінцем його розум почав усе розуміти. І то так, що син запитав мене, що робити, якщо йому не вистачить грошей. — Повернешся сюди, і ми порадимось. — Я звичайно, ще міркуючи про ці питання до того, як прокинувся син, передбачив, що він може постати перед труднощами і його запитуватимуть, зваживши на його юний вік, де він узяв стільки грошей. І я знав, що він має робити в такому випадку, тобто повинен знайти начальника жандармерії Поля, — або вимагати, щоб його привели до нього, — назватися і сказати, що це я, Жак Моран, доручив йому придбати велосипед у Голі; розмовляючи, він має створити враження, ніби я лишився в Шиті. Йшлося про дві вочевидь різні операції, перша полягала в тому, щоб передбачити даний випадок (перед тим, як прокинувся син), а друга — в тому, щоб знайти відповідь (на звістку, що найближче містечко — Голь). Але я відмовився давати синові настанови з приводу таких делікатних питань.

— Не бійся, — мовив я, — ти маєш досить грошей, щоб купити добрий велосипед, ти приведеш його сюди, не загаявшись ні на мить. — Коли йдеться про мого сина, треба все передбачити. Він би ніколи не здогадався, що треба робити з велосипедом, якщо він уже купить його. Він міг би лишитися в Голі, бозна за яких умов, чекаючи нових указівок. Син запитав мене, що зі мною. Я, Мабуть, скривив обличчя. — Зі мною те, що я втомився тебе бачити, — відповів я. Й запитав, чого він чекає.

— Мені погано, — відповів син. Я, хоча він запитував, що зі мною, не сказав нічогосінько, а він, дарма що його ніхто ні про що не запитував, заявляє, буцімто йому погано.

— Невже ти не вдоволений, — здивувався я, — що матимеш гарненького, новісінького велосипеда, що належатиме тільки тобі? — Я, безперечно, дуже хотів почути від нього, що він задоволений. Але тепер шкодував про свою фразу, що могла тільки збільшити його розгубленість. Але сказаного, мабуть, було вже досить для нашої родинної розмови. Син вийшов з халабуди, а коли я вважав, що він відійшов уже досить далеко, я й собі насилу виліз назовні. Син заледве ступив двадцять кроків. Я прибрав невимушеного вигляду, недбало зіпершись плечима об стовбур, дуже зігнувши здорову ногу, що стояла попереду. Гукнув сина, й він обернувся, я помахав рукою. Якусь мить він дивився на мене, а потім повернувся плечима й пішов далі. Я гукнув його на ім'я, він знов обернувся.

— Ліхтар, — закричав я, — добрий ліхтар! — Син не зрозумів. Таж як він міг зрозуміти за двадцять к років, якщо й за крок нічого не розумів? Син почав іти до мене. Я зробив йому знак іти далі, раз по раз вигукуючи: — Іди! Іди! — Він зупинився й дивився на мене, схиливши голову набік, мов папуга, вочевидь цілковито розгублений. Я нерозважливо нахилився, щоб підібрати якийсь камінь або уламок гілки, одне слово, що-небудь, що можна кинути, і мало не впав. Я відламав угорі над головою живу гілку й люто жбурнув її в його напрямі. Син розвернувся й побіг. І справді траплялися миті, коли я нітрохи не розумів його. Таж він повинен був знати, що я не докину до нього, навіть якби мав добрий камінь, а проте взяв ноги на плечі й дав драла. Можливо, боявся, що я побіжу за ним. Адже, гадаю, в моїй манері бігти і справді є щось страхітливе: голова закинута назад, зуби зціплені, лікті максимально зігнуті, а коліна мало не б'ють мені по обличчю. Завдяки такій манері бігти я часто наздоганяв навіть тих, хто був прудкіший від мене. Люди зупинялися й чекали мене, щоб не бачити, як за ними й далі женеться таке несамовите страховисько. Ну, а щодо ліхтаря, то ми не мали в ньому потреби. Згодом, коли велосипед посяде своє місце в житті мого сина, в його житті невинних ігор та обов'язків, ліхтар буде необхідною річчю, світлячи йому під час нічних прогулянок. Думаючи, безперечно, саме про це щасливе майбутнє, я й згадав про ліхтар і крикнув синові купити добрий ліхтар, щоб згодом його приїзди та від'їзди були освітлені й безпечні. Я міг би ще сказати йому звернути пильну увагу на дзвінок, трохи відкрутити ковпачок і уважно зазирнути всередину, пересвідчившись, що то добрий дзвоник і в доброму стані, перше ніж купувати його, і дзеленькнути кілька разів, щоб почути, як він звучить. Але згодом ми ще матимемо час перейматися такими речами. Тож, коли настане слухна мить, я з радістю допомагатиму синові поставити на його велосипед найкращі фари, і спереду, і ззаду, найкращий дзвоник і найкращі, які існують на світі, гальма.

День видався мені довгим. Мені бракувало сина! Я як міг знаходив собі роботу. Поїв кілька разів. Скористався тим, що я нарешті сам, не мавши іншого свідка, крім Бога, щоб мастурбувати. Моєму синові, напевне, свінула та сама ідея, й він зупинився де-

небудь для мастурбації. Сподіваюся, вона дає йому більшу втіху, ніж мені. Кілька разів обійшов навколо халабуди, гадаючи, що це піде на користь моєму коліну. Я ходив досить швидко, не відчуючи великого болю, але швидко втомлювався. Після кільканадцяти кроків ногу обіймала велика втома, вона немов важчала, і я був змушений зупинитися. Але цей стан одразу минав, і я знову міг ходити. Випив трошки морфіну. Ставив собі деякі запитання. Чому я не сказав синові принести те, що могло б придатись для лікування? Чому приховав від нього, що я хворий? Чи був я зрештою задоволений тим, що сталося зі мною, тож, можливо, навіть не хотів лікуватися? Досить довго я милувався красою місцевості, довго розглядав дерева, поля, небо, птахів і уважно слухав звуки, які долинали і здалеку, і зблизька. Якусь мить я, здається, сприймав тишу, про яку вже начебто згадував. Лігши в халабуді, думав про завдання, яке я виконував. Спробував знову пригадати, що я повинен робити з Молоєм, коли знайду його. Ходив аж до ручаю. Ліг на траву й дивився у воду, а потім умив обличчя та руки. Почекав, поки відновиться моє зображення, дививсь, як воно тремтить і починає дедалі більше бути схожим на мене. Вряди-годи краплина води, спадаючи з мого обличчя, знову брижила відображення. Вдень я не бачив нікого. Але ввечері почув чийсь кроки, що кружляли навколо халабуди. Я не ворухнувся. Кроки подаленіли. Але трохи згодом, вийшовши не знати навіщо, за кілька кроків від себе я побачив чоловіка, що стояв нерухомо. Він стояв плечима до мене. Був у заважкому, як для літа, плащі і спирався на таку грубу палицю, значно товщу внизу, ніж угорі, що вона скидалася на довбню. Чоловік обернувся, і ми довго мовчки приглядались одне до одного. Тобто я прямо дивився на нього, як і завжди, щоб створити враження, ніби я не боюся, тоді як він лиш інколи позирав на мене, а потім опускав очі, здається, не так з неспокійності, як з метою спокійно помірковувати про побачене, перше ніж додавати до нього нові образи. В холодному погляді незнайомця відчувалася незвичайна сила. Його обличчя було бліде й гарне, я був задоволений ним. Я вже давав йому років п'ятдесят п'ять, як він скинув капелюха, потримавши якусь мить у руці, і знову вдягнув на голову. Ці рухи аж ніяк не були схожі на те, що можна було б назвати привітанням. Але я вважав за слушне вклонитися йому. Його капелюх був украй незвичайний, і формою, і барвою. Я не намагатимусь охарактеризувати його, він не належав до жодної зі знайомих мені категорій. Волосся, сивину якого аж ніяк не приховував бруд, було густе й буйне. Адже, поки він знову прим'яв волосся капелюхом, я встиг побачити, як воно повільно збільшує свій об'єм на голові. Обличчя було брудне й волохате, атож, він був блідий, гарний, брудний і волохатий. Він зробив дивний рух, немов курка, що розпускає пір'я, а потім повільно стає меншою, ніж була. Я вже думав, що він піде, не сказавши мені ані слова. Але раптом він попросив дати йому шматок хліба. Це принизливе прохання він супроводив вогненним поглядом. Він говорив з акцентом, немов іноземець або чоловік, що давно вже ні з ким не розмовляв. І справді, тільки-но побачивши його спину, я казав собі з полегкістю, що це іноземець.

— Може, хочете баночку сардин? — запитав я. Він просив у мене хліба, а я пропоную йому рибу. В цьому увесь мій характер.

— Хліба, — повторив він.

Я зайшов до халабуди і взяв шматок хліба, який лишив для сина, що, повернувшись, безперечно буде голодний. Я віддав йому хліб. Думав, що він одразу ковтне його. Проте він розламав його навпіл і поклав шматки в кишені плаща.

— Ви мені дозволите роздивитися вашу палицю? — запитав я і простяг руку. Чоловік не ворухився. Я взявся рукою за палицю, нижче від його руки. Відчував, як його пальці повільно відпускають палицю. Тепер уже я її тримав. Палиця була напрочуд легка. Я знову вклав її йому в руку. Він востаннє поглянув на мене й пішов. Тим часом уже споночило. Чоловік ішов швидкою й невпевненою ходою і не так спирався на палицю, як волочив її, часто змінюючи напрям руху. Я б залюбки довго дивився йому вслід. Я б хотів стояти серед пустелі, опівдні, і стежити за ним очима, аж поки він стане цяткою на обрії. Я стояв надворі ще досить довго. Вряди-годи нашорошував вуха. Але мій син не йшов. Мені стало холодно, і я зайшов у халабуду, ліг і накрився синовим плащем. Та відчувши, що мене долає сон, знову вийшов і розпалив велике багаття, щоб син бачив, куди йому йти. Коли вогонь розгорівся, сказав собі: "Ну, тепер я зігріюся!" І я грівся, підставляючи до вогню долоні, а потім потираючи собі руки, знову простягав руки, повертався плечима, піднімав поли курточки і крутився, немов на рожні. Кінець кінцем, знемігшись від тепла і втоми, ліг на землю коло вогню й заснув, кажучи собі: "Може, якась іскра підпалить мій одяг і я прокинусь, мов живий смолоскип". Водночас казав собі й багато інших речей, що належали до різних логічних сукупностей і не мали між собою очевидного зв'язку. Коли я прокинувся, вже знову був день, а вогонь погас. Але головешки були ще гарячі. З моїм коліном не стало краще, але й не стало гірше. Тобто, можливо, таки стало трохи гірше, але я не відчував цього погіршення, бо дедалі жалюгідніше звикав до того, що воно хворе. Але не думаю. Бо, прислухаючись до коліна, а потім випробовуючи його, я не вірив у те звикання і спробував абстрагуватися від нього. Здається, немов хтось інший, утаємничений у мої приватні відчуття, проголосив: "Ніяких змін, Моране, ніяких змін". Таке могло б видатися неможливим. Я пішов у гай вирізати собі палицю. Але, знайшовши нарешті підходящу гілку, згадав, що не маю ножа. Я повернувся до халабуди, сподіваючись знайти там ніж серед речей, які син виклав на землю й не встиг підібрати. Ножа не було. Натомість я побачив парасольку і сказав собі: "Навіщо вирізати палицю, якщо є парасолька?" Я спробував ходити, спираючись на парасольку. Завдяки парасольці я не посувався ані швидше, ані з меншими муками, але принаймні не так швидко втомлювався. Замість зупинятися що десять кроків для відпочинку, я легко ступав п'ятнадцять кроків, перше ніж був змушений зупинитися. Під час відпочинку парасолька й далі служила мені. Адже, спираючись на неї, я помітив, що важкість у нозі, спричинена, мабуть, порушенням кровообігу, зникла набагато швидше, ніж коли я стояв завдяки підтримці тільки м'язів і дерева життя. Отак споряджений, я вже не задовольнявся тим, що крутився навколо халабуди, як учора, а ходив по радіусу в усіх напрямках. Я навіть дійшов до невеличкого пагорба, звідки набагато краще виднів увесь простір, де рано чи пізно міг з'явитися син. Інколи я навіть бачив його у своїй уяві, як

він зігнувся над кермом або стоїть на педалях, під'їжджає дедалі ближче, я чув, як він сапає, бачив, як на його обличчі пломеніє радість повернення. Водночас я наглядав за халабудою, що незвичайно вабила мене, тож з'єднати сусідні радіуси, по яких я ходив від халабуди, в тому місці, де вони найдалі розбігалися, виявилось для мене, дарма що це було б зручно, неможливою річчю. Щоразу я був змушений іти по тій самій дорозі в протилежному напрямі, аж поки доходив до халабуди й пересвідчувався, що все гаразд, а потім обирав інший радіус. Більшу частину другого дня я й присвятив цим марним відходам і приходам, сторожуванню та грі уяви, та аж ніяк не цілісний день. Уряди-годи я лягав у халабуді, що стала мені домом, щоб спокійно поміркувати про деякі питання, надто про запаси харчів, які швидко закінчувались, тож, коли я поїв о п'ятій годині, лишилося тільки дві бляшанки сардин, жменька печива й кілька яблук. Крім того, намагався пригадати, що я маю робити з Молоєм, коли знайду його. До того ж зосереджувався на собі, намагаючись з'ясувати, що віднедавна змінилося в мені. Й те, що я бачив, скидалося на розкришування, шалене руйнування всього, що завжди захищало мене від того, чим я завжди був приречений бути. Або ж я брав участь у якомусь своєрідному дедалі швидшому бурінні, добираючись до вже не знаю якого дня і якого обличчя, знайомих і покинутих. Як описати відчуття, коли похмуре й масивне, скреготливе й кам'янисте раптом стає рідиною? Я бачив тоді невеличку кульку, що крізь тихі води повільно піднімається з глибин, спершу суцільну та однотонну, тільки трохи світлішу за вир, що супроводить її, а згодом мало-помалу перетворювану в обличчя з дірами очей, рота та іншими стиґматами, проте годі було дізнатися, чоловіче то обличчя чи жіноче, молоде чи старе і чи його спокій не є тільки враженням, яке створює вода, відокремлюючи його від світла. Слід сказати, що я лише неуважно придивлявся до тих жалюгідних постатей, якими, безперечно, намагалось задовольнитися моє відчуття краху. І те, що я вже не зосереджувався на них, ще раз свідчило, як я змінився і як збайдужів до того, щоб належати собі. Якби я був наполегливий, я б, напевне, робив відкриття за відкриттям, придивляючись сам до себе. Але мені вистачало пролити бодай трохи світла, — з допомогою якоїсь постаті чи думки, — на те все, тобто похмуре збудження, яке опанувало мене, щоб я миттю звертався до якогось іншого клопоту. А трохи згодом усе починалося спочатку. Й серед тієї веремії я насилу впізнавав себе. Адже не таку я мав вдачу, тобто звичай, щоб одночасно провадити всі свої розрахунки, я поділяв їх, а потім по черзі доводив до максимуму. І навіть від інструкцій, яких мені бракувало з приводу Молоя, я, відчуваючи, як вони ворухаються десь у глибинах пам'яті, миттю відвертався, йдучи до інших незнаних речей. Я, що п'ятнадцять днів тому з радістю рахував би, скільки часу я можу прожити з харчами, які лишилися, розглянувши, напевне, й питання про вітаміни та калорії, і визначив би у своїй голові низку меню, які асимптотично наближаються до харчового нуля, обмежився того дня пасивною констатацією, що невдовзі я помру з голоду, якщо не зможу поновити своїх запасів. Отак минув і той другий день. Але, перше ніж перейти до наступного, треба згадати про ще один інцидент.

Я розпалив багаття й дививсь, як розгорається вогонь, і раптом почув, що мене

гукають. Голос, уже такий близький, що я аж підскочив, був чоловічий. Але, підскочивши, я опанував себе й далі клопотався коло вогнища, немов і не чув нічого, ворущачи його гілкою, яку я недавно й зламав для цього і з якої самими нігтями поздирав листя та гілочки й навіть частину кори. Я завжди любляв обдирати з гілля кору, оголюючи гарненьку ясну і гладеньку деревину. Проте якісь неясні почуття любови та жалощів до дерева найчастіше перешкоджали мені в такій роботі. До дерев, з якими я так інтимно знайомився, належала навіть драцена з острова Тенерифе, що, проживши п'ять тисяч років, загинула, вражена блискавкою. То був приклад довговічності. Отож у моїх руках була груба, біла, повна соків гілляка, що не загоралася, коли я тицяв її у вогонь. Я тримав її за тонший кінець. Потріскування вогню, власне дерева, що корчилось у ньому, бо вогонь, що тріумфує, не тріщить, а видає інший звук, дало змогу підійти тому чоловікові дуже близько до мене, а я й не помітив нічого. Якщо мене й дратує щось, так це мить, коли мене заскакують зненацька. Я перелякано здригнувся, але, сподіваючись, що цього не помітили, й далі поправляв багаття, неначе я був сам. Та, відчувши, як чиясь рука ляснула мене по плечах, я таки був змушений поводитись так, як поводився б будь-хто на моєму місці, тобто притьмом обернувся, вдавши, я сподіваюсь, страх і гнів. І ось переді мною чоловік, постать і риси обличчя якого я попервах, через пільму, бачив дуже погано.

— Здоров, друже! — привітався він.

Мало-помалу я склав собі уявлення, що за тип чолов'яги опинився переді мною. Повірте, серед різних його частин існувала велика узгодженість і чудова гармонія, тож про нього можна було б сказати, ніби в нього тіло таке, як обличчя, і навпаки. І якби я бачив його зад, немає жодного сумніву, що і його я вважав би незгіршим від решти.

— Я й не сподівався побачити когось у такій дірі, — мовив він, — мені пощастило. Чужинець безцеремонно відсунув мене від багаття, що вже палахкотіло, відблиски полум'я, яких я тепер не затуляв, упали на нього, тож я пересвідчився, що не помилився і таки справді бачу перед собою зануду. — Чи можете ви сказати... — заговорив він, але я, мабуть, зобов'язаний стисло описати його, хоч як це суперечить моїм принципам. Він був невисокий, але кремезний. На ньому був грубий костюм кольору морської води (двобортний піджак), жахливо скроєний, і пара чорних дуже великих черевиків із носакон, що задирався вище від підйому. Цей огидний фасон був, здається, монополією чорних черевиків. — Ви часом не знаєте... — знов озвався він. Бахромчасті кінці темного шарфа, завдовжки принаймні сім футів, кілька разів обкрученого навколо шиї, спадали йому на спину. На голові виднів темно-синій фетровий капелюх з невеличкими крисами, до стрічки він прикріпив рибальський гачок зі штучною мушкою, що надавало йому вкрай спортивного вигляду. — Ви чуєте мене? — запитав він. Але це все не мало значення в порівнянні з його обличчям, що трохи скидалося, шкода про це говорити, на моє, звісно, не таке витончене, але такі самі жалюгідні вусики, малі тхорячі очі, такий самий закладений ніс, невеличкий червоний рот, немов напружений унаслідок бажання висрати свій язик. — Послухайте... — закликав він. Я відвернувся до вогню. Багаття вже розгорілося. Я

підкидав гілля. — Я вже п'ять хвилин намагаюся заговорити до вас, — нарікав чужинець. Я пішов до халабуди, він загородив мені шлях. Побачивши, що я кульгаю, він посміливішав: — Раджу вам відповісти мені, — погрожував він.

— Я не знаю вас, — відповів я й засміявся, жарт і справді був добрий.

— Пан хоче, щоб я показав йому свою візитну картку?

— Вона мені нічого не скаже, — відповів я. Він підступив ближче. — Забирайтеся звідси, — мовив я. Тепер уже він засміявся:

— Ви відмовляєтесь відповідати?

Я зробив велике зусилля:

— Що ви хочете знати? — запитав я. Він, напевне, вважав, ніби я повернувся до найкращих почувань.

— Таке мені більше подобається, — мовив він. Я покликав собі на допомогу образ мого сина, що міг прибути будь-якої миті. — Я вже казав вам, — нагадав він. Я затремтів.

— Візьміть на себе клопіт повторити, — сказав я. Скоротімо розповідь. Він запитав, чи не бачив я старого з палицею. Він описав його. Не дуже точно. Його голос долинав до мене наче здалеку.

— Ні, — відповів я.

— Як ні? — здивувався він.

— Я нікого не бачив, — підтвердив я.

— Таж він тут проходив, — наполягав незнайомець. Я мовчав. — Скільки ви вже тут? — запитав він. Його тіло стало розпливатися, немов розчленовувалось. — Що ви тут робите? — запитав він.

— Ви зобов'язані наглядати за цією територією? — запитав я. Він простяг до мене руку. Здається, я знову сказав йому, щоб він забирався. Я ще пригадую руку, що, біліючи, тяглася до мене, пальці то стискалися в кулак, то розчепірювалися. Рука рухалася немов сама собою. Не знаю, що тоді сталося. Але згодом, можливо, набагато пізніше, я побачив, що він лежить на землі з якоюсь кашею замість голови. Шкодую, що не можу зазначити ясніше, як саме був отриманий той результат. То був би, напевне, чудовий уступ. Але не на те я дійшов до цього місця своєї розповіді, щоб податись у літературу. Особисто я не дістав нічого, хіба кілька подряпин, які я побачив тільки завтра. Я нахилився над ним. Нахилиючись, я зрозумів: моя нога знову згинається. Він уже не скидався на мене. Я взяв його за щиколотки й, задкуючи, потяг у халабуду. Його черевики поблискували, мов товстий шар чорної вакси. Шкарпетки були оздоблені нашитим малюночком. Холоші закотилися, показавши білі, безволосі ноги. Він мав невеличкі, гострі щиколотки такі, як у мене. Мої пальці майже охоплювали їх навколо. Він мав підтяжки для шкарпеток, одна з них розстібнулася і звисала. Ця деталь зворушила мене. Я повернувся до багаття. Коліно знову перестало згинатися. Воно вже не мало потреби бути гнучким. Я повернувся до халабуди і взяв синів плащ. Підійшов до багаття й ліг, накрившись плащем. Я не спав зовсім, тільки трохи подрімав. Я слухав сов. То були не сичі, бо крики лунали, мов свистки паротяга.

Чув я й солов'я. Й далеких пастушків. Якби я чув коли-небудь про інших птахів, що кричать і співають уночі, я б теж їх слухав. Стуливши долоні й лігши на них щокою, я дививсь, як згасає вогонь. Я чекав світанку. Тільки-но засіріло, я підвівся й пішов у халабуду. Коліна в нього вже теж більш-менш заціпеніли, але, на щастя, в попереку він ще згинався. Я відтяг його аж до гаю, часто зупиняючись для відпочинку, але не пускаючи ніг, щоб потім не нагинатися й не брати їх знову. Потім розібрав халабуду й прикидав тіло отак здобутим гіллям. Склав і взяв на плечі рюкзак і сумку, взяв плащ і парасольку. Атож, я покидав табір. Перше ніж іти, я на мить зосередився, думаючи, чи я нічого не забув, і то не дуже пишався своєю головою, бо обмацав кишені й роззирнувся навколо. Саме обмацуючи кишені, я й з'ясував, що немає моїх ключів, про відсутність яких мій мозок нічого не міг повідомити мені. Невдовзі я знайшов їх, розкидані на землі, зламалося кільце. Щоправда, спершу я побачив ланцюжок, згодом ключі й нарешті зламане навпіл кільце. Оскільки й мови не могло бути, навіть з допомогою парасольки, про те, щоб нагинатися щоразу, підбираючи один ключ, я зняв рюкзак і сумку, поклав парасольку й ліг долічерева серед ключів, бо так збирати їх було набагато легше. А коли траплявся ключ, до якого я не міг дотягтися, я повз аж до нього, хапаючись обома руками за траву. Кожен ключ, перше ніж покласти його до кишені, я витирав об траву, байдуже, була в тому потреба чи ні. Від часу до часу я підводився на руках, щоб краще оглянути місцевість. До багатьох ключів, виявлених отак на досить великій відстані від мене, я добирався, котячись по траві, немов великий циліндр. Не знаходячи більше ключів, я сказав собі: "Рахувати їх не варто, бо я не знаю, скільки їх було". Тоді я знову став роззиратися. Але зрештою мовив собі: "Тим гірше, задовольнюся тими, які маю". Шукаючи отак свої ключі, я знайшов людське вухо й кинув його до гаю. Але, — річ дивовижна! — знайшов і свого брилика, тоді як я гадав, що він у мене на голові. Одна з дірок, крізь яку проходила гумка, поширшала, дійшовши аж до краю крисів, якщо можна висловитися так, і це була вже не діра, а розрив. Але з другою діркою було все гаразд і гумка й далі була там. Кінець кінцем я сказав собі: "А тепер я підведуся і поглядом зверху вниз востаннє огляну територію". Я так і вчинив. Саме тоді я й знайшов кільце, спершу одну половинку, а потім другу. Відтак, не знаходячи більш нічого, що належало б мені чи моєму синові, знову взяв на плечі рюкзак і сумку, насунув на голову бриля, перекинув через руку синів плащ, узяв парасольку й пішов. Але далеко я не зайшов. Адже я одразу зупинився на вершині пагорба, звідки міг оглядати, не втомлюючись, і місце, де стояв табір, і навколишню місцевість. Я зробив там цікаве спостереження: земля в тому місці й навіть хмари на небі мали ту особливість, що лагідно спрямовували очі в бік табору, немов на картині видатного майстра. Я вмостивсь якомога зручніше. Поскидав свою різноманітну ношу і з'їв цілу баночку сардин і одне яблуко. Ліг долічерева на синів плащ. Я то ставав на лікті, підперши обличчя руками, внаслідок чого погляд спрямовувався за обрій, то робив на землі подушечку з двох долонь і лягав щокою на них, п'ять хвилин однією, п'ять — другою, й далі лежачи на животі. Я міг би зробити подушку з рюкзака та сумки, але не зробив, просто не подумав про те. День минав спокійно, без ніяких

пригод. Тільки якийсь собака урвав для мене монотонність того третього дня, спершу покрутившись навколо решток вогнища, а потім забігши до гаю. Але я не бачив, що він виходив, може, моя увага зосередилася на чомусь іншому, а може, він вийшов з іншого боку гаю, тож певною мірою пройшов його наскрізь. Я полагодив свого капелюха, проробивши ключем від бляшанки сардин нову дірку поряд зі старою, і знову заправив туди гумку. Полагодив і кільце, обкрутивши обидві половинки одна навколо другої, знову нанизавши на нього ключі і приладнавши ланцюжок. Щоб час тягнувся не так довго, я поставив собі кілька запитань і спробував відповісти на них. Ось кілька з них.

Запитання. Що сталося з синім фетровим капелюхом?

Відповідь.

Запитання. Може, того старого з палицею підозрюють у скоєнні злочину?

Відповідь. Дуже можливо.

Запитання. Якими були його шанси виправдатися?

Відповідь. Незначні.

Запитання. Чи повинен я розповісти синові, про те, що сталося?

Відповідь. Ні, бо тоді його обов'язок полягатиме в тому, щоб виказати мене.

Запитання. Чи викаже він мене?

Відповідь.

Запитання. Як я почуваюся?

Відповідь. Більш-менш, як і завжди.

Запитання. А проте я змінився і змінююсь далі?

Відповідь. Так.

Запитання. І незважаючи на це, я почуваюсь більш-менш, як і завжди.

Відповідь. Так.

Запитання. Як воно так стається?

Відповідь.

Ці запитання, та й інші, були відокремлені дедалі більшими інтервалами не тільки одне від одного, а й від відповідей, які я давав на них. А відповіді не завжди йшли в порядку запитань. Але, шукаючи відповіді, або відповідей на дане запитання, я знаходив відповідь або відповіді на запитання, з якими я вже марно звертався до себе, в тому розумінні, що не знав, як відповісти на них, або знаходив якесь інше запитання чи інші запитання, які й собі вимагали, щоб я негайно відповів на них.

Переносячись тепер уявою до нинішньої миті, я стверджую, що написав цей увесь пасаж твердою, ба навіть задоволеною рукою, з духом, таким спокійним, яким він не був уже віддавна. Бо, коли читатимуть ці рядки, я буду вже далеко, і то там, де ніхто не подумає шукати мене. Крім того, Юді подбає про мене, він не дозволить покарати мене за помилку, скоєну під час службового завдання. А моєму синові нічого не заподіють, його радше жалітимуть, що він має такого батька, і до нього зусібіч прилинуть пропозиції про допомогу й запевнення в повазі.

Отак минув і той третій день. Близько п'ятої години я з насолодою з'їв останню бляшанку сардин і кілька печив. Отож у мене лишилося тепер лише кілька яблук і

кілька печив. Близько сьомої години, коли сонце вже майже сіло, прибув мій син. Мабуть, я заснув на мить, бо, на відміну від своїх передбачень, помітив його не як цятку на обрії, яка щомиті збільшується. Я побачив його вже між собою і табором, і він прямував до табору. Мене затопило роздратування, я прожогом підвівся й загорлав, вимахуючи парасолькою. Син озирнувся, і я зробив йому знак наблизитись, махаючи парасолькою так, немов прагнув зачепити що ручкою. Якусь мить мені здавалося, ніби він знехтує мій крик і далі йтиме аж до табору, радше, до того місця, де він стояв, бо табору вже не було. Але зрештою син повернув до мене. Він вів велосипед і, підійшовши до мене, кинув його на землю жестом, що свідчив про цілковиту виснаженість і безпорадність.

— Підніми його, — сказав я, — щоб я міг роздивитися його. — Колись, мабуть, то й справді був досить добрий велосипед. Я залюбки описав би його, я б охоче написав про нього кілька тисяч слів. — Невже, по-твоєму, це велосипед? — вражено мовив я. Навряд чи чекаючи на відповідь, я й далі розглядав велосипед. Але в синовій мовчанці було щось таке незвичайне, що я підвів очі вгору. Він аж вирячився, пильно придивляючись до мене. — Що з тобою, — запитав я, — може, в мене ширінка розстебнута? — Син знову кинув велосипед. — Підніми його, — повторив я. Син підняв.

— Що ти зробив з собою? — запитав він.

— Я впав, — відповів я.

— Упав?

— Атож, упав, — закричав я, — ти що ніколи не падав? — Я пригадував назву рослини, що народжується з еякуляцій повішених і кричить, коли її зривають. — Скільки ти заплатив за нього?

— Чотири фунти, — відповів син.

— Чотири фунти! — вигукнув я. Якби він сказав мені два фунти чи навіть тридцять шилінгів, я б так само повторив би криком ціну.

— У мене просили за нього чотири фунти п'ять шилінгів, — пояснив син.

— Ти хоч маєш квитанцію?

Син не знав, що таке квитанція. Я пояснив йому. Я витрачаю такі гроші на синове навчання, а він не знає, що таке проста квитанція. Але, гадаю, він знав незгірше від мене. Бо коли я сказав: "А тепер розповідай, що таке квитанція", він розповів дуже добре. Власне, мені було байдуже, що його змусили заплатити за велосипед утричі, а то й учетверо більше, ніж він коштував, або що він украв частину грошей, призначених на цю купівлю. Адже ті гроші підуть не з моєї кишені.

— Давай мені десять шилінгів, — мовив я.

— Я їх витратив, — мовив син.

— Досить, досить! — син узявся пояснювати мені, що першого дня крамниці були закриті, другого дня... Тож я й сказав йому: — Досить, досить! — Я розглядав багажник. То була найкраща деталь того велосипеда. І ще помпа. — Ти хоч їхав на ньому? — запитав я.

— Я здох, проїхавши дві милі від Голя, й решту дороги йшов пішки.

Я глянув на колеса:

— Надуй його. — Я взяв велосипед у руки. Я вже не знав, яке колесо я мав на увазі. Тільки-но є дві більш-менш однакові речі, я миттю розгублююсь. Син махлював, повітря виходило між ніпелем і шлангом, який він навмисне не закрутив до кінця. — Потримай велосипед, — звелів я і дай мені помпу. — Покришка швидко стала твердою. Я глянув на сина. Він став захищатись, але я змусив його замовкнути. Через п'ять хвилин я помацав покришку. Вона анітрохи не здулася. — Ти нікчема, — проголосив я. Син дістав з кишені плитку шоколаду й простяг її мені. Я взяв її. Але замість з'їсти її, як мені кортіло, я, оскільки ненавидів марнотратство, віджбурнув її геть, щоправда, якусь мить повагавшись. Але, сподіваюся, син не помітив тих миттєвих вагань. Досить. Ми вийшли на шлях. То була радше стежка. Я спробував сісти на багажник. Ступня моєї заціпенілої ноги немов прагнула залізти під землю, в могилу. Я сів трохи вище, підклавши рюкзак. — Тримай його добре, — звелів я синові. — Рюкзака було мало, і я підклав ще й сумку. Щось тверде в ній муляло сідниці. Що більше речі опираються мені, то затятіший я стаю. Мавши час, я б самими нігтями й зубами прогриз би нутрощі землі аж до земної кори, всякчас добре знаючи, що нічого цим не здобуду. А коли вже не матиму нігтів, не матиму зубів, дряпатиму скелі своїми кістками. Ось кілька слів про розв'язок, до якого я зрештою дійшов. Спершу сумка, потім рюкзак, потім синів плащ, складений учетверо, це все міцно прив'язане — шматками мотузки, що була в мого сина, — до багажника й до опори сидла. Ну, а парасольку я повішав на шию, щоб мати вільні обидві руки і триматися ними за пояс сина, власне, вже під пахвами, бо зрештою я сидів набагато вище від сина. — їдь, — наказав я. Син, як мені дуже б хотілося вірити, зробив відчайдушне зусилля. Ми впали. Я відчув гострий біль у гомілці. Я весь заплутався в задньому колесі.

— Допоможи мені! — благав я. Син допоміг мені підвестися. Гольф був роздертий, а з ноги текла кров. На щастя, то була хвора нога. Що я робив би, якби обидві ноги відмовили мені? Якось би влаштувався. Можливо, сталось якраз те лихо, без якого й добра не буває. Я, природна річ, думав про венозну кровотечу. — А ти не забився? — запитав я.

— Ні, — відповів син.

Ну, звичайно. Парасолькою я добряче зацідив йому по литці, там, де, я бачив, виблискує плоть між шортами і гольфом. Син зойкнув.

— Ти хочеш убити нас? — визвірився я.

— Я не маю сили, — виправдовувався син, — не маю сили.

З велосипедом начебто нічого не сталося, хіба що заднє колесо трохи вигнулось вісімкою. Я одразу збагнув свою помилку. Полягала вона в тому, що я перед виїздом сів прямо, звівши ноги. Я замислився.

— Спробуймо ще, — мовив я.

— Я не можу, — скаржився син.

— Не виводь мене! — попередив я. Син перекинув ногу через раму. — Повільно рушай, коли я дам тобі сигнал. — Я вмовстився на своє місце на багажнику. Коли я

сидів, мої ноги не діставали до землі. Саме так і мало бути. — Чекай сигналу, — нагадав я. Я сповз набік, аж поки моя здорова нога торкнулася землі. На рушійне колесо тиснула тепер тільки хвора нога, яку я насилу підняв угору й відстовбурчив. Нігтями я вп'явся в синів піджак. — Їдь повільно, — мовив я. Колеса закрутилися. Я рушив тяж, наполовину їдучи, наполовину стрибаючи. Я боявся за свої яєчка, що гойдалися під час руху. — Швидше! — Син наліг на педалі. Підскочивши, я знов опинився на своєму сідалі. Велосипед похитнувся, вирівнявся, набрав швидкість. — Браво! — закричав я, нетямлячись від радості.

— Ура! — закричав і син. Як я ненавиджу цей вигук! Я мало не стримався, щоб не сказати йому про це. Він, мабуть, радів не менше, ніж я. Його серце калатало під моєю рукою, а проте моя рука була далеченько від його серця. На щастя, я полагодив свого бриля, інакше вітер скинув би його. На щастя, була добра погода, і я був не самотній. На щастя, на щастя.

Отак ми й доїхали до Баліби. Я не розповідатиму про перешкоди, які довелося подолати, про лихих людей, яких доводилось обминати, про синові вибрики за кермом, про батькові падіння. Я мав намір, навіть майже бажання розповісти про це все, я тішився на думку, що настане мить, коли я зможу розповідати. А тепер я вже не маю наміру, мить настала, а бажання минулося. З моїм коліном не стало краще, але не стало й гірше. Рана на гомілці загоїлася. Сам би я ніколи не доїхав. Я мав зробити це з допомогою сина. Що саме? Таж доїхати. Син часто скаржився на своє здоров'я, на живіт, на зуби. Я давав йому морфін. Він страшенно змарнів на обличчі. Коли я запитував, що з ним, він не знав, як відповісти. Мали ми клопіт і з велосипедом. Але з ним я добувся до мети. Я б ніколи не доїхав без сина. На подорож у нас пішло багато часу. Тижні. Через те, що ми блукали, не квапилися. Я й далі не знав, що я маю робити з Молоєм, якщо знайду його. Я вже й не думав про це. Зате багато думав про себе — і в дорозі, сидячи позаду сина, з головою, вищою за його, і в таборі, поки він ходив куди-небудь і вертався, під час його відсутностей. Адже він часто бував відсутній, ходив на розвідки й купував харчі. Я, так би мовити, не робив уже нічого. Мушу визнати, син добре піклувався про мене. Він був незграбний, тупий, повільний, брудний, брехливий, марнотратний, нещирий, холодний, але не покидав мене. Я багато думав про себе. Тобто я часто поглядав на себе, заплющував очі, забувався, починав спочатку. Ми довгенько добиралися до Баліби й доїхали туди, навіть не здогадавшись про це.

— Зупинися, — якось сказав я синові. Я помітив вівчара, вигляд якого мені сподобався. Сидячи на землі, він пестив свого собаку. Навколо них безбоязно блукали чорні барани з не дуже густою вовною. Господи, який пасторальний край! Лишивши сина край дороги, я підійшов до них, перетнувши луку. Я часто зупинявся й відпочивав, спираючись на парасольку. Пастух, не підводячись, дививсь, як я наближаюся. Собака тяж і навіть не гавкав. Барани тяж. Атож, мало-помалу, один за одним вони поверталися до мене, ставали мордами в мій бік, дивились, як я ступаю. Лише кілька злякано відсахнулися, тупнула де-не-де ратичка, виказуючи тривогу. Як на баранів, вони не дуже й боялися. Син, звичайно, дивився мені вслід, я плечима відчував його

погляд. Тиша була абсолютна. Нарешті, глибока. Як зважити на всі обставини, то була врочиста мить. Надходив вечір. Щоразу, коли я зупинявся, я роззирався навкруги. Дививсь на пастуха, баранів, собаку й навіть на небо. А йдучи, бачив тільки землю і ноги, здорова йшла вперед, затримувалася, впиралась і чекала, поки до неї наблизиться хвора. Зрештою я зупинився кроків за десять від вівчара. Далі йти було не варто. З якою насолодою я пригорнувся б до нього! Собака любив його, барани не боялися його. Невдовзі він підвівся, відчувши, як опадає роса. Вівчарня була далеко, дуже далеко. Здалеку ясніло світло його будинку. Тепер я стояв серед баранів, вони обступили мене, їхні погляди збіглися на мені. Може, я різник, що прийшов робити свій вибір. Я зняв капелюха. Побачив, що собака стежить за рухом моєї руки. Я знову став роззиратися, не мігши мовити й слова. Я не знав, як можна порушити ту тишу. Я мало не розвернувся, так і не поговоривши з ними. Але зрештою я таки промовив, тоном, що, здавалося, був запитальний:

— Баліба?

Вівчар витяг люльку з рота й показав чубуком на землю. "Візьміть мене з собою, — кортіло мені сказати, — я вам вірно служитиму, і то тільки за нічліг та харчі". Я зрозумів, мабуть, не показавши цього зовні, бо він повторив свій жест, багато разів поспіль показавши чубуком униз.

— Балі? — запитав я. Вівчар підняв руку, вона завагалася на мить, немов над картою, потім застигла. Люлька ще трохи курілася, дим на мить засинив повітря, потім розвіявся. Я дивився, куди показує рука. Пес теж. Усі троє ми повернулися на північ. Барани почали втрачати цікавість до мене. Можливо, зрозуміли. Я чув, як вони знову стали пастися, блукати довкола. Нарешті, на краю рівнини, я помітив червонясту туманність, сукупність тисяч окремих вогнів, розмитих відстанню. Мов галактика. Здавалося, немов гарна пряма й похмура лінія обрію на мить розірвалася. Я подякував вечорові, що дав змогу побачити вогні, зорям на небі, а на землі — сміливим вогникам, що їх запалюють люди. Тепер я вже їх відчував, людину й собаку, що знову повернулися до мене, а пастух знов узявся смоктати люльку, сподіваючись, що вона не погасла. Я знав, що вже сам дивлюся на далеке сяєво, яке, як я знав, яскравішатиме, яскравішатиме, аж поки раптом погасне. Я соромився, що я, такий самотній, хіба, можливо, з сином, ні, самотній, піддаюсь отим чарам. Я запитував себе, як я зможу піти звідси, не пройнявшись великою огидою до себе, не завдавши собі великого болю, аж раптом немов гучне зітхання всюди навколо мене повідомило, що не я звідси йду, а отара. Я дививсь, як вони даленіють, попереду людина, потім барани, збившись до купи, понуривши голови, штовхаючись, інколи мов пускаючись клусом, і, не зупиняючись, немов наосліп скубали останні жмутки трави, й наприкінці собака, хитаючись і махаючи великим чорним пухнастим хвостом, дарма що не було нікого, хто б міг бачити його радість, якщо то справді була радість. Отара відходила, анітрохи не порушуючи свого досконалого порядку, вівчар не мав потреби кричати, а собака заганяти. Мабуть, отак вони дійдуть аж до вівчарні або загороди. Там вівчар стане вбік, пропускаючи худобу, і, для спокою власного сумління, перерахує баранів, поки вони

йтимуть повз нього. Потім піде до свого дому, двері на кухню відчинені, лампа горить, він зайде й сяде до столу, не скидаючи капелюха. А собака стане на порозі, не знаючи, чи йому можна зайти, а чи треба бути надворі.

Цієї ночі між мною і сином сталася досить люта сварка. Щоправда, я вже не пригадую причини. Стривайте, це може бути важливим.

Ні, не знаю. Я стільки разів сварився зі своїм сином. Якийсь час мені, мабуть, здавалося, що це така сама сварка, як і решта, це все, що я знаю. Я сварився, либонь дотримуючись випробуваного методу, велично зображуючи перед ним незмірність його провин. Але другого дня я зрозумів, що помилився. Бо, прокинувшись на світанку, побачив, що я сам лежу в халабуді, а я завжди прокидався перший. Ба навіть, як підказував інстинкт, я вже давно був сам, давно вже синів віддих не змішувався з моїм у тісній халабуді, яку він збудував за моїми вказівками. Те, що він поїхав на велосипеді, вночі або тільки-но засіріло, власне, не дуже й тривожило мене, і я знайшов би для цього чудові й почесні пояснення, якби ж ішлося тільки про це. На мою біду, він забрав і свій рюкзак, і свій плащ. І не лишив у халабуді й навколо неї нічого, що належало б йому, абсолютно нічого. Й не тільки це, він пішов зі значною сумою грошей, дарма що мав право тільки на кілька пенсів уряди-годи для своєї італійської скарбнички. Бо відколи він став опікуватися всім, звичайно, під моїм керівництвом, зокрема й закупам, я певною мірою довіряв йому й гроші. Він завжди мав при собі суму, набагато більшу за суто необхідну. Щоб мої слова видавалися вірогідніші, я додам ще й такі міркування:

1. Я прагнув, щоб він навчився вести почасти подвійну бухгалтерію, і прищепив йому кілька зародків цієї науки.

2. Я вже не мав духу перейматися тими дрібницями, що колись були радістю для мене.

3. Я казав йому, щоб під час своїх походів за харчами він уважно дивився, чи не трапиться десь нагода купити другий велосипед, легенький і дешевий. Бо я вже втомився від багажника, крім того, бачив, що наближається день, коли син уже не матиме сили крутити педалі за двох. Я думав, що я зможу, та що там, я знав, що я можу, трохи потренувавшись, навчитися крутити педалі однією ногою. Тоді б я зайняв належне мені місце, тобто їхав попереду. Мій син їхав би за мною. Тоді б він, тобто мій син, уже б не чинив неподобств, тобто не нехтував би моїх указівок, повертаючи ліворуч, коли я казав праворуч, або праворуч, коли я казав ліворуч, або їдучи прямо, коли я казав праворуч або ліворуч, бо останнім часом таке траплялося дедалі частіше.

Оце й усе, що я хотів додати.

Зазирнувши до гаманця, я відзначив, що там лише п'ятнадцять шилінгів, і це дало мені підстави вважати, що мій син не задовольнився сумою, яка вже була в нього, а, поки я спав, обнишпорив, перше ніж піти, мої кишені. Мій перший порив, — така-бо дивна людська душа! — полягав у тому, щоб подякувати йому за цю невеличку суму, достатню, щоб виручити мене, аж поки прийде підмога, я добачив у цьому жесті своєрідну вишуканість!

Отож я лишився сам зі своєю сумкою, парасолькою, яку він теж міг би забрати, і п'ятнадцятьма шилінгами, знаючи, що син покинув мене з холодним серцем, навмисне, і, безперечно, з попереднім наміром, у Балібі, якщо хочете, якщо я справді там був, але однаково досить далеко від Балі. Я багато днів, достеменно не знаю стільки, лишався на місці, де мене покинув син, доїдав останні харчі (він міг би легко забрати їх), не бачив жодної живої душі, нездатний ворушитися, або, можливо, нарешті досить сильний, щоб уже не ворушитися. Адже я був спокійний, я знав, що все закінчиться, або почнеться спочатку, хіба не байдуже, і байдуже яким способом, я мав тільки зачекати. Вряди-годи я навіть розважався, даючи зростати в собі, щоб потім краще їх розчавити, здитинілим сподіванням, скажімо, що мій син, коли вгамується його гнів, пройметься жалем до мене й повернеться! Або що Молой, адже це його край, прийде аж до мене, бо ж я не можу йти до нього, і що він стане моїм приятелем, батьком, допоможе мені зробити те, що я мав зробити, щоб Юді не сердився на мене й не карав мене! Атож, я дозволяв їм зростати й нагромаджуватись у собі, виблискувати і прикрашатися тисячами чарівливих деталей, а потім вимітав їх, щосили махнувши з пересичення віником, звільнявся від них і з задоволенням придивлявся до порожнечі, яку вони занечистили. А ввечері я звертав очі до саява Балі, придивлявся, як вогні горять дедалі яскравіше, потім гаснуть майже всі одночасно, брудні миготливі вогники переляканих людей. І я казав собі: "Ти ба, це б і я міг бути там, якби зі мною не трапилося цього нещастя! А як мені хотілося побачити ближче того Обідиля, що про нього я ще не казав нічого, навіть не бачив його ніколи, ні зблизька, ні здалеку, і він не існував би, якби я не мав про нього дуже скромної інформації. На думку про санкції, яких міг би вжити проти мене Юді, я гомерично реготав, проте не чулося ані найменшого звуку, а моє обличчя не виражало нічого, крім смутку і спокою. Але все моє тіло здригалось від нього, аж до ніг, тож я був змушений спиратися на дерево чи на кущ, якщо сміх находив на мене, коли я стояв, парасольки не вистачало, щоб тримати мене в рівновазі. Дивний сміх, якщо то був сміх, а коли добре поміркувати, я називаю його так, мабуть, лише через лінощі або невігластво. Щодо мене, я мушу признатися, що вже зовсім не думав про свого вірного й приємного супутника. Інколи мені здавалося, ніби я вже недалеко від нього, ніби я наближаюся до нього, як піщаний берег до хвилі, що піднімається й біліє; порівняння, змушений визнати, мало підхоже для моєї ситуації, бо я був радше лайном, що чекає, поки спустять воду. Зазначу тут, що одного разу, коли я був удома, мені защеміло серце, коли якась мушка, літаючи низько понад попільничкою, підняла крильцями хмариночку попелу. Я ставав дедалі кволіший і задоволеніший. Уже багато днів я нічого не їв. Я міг би знайти, напевне, ожину і гриби, проте вони не цікавили мене. Я цілий день лежав у халабуді, неясно шкодуючи за синовим плащем, а ввечері виходив відчутти радість перед вогнями Балі. Страждаючи всякчас від корчів у шлунку і надимання живота, я почувався напрочуд задоволеним, задоволеним собою, майже піднесеним, зачарованим своєю особистістю. Й казав собі: "Невдовзі я знепритомнію остаточно, це тільки питання часу". Але прихід Габера поклав край таким забавкам.

Був вечір. Я ходив навколо халабуди задля розваги і щоб краще відчутти свою кволість. Габер прийшов, мабуть, давненько. Він сів на пеньок і задрімав.

— Привіт, Моране, — озвався він.

— Ви впізнали мене? — здивувався я. Габер підступив ближче й розгорнув блокнот, послинив палець, погортав сторінки, знайшов потрібну, підніс її до очей і водночас нахилився до неї.

— Нічого не бачу, — поскаржився Габер. Він був одягнений, як і минулого разу. Тож я був завинив, кривлячись, що він отак вирядився. Хіба, може, сьогодні теж неділя? Але хіба не завжди я бачив його одягненим отак? — У вас є сірники? — запитав Габер. Я ще не чув у нього такого далекого голосу. — Або ліхтарик? — З виразу мого обличчя він зрозумів, що я не маю нічого, що світилося б. Габер дістав зі своєї кишені невеличкого ліхтарика, посвітив на сторінку і став читати: — "Жак Моран повернеться додому, припинивши всі справи". Погасив ліхтарик, згорнув блокнот, лишивши всередині палець і подивився на мене.

— Я не годен ходити, — сказав я.

— Що? — перепитав він.

— Я хворий, я не можу ворухитися.

— Не розумію жодного слова з того, що ви кажете, — промовив Габер. Я закричав, що не можу рухатися, що я хворий, що мене треба транспортувати, що мій син покинув мене і що з мене вже досить. Габер важким поглядом зміряв мене від голови до п'ят. Я кілька разів спирався на парасольку, щоб показати йому, що не можу ходити. Габер знову розгорнув блокнот, присвітив собі, довго придивлявся до сторінки і проказав: — Моран повернеться додому, припинивши всі справи. — Згорнув блокнот, поклав його до кишені, сховав ліхтарика, підвівся, погладив собі груди і сказав, що помирає від спраги. Жодного слова про моє обличчя. А я ж не голився, відколи мій син привів велосипед із Голя, не зачісувався, не мився, не кажучи вже про всілякі злигодні й великі внутрішні метаморфози.

— Ви хоч упізнали мене? — крикнув я.

— Чи впізнав я вас? — перепитав Габер. Він замислився. Я знав, що він робить: шукає фразу, яка вдарить найдошкульніше. — Клятий Моран! — вимовив він. Я був такий кволий, що аж хитався. Я б помер, упавши йому в ноги, якби він сказав мені: "Ой, друже Моране, нітрохи не змінився!". Пітьма навколо ставала щораз глибша. Я запитував себе, чи це справді Габер.

— Він сердиться? — запитав я.

— Одну качку двічі не з'їсте, — відповів Габер.

— Я питаю, чи він сердиться! — крикнув я.

— Сердиться, — відповів Габер, — тож начувайтесь, зранку до вечора руки потирає, я чую з передпокою.

— Це нічого не означає, — зауважив я.

— Він сміється на самоті, — додав Габер.

— Він безперечно сердиться на мене, — погодився я.

— Знаєте, що він сказав мені одного разу? — запитав Габер.

— А він змінився?

— Що? — недочув Габер.

— Він змінився? — вигукнув я.

— Змінився, — відповів Габер. — Але ні, не змінився, чого б він мав мінятися, він, як і всі, постарів, оце й усе.

— Дивний у вас голос цього вечора, — мовив я, але, здається, він не почув мене.

— Гаразд, — підсумував Габер, — знову зверху вниз погладивши собі груди, — я йду, бо, бачу, ви нічим не почастуєте мене. — І пішов, навіть не попрощавшись. Але я наздогнав його, попри огиду, яку він навівав мені, попри мою кволість і мою хвору ногу, і схопив його за рукав.

— Що він сказав вам? — запитав я. Габер зупинився.

— Моране, — заговорив він, — ви починаєте по-справжньому набридати мені.

— Благаю вас, — просив я, — скажіть, що він сказав.

Габер штовхнув мене. Я впав. Він ненавмисне штовхнув мене так, щоб я впав, він просто не усвідомлював, у якому я стані, просто хотів відтрити мене. Я навіть не пробував підвестися. Я аж заревів. Габер підійшов і нахилився наді мною. Він мав великі бурі вуса на гальський манер. Я побачив, як вони заворушилися, розкрилися вуста, і майже одразу почув, немов він бурмотів слова співчуття. Габер аж ніяк не був брутальним, я знав його.

— Габере, — заговорив я, — я ж не вимагаю від вас дуже багато. — Я добре пам'ятаю ту сцену. Він хотів допомогти мені підвестися. Я відштовхнув його. Мені було добре й там, де я лежав. — Що він сказав вам? — знову запитав я.

— Не розумію, про що ви говорите, — відповів Габер.

— Щойно ви говорили, що він сказав вам щось, — пояснив я, — а потім я урвав вас.

— Урвав? — здивувався Габер.

— "Знаєте, що він сказав мені одного разу", — ось ваші власні слова. Обличчя Габера проясніло. Цей чоловік був десь такий кмітливий, як і мій син.

— Він сказав мені, — заговорив Габер, — сказав...

— Голосніше! — закричав я.

— Він сказав мені, — повторив Габер, — Габере, сказав він мені, життя — таки добра штука, Габере, річ просто нечувана. — Габер наблизив своє обличчя до мого:

— Річ нечувана, — й усміхнувся.

Я заплющив очі. Усмішки — це так гарно, вони так додають сміливості, але потребують певної дистанції. Я запитав:

— Думаєте, він говорив про людське життя? — Я прислухався. — Тобто він мав на увазі людське життя? — знову запитав я. Я розплющив очі. Я був сам. В руках у мене було повно жмуків трави і землі, що їх я вирвав, навіть не збагнувши коли, як виривав і завжди. Я буквально виривав з корінням. Я припинив рвати, атож, тієї самої миті, коли зрозумів, що я вчинив, що я чиню таку мерзенну річ, і поклав тому край, розтулив долоні, й вони знову були порожні.

Цієї ночі я ступив на зворотний шлях. Пройшов я небагато, але ж це був початок. Зараховують перший крок. Другий — трохи більше. Ця фраза незрозуміла, вона не передає того, чого я сподівався від неї. Спершу я рахував десятками кроків. Зупинявся, коли вже не міг рахувати, але казав собі: "Браво, ти ступив стільки-то кроків, на стільки-то більше, ніж учора". Потім рахував п'ятнадцятими, двадцятками і зрештою п'ятдесятками. Так, зрештою я міг ступити п'ятдесят кроків, перше ніж зупинитися для відпочинку, спираючись на вірну парасольку. Мабуть, на початку я трохи блукав у Балібі, якщо я справді був там. Згодом я йшов більш-менш тими самими шляхами, якими ми йшли сюди. Але шляхи, коли вертаєшся по них, змінюють свій вигляд. Я їв, дослухаючись до розуму, все, що природа, ліси, поля, води могли запропонувати мені їстівного. Я випив увесь морфін.

Я дістав наказ повернутись у серпні, найпізніше у вересні. Я повернувся навесні, я не хочу бути точнішим. Отже, я йшов цілу зиму.

Хтось інший, не я, впав би на сніг, вирішивши вже ніколи не підводитись. Але не я. Колись я гадав, що люди не мали б таких причин, як я. Я завжди вважав себе хитрішим за речі. Є люди і є речі, не говоріть мені про тварин. І про Бога. Річ, що опирається мені, навіть задля мого добра, опирається недовго. Скажімо, цей сніг. Хоча, якщо бути щирим, він мене радше кликав, ніж опирався мені. Але в певному розумінні опирався. Цього досить. Я перемагав його, скреготучи зубами від радості, можна дуже добре скреготати навіть різцями. Я прокладав собі шлях до того, що назвав би своєю згубою, якби міг собі уявити, що я згублю. А можливо, я й уявляв, можливо, я завжди уявляв, з часом до цього доходиш неминуче, і я ще дійду. Але під час подорожі я ще не уявляв, беззахисний перед злостивістю речей та людей і неспроможністю власної плоті. Моє коліно, коли абстрагуватися від того, що я вже звик до нього, боліло не менше і не більше, ніж першого дня. Мої муки, хоч які вони були, не збільшувалися. Чи можна пояснити таке? Але, коли повернутися до мух, я вважаю, що є такі, які народжуються на початку зими, в будинках, і трохи згодом дохнуть. Ми бачимо цих мушок у теплих кутках, вони повільно літають без завзяття і дзижчання. Тобто ми бачимо яку-небудь мушку тільки подеколи. Вони, напевне, вмирають дуже молодими, навіть не відклавши яєць. Їх замітають, запихають віником у совок, навіть не помітивши. Яке химерне покоління мух. Але я став здобиччю й інших почуттів, ні, це не те слово, здебільшого кишкових. Я вже не маю бажання розповідати про них, а шкода, був би непоганий уступ. Я тільки скажу, що хтось інший, ніж я, не подолав би їх без допомоги. Але я! Зігнувшись навпіл, стискаючи вільною рукою живіт, я посувався вперед, видаючи від часу до часу стогін відчаю або тріумфу. Деякі види мохів, які я їв, мабуть, були призначені для чогось іншого. Якщо я вбив собі в голову, що мені пунктуально треба добутися до місця своїх мук, то й кривава дизентерія не перешкодила б мені, я просувався на чотирьох, випорожнюючись нутрощами та кишками й виспівуючи прокльони. І, я вже казав вам: мої ближні розправляться зі мною.

Я не розповідатиму вам багато про це повернення, про його шаленства і зради. Я мовчатиму про лихих людей і про привиди, які прагнули перешкодити мені

повернутися додому, як наказав Юді. Але я все-таки опишу його кількома словами, щоб дати собі настанови й підготувати душу до висновків. Спершу подам свої рідкісні думки.

Річ дивна, але я переймався деякими питаннями теологічного характеру. Ось кілька з них.

1. Чого варта теорія, згідно з якою Єву створено не з Адамового ребра, а з пухлини на литці (сідниці)?

2. Змій плазував чи, як стверджує Коместор, ходив стоячи?

3. Марія справді зачала через вухо, як хотілося святим Августині й Адобардові?

4. Скільки ще часу примусить нас чекати себе Антихрист?

5. Чи справді має значення, якою рукою обмивати промежину?

6. Що треба думати про обітницю ірландців прикладати праву руку до реліквій святих, а ліву — до чоловічого члена?

7. Чи природа вшановує день суботній?

8. Чи справді дияволи не страждають від пекельних мук?

9. Алгебраїчна теологія Крейґа. Що можна думати про неї?

10. Чи правда, що святий Рох, будши немовлям, не ссав груди в середу і п'ятницю?

11. Що думати про відлучення паразитів у XVI ст.?

12. Чи треба схвалювати дії італійського шевця Ловата, що, спершу каструвавши себе, розп'яв себе?

13. Що робив Бог до створіння світу?

14. Чи не стане блаженне бачення кінець кінцем джерелом нудьги?

15. Чи правда, що покарання Юди в суботу припиняють?

16. Чи справляють мертві панахиди по живих?

Я проказував собі напам'ять слова чудового отця-квієтиста: "Господи, що будеш уже не на небі, а на землі і в пеклі, я не хочу й не прагну, щоб твоє ім'я було освячене, ти й сам знаєш, що належить тобі". І т. ін. Середина й кінець дуже гарні.

Саме в цьому фривольному й чарівливому світі я знаходив собі притулок, коли переповнювалась моя чаша.

Але я ставив собі й інші запитання, тісніше пов'язані зі мною. Ось деякі з них.

1. Чому я не позичив кілька шилінгів у Габера?

2. Чому я скорився наказові повертатися?

3. Що сталося з Молоєм?

4. Таке саме запитання про мене.

5. Що станеться зі мною?

6. Такі самі запитання про мого сина.

7. Чи його мати на небесах?

8. Таке саме запитання про мою матір.

9. Чи потраплю я на небеса?

10. Чи зустрінемося ми всі коли-небудь на небесах: я, моя мати, мій син, його мати, Юді, Габер, Молой, його мати, Єрк, Мерфі, Ват, Кам'є та інші?

11. Що сталося з моїми курми, моїми бджолами? Чи жива ще моя сіра курка?

12. Зулу й сестри Ельснер — чи живі вони й досі?

13. Чи й досі кабінет Юді на тому самому місці, в будинку номер вісім на майдані Акацій? А що, як написати йому? Чи побачу я його? Я б йому пояснив. Що я б йому пояснив? Я попросив би в нього прощення. Прощення за що?

14. Чи не була ця зима вкрай сувора?

15. Скільки часу я ані сповідався, ані причащався?

16. Яке ім'я того мученика, що, будучи у в'язниці, скутий кайданами, вкритий паразитами й ранами, не мігши поворушитись, провів обряд освячення на своєму череві й відпустив собі гріхи?

17. Що я робитиму аж до своєї смерти? Чи не має способу прискорити смерть, не вчинивши гріха?

Перше ніж привести в рух, серед закрижанілої, а потім, коли настала відлига, заболоченої самотності моє, власне кажучи, тіло, я, признаюся, багато думав про своїх бджіл, більше, ніж про курей, і Господь тільки знає, чи думав я про своїх курей. Надто я зосереджувався на їхніх танках, бо мої бджоли танцюють, о, не так, як люди, задля розваги, а по-іншому. Я вважав, що в усьому світі тільки я знаю про це. Я досить ретельно вивчав цей предмет. Танцювали вони здебільшого, повернувшись у вулик, обтяжені, хто більше, хто менше, нектаром, і ті танки мали багато різновидів і ритмів. Я зрештою добачив у них систему сигналів, що ними бджоли, задоволені чи невдоволені своїм узятком, показували бджолам, які вилітали, в який бік треба або не треба летіти. Але й бджоли, які вилітали, теж танцювали. То був, безперечно, їхній спосіб повідомити: "Я зрозуміла" або "Не переживайте за мене". Але далеко від вулика, під час праці, бджоли не танцювали. Там панував, здається, принцип "Кожен за себе", якщо припустити, ніби бджоли здатні до таких уявлень. Танок складався здебільшого з дуже складних фігур, окреслених під час польоту, і я нарахував їх досить багато, згадавши і про їхнє можливе значення. Але ж лишалося ще питання про дзижчання, розмаїття тембру якого, коли бджоли підлітали до вулика або відлітали від нього, навряд чи було випадковим. Спершу я виснував, що кожен фігуру танку підсилює характерне для неї дзижчання. Згодом я був змушений відмовитись від цієї приємної думки. Бо я бачив, що ту саму фігуру (зрештою, це я називав її тією самою) супроводить дуже різне дзижчання. Тож я казав собі: "Дзижчання не увиразнює танок, а навпаки, варіює його, Точнісінько та сама фігура змінює значення залежно від дзижчання, яке супроводить її". Я зібрав і класифікував багато спостережень, присвячених цій темі, й мав певні результати. Але йшлося не тільки про фігуру та дзижчання, а й про висоту, на якій виконували фігуру. Я був переконаний, що та сама фігура в супроводі того самого дзижчання не означає того самого за чотири метри від землі, що й за два. Бо бджоли не танцюють, байдуже, на якій висоті, навмання, є три або чотири рівні, завжди ті самі, на яких вони танцюють. Якби я вам сказав, які ті рівні і які відносини між ними, бо я провів ретельні вимірювання, ви б мені не повірили. А нині мені аж ніяк не годиться повідомляти про неймовірне. Хтось коли-небудь, може, скаже, ніби я писав для публіки. Попри всі зусилля, присвячені цим питанням, я більше, ніж будь-коли, був

пригнічений складністю тих незліченних танків, що в них, певне, втручалися інші детермінанти, про які я не мав найменшого уявлення. З насолодою я казав собі: "Ось предмет, який я міг би вивчати все своє життя, ніколи не розуміючи його". Повертаючись додому й запитуючи себе про можливості невеличкої майбутньої радості, я тільки на думку про своїх бджіл та їхні танки відчував майже розраду. Адже я й далі вряди-годи сподівався невеличких радощів! Але, й оком не моргнувши, я припускав і те, що ті танки, власне, нічим не відрізняються від фривольних і безглузвих танців західних людей. Проте для мене сидіти коло своїх вуликів на осонні і споглядати їх завжди було справжнім дивом, урочистістю якого ніколи не паплюжили мої міркування людини всупереч власній волі. Я не зміг би звинуватити своїх бджіл у тому, в чому звинувачував свого Бога, якому мене навчили віддавати свій гнів, свій страх, бажання й навіть тіло.

Я промовляв голосом, що давав мені настанови, радше, поради. Саме під час повернення я вперше почув його. Я не звертав на нього уваги.

Що стосується тіла, тепер, здається, я дуже швидко став невпізнаний. Проводячи руками по обличчю, жестом знайомим, а тепер ще й виправданішим, ніж будь-коли давніше, я знав, що мої руки відчують уже інше обличчя, а моє обличчя відчуває вже інші руки. А проте основа цього відчуття була така сама, як і тоді, коли я був поголений та напахчений і мав білі м'які руки інтелігента. А цей живіт, якого я не впізнавав, і далі був моїм животом, моїм давнім животом, завдяки вже не знати якій інтуїції. Щоб уже все сказати, я й далі впізнавав себе і навіть мав гостріше та виразніше чуття своєї ідентичності, ніж доти, незважаючи на приховані ушкодження та виразки, якими вона вкрилася. Отже, в цьому аспекті я вочевидь перебував на нижчому рівні в порівнянні з рештою своїх знань. Я шкодую, що ця остання фраза не вийшла в мене кращою. Мабуть, вона заслуговувала, на те, щоб не бути двозначною.

А втім, є ще одяг, що так добре пасує до тіла і є, так би мовити, невіддільним від нього за мирних часів. Атож, я завжди був надто уважний до одягу, аж ніяк не будучи чепуруном. Я не мав чого нарікати на свій одяг, міцний і добре скроєний. Я був, звичайно, не досить прикритий, але чия тут провина? Я мусив розстатися зі своїм брилем, мало придатним витримувати мертвий сезон, і гольфами (двома парами), що їх холод і вологість, довгі переходи й неможливість у моєму стані прати їх як слід, звели невдовзі буквально нанівець. Але я максимально видовжив підтяжки, й мої штанці, дуже бахматі, як і слід, опустилися мені майже до литок. Дивлячись на синювату плоть між штанцями і халявками черевиків, я думав інколи про сина і про те, як я вдарив його, — так-бо збуджується розум, помітивши найменші аналогії. Мої черевики, за браком догляду, зашкарубли. То був їхній спосіб захисту від мертвої, обвітреної шкіри. Повітря вільно циркулювало в черевиках, мабуть, не даючи замерзнути ногам. Певне, я не менше шкодував, розставшись зі своїми трусами (двома парами). Вони згнили внаслідок контакту з моїми потопами та лавинами. І тоді спід моїх штанів, теж швидко прогнивши, роззявився від куприка аж до початку мошонки. Що я ще був змушений викинути? Сорочку? Та ні. Але я часто вдягав її навиворіт або задом наперед. Га-га! Я

мав ще й інші способи вдягати сорочку. Передом наперед на лице, передом наперед навиворіт, передом назад на лице, передом назад навиворіт. На п'ятий день я починав спочатку. Так я сподівався зберегти її якнайдовше. Чи справді це подовжувало її вік? Не знаю. Сорочка трималася. Перейматися дрібницями — це дійти згодом до величного. А що ще мені довелося викинути? Накладні комірці, атож, я викинув їх усі, й навіть раніше, ніж цілковито використав їх. Зате краватку я зберіг, я навіть одягав її, і то зав'язану на шиї, мабуть, задля похвальби. То була краватка в горошок, але я забув якого кольору.

Коли йшов дощ, сніг або град, я опинявся перед наступною дилемою: або й далі йти, спираючись на парасольку, і промокнути, або стати й заховатися під розкритою парасолькою. Але то була хибна дилема, як і багато інших дилем. Бо від верха моєї парасольки лишилося тільки кілька клаптів тканини навколо шпиць, крім того, я міг би й далі дуже повільно йти вперед, застосовуючи парасольку не як опору, а як прикриття. Але я вже так звик, з одного боку, до цілковитої водонепроникності моєї чудової парасольки, а з другого — до того, що вже не міг ходити не спираючись на неї, що ця дилема існувала тільки для мене. Я міг би, звичайно, зробити собі палицю з гілки і йти далі, незважаючи ні на дощ, ні на сніг, ні на град, спираючись унизу й розкривши вгорі над собою парасольку. Але я, не знати чому, не робив нічого. Тож коли йшов дощ, а також інші речі, які падають на нас з неба, іноді я й далі йшов уперед, спираючись на парасольку й мокнучи, але найчастіше я зупинявся, розкривав парасольку над собою й чекав, поки все скінчиться. Тоді я теж мокнув. Але питання полягало не в цьому. Навіть якби падала манна небесна, я й далі чекав би, нерухомий, під парасолькою, щоб вона вщухла, перше ніж пожитися нею. А коли рука втомлювалася тримати в повітрі парасольку, я перекладав її в другу руку. А вільною рукою поплескував і потирав усі частини тіла, до яких міг дістати, підтримуючи інтенсивний кровообіг, або характерним для себе жестом проводив рукою по обличчю. Довгий кінець парасольки правив мені за своєрідний палець. Під час цих зупинок до мене приходили мої найкращі думки. А коли виявлялося, що дощ і т. ін. ітиме цілісний день або ніч, тоді я вже мав причину й будував собі справжню халабуду. Але я вже не любив справжніх халабуд, зроблених із гілля. Адже невдовзі на деревах не стало листу, лишилася тільки глиця деяких хвойних порід. Але ні, не це була справжня причина, внаслідок якої я не любив справжніх халабуд. Адже в халабуді я ненастанно думав про плащ мого сина, я буквально бачив його (плащ), бачив тільки його, він заповнював увесь простір. Щоправда, то була, як кажуть наші друзі-англійці, напівшинель, я ще й досі відчуваю її гуму, дарма що напівшинелі з гуми загалом не роблять. Отже, я якомога уникав такої підмоги, як справжні халабуди, зроблені з гілля, віддаючи перевагу своїй вірній парасольці, або якомусь дереву, або живоплотові, або кущеві, або якійсь руїні.

Думка вийти на битий шлях і зупинити якийсь автомобіль навіть не поставала переді мною.

А думка про пошуки допомоги в селах, у селян, мені б не сподобалась, навіть якби свінула мені.

Я повернувся додому, зберігши свої п'ятнадцять шилінгів. Ні, два я витратив. І ось за яких обставин.

Мені довелося терпіти й інші прикросці, ніж уже названі, інші муки та неподобства, але я не розповідатиму про них. Не відступаймо від головного. Мабуть, мені доведеться терпіти ще й інші колись у майбутньому, тут я не певен, але коли-небудь безперечно знатиму.

Був вечір. Я спокійно чекав під парасолькою, поки проясниться на небі, аж раптом на мене брутально підступили ззаду. Я нічого не чув. Я стояв там, де, крім мене, не було нікого. Чиясь рука змусила мене обернутись. То був здоровенний, червоновидий селянин. У непромокальному плащі, циліндрі та чоботях. Його надутими щоками збігали струмочки води, з великих вусів спадали краплини. Але навіщо ці подробиці? Він дивився на мене з ненавистю. То був, можливо, той самий, що так чемно пропонував підвезти мене та сина в автомобілі. Не знаю. А проте його обличчя видавалося знайомим. І не тільки обличчя. В руці він тримав ліхтар. Ліхтар не світився. Але ж він міг запалити його будь-коли. В другій руці він тримав лопату. Щоб було чим закопати мене. Він схопив мене ззаду за піджак. Селянин, власне, ще не шарпав мене, він починав мене смикати тоді, коли вважав за потрібне. Він тільки лаяв мене. Я намагався з'ясувати, що я міг зробити йому, щоб довести його до такого стану. Напевне, я здивовано підняв брови. Але я завжди піднімав брови, вони майже впиралися мені у волосся, чоло ставало нагромадженням зморшок. Зрештою я зрозумів, що я на чужій території. То були його землі. Що я робив на його землях? Якщо й було запитання, якого я боявся, на яке я б ніколи не зміг дати задовільної відповіді, так ось воно. Та ще й на чужих землях! Уночі! За такої негоди, коли жоден пес не вилізе з буди! Але я не втратив самовладання.

— Це обітниця, — промовив я. Коли я хочу, мій голос стає досить вишуканим. Він мав подіяти на нього. Селянин пустив мене. — Проща, — додав я, збільшуючи свою перевагу. Він запитав куди. Що ж, партія виграна. — До Шитської мадонни, — пояснив я.

— До Шитської мадонни? — перепитав він, немов знав Шит як свої п'ять пальців і знав, що там немає ніякої мадонни. Але хіба є церква без мадонни?

— Таки до неї, — підтвердив я.

— Чорної? — запитав він, щоб перевірити мене?

— Наскільки я знаю, вона не чорна, — відповів я. Хтось інший збентежився б. Але не я. Я знав слабкі місця наших селян.

— Ви не дійдете ніколи, — промовив селянин.

— Це завдяки їй я втратив свого сина, — пояснював я далі, — зате зберіг життя матері. — Такі почуття не могли не сподобатися доглядачеві худоби. Якби він знав! Я докладно розповів йому про те, чого, на жаль, не сталося. Ні, я не шкодував за Нінеттою. Але вона, мабуть, хай там як, атож, зрештою, була втратою для мене. — Це мадонна вагітних жінок, — говорив я, — вагітних одружених жінок, і я дав обітницю йти в злигоднях аж до її ікони, щоб висловити їй свою вдячність.

— Цей епізод дасть змогу захоплюватися моєю вправністю — навіть тієї пори мого життя. Але, мабуть, я зайшов задалеко, бо погляд селянина знову став лихим. — Чи можу я попросити вас про одну послугу, — мовив я, — Господь вам віддячить. — І додав: — Господь вас послав мені цього вечора. — Смирненне благання послуг у людей, які от-от почнуть бити вас, інколи дає дуже добрі результати. — Трохи гарячого чаю, — просив я, — без цукру й молока, щоб поновити мої сили.

— Признайтеся, спокусливо надати таку дрібну послугу розбитому прочанинові.

— Гаразд, ходімо додому, — погодився селянин, — трохи обсушитесь.

— Я не можу, не можу! — вигукнув я. — Я дав обітницю йти по прямій лінії. — І щоб затерти прикре враження, створене цими словами, дістав з кишені флорина й дав йому: — Для ваших злидарів. — І додав, бо вже споночіло: — Флорин для ваших злидарів.

— Це далеко, — вагався селянин.

— Господь проведе вас, — напучував я його. — Селянин замислився. Й було про що. — І головне, — говорив я далі, — нічого їстівного, я нічого не повинен їсти. — Ну, цей хитрюга Моран, підступний, наче змії! Зрештою селянин пішов, сказавши мені зачекати. Не знаю, які були його наміри. Коли я вважав, що він уже досить далеко, я склав парасольку й вирушив у протилежному напрямі, перпендикулярному до потрібного мені, дощ лив як із ринви. Отак я й витратив флорин.

А тепер я зможу закінчити.

Я йшов уздовж цвинтаря. Була ніч. Можливо, північ. Вуличка піднімалася вгору, я насили рухався. Вітерець гнав хмари по тьмяно освітленому небу. Як добре забезпечити собі довічний притулок. Просто чудово. Та якби ж вічність була тільки такою. Я підійшов до хвіртки. Вона була замкнена. Правильно. Але я не міг відкрити замок. Ключ заходив у шпарину, але не прокручувався. Давно ніхто не відмикав? Новий замок? Я зламав його. Відступив аж до протилежного краю вулички, розігнався й навалився на хвіртку. Я повернувся додому, як і наказав мені Юді. Нарешті я підвівся. Що це пахне так гарно? Лілеї? Мабуть, примули. Я підійшов до вуликів. Вони стояли надворі, як я й боявся. Я підняв покришку одного вулика й поклав на землю. То був невеличкий гостроверхий дашок, із крутими, видовженими схилами. Я засунув руку у вулик, поводив нею, вгорі нічого не було, опустив руку нижче і тільки в одному кутку намацав суху, пористу кулю. Коли я доторкнувся до неї пальцями, вона розсипалася. Бджоли збилися в купу, щоб їм було трохи тепліше, щоб спробувати заснути. Я набрав жменьку мертвих бджіл. Було надто темно, щоб бачити, я поклав їх до кишені. Вони нічого не важили. Їх на всю зиму лишили надворі, забрали їхній мед, не дали їм цукру. Атож, тепер я міг робити висновки. Я не пішов до курника. Я знав, що кури теж мертві. Проте їх убили по-іншому, хіба що крім сірої. Мої бджоли та кури, я покинув їх. Я пішов до будинку. Ніде не світилося. Двері були замкнені. Я висадив їх. Можливо, я міг би відкрити їх котримсь своїм ключем. Я повернув вимикач. Світла немає. Я пішов на кухню, в Мартину кімнату. Нікого. Але досить дрібниць. Дім був покинутий. Постачальники обрізали струм. Вони мали намір потім знову дати його мені. А я вже не хотів. Отаким я став. Я вийшов у сад. Уранці я роздивився ту жменьку бджіл. Порох із

крилець і члеників. Унизу коло сходів у скриньці я знайшов пошту. Лист від Саворі. В мого сина все гаразд. Звичайно. Не говорімо більше про нього. Він повернувся. Він спить. Лист від Юді, до третьої особи, він вимагає рапорту. Він матиме свій рапорт. Знову літо. Рік тому я вирушив на завдання. Я повернувся. Одного разу до мене навідався Габер. Він хотів отримати рапорт. Ти ба, а я гадав, що зустрічам і розмовам уже кінець. "Приходьте ще", — мовив я. Якось зайшов до мене й отець Амбруаз. "Невже це справді ви?" — вигукнув він, побачивши мене. Гадаю, він по-своєму щиро любив мене. Я сказав, щоб він уже не розраховував на мене. Отець почав промовляти. Він мав слухність. А хто не має слухності? Я покинув його. Я пішов від нього. Можливо, я зустріну Молоя. З моїм коліном не стало краще. Але не стало й гірше. Я тепер маю милиці. На милицях я пересуватимусь швидше. Добра буде пора. Я навчуся. Все, що було на продаж, я продав. Але я однаково мав великі борги. Я вже не витримував бути людиною й навіть не намагався. Я вже ніколи не запалю цю лампу. Я задую її й піду в сад. Якось я розмовляв з Анною. Вона розповіла мені про Зулу, про сестер Ельснер. Вона знала, хто я, і не боялася мене. Вона ніколи не виходила надвір, не любила виходити. А розмовляла зі мною через вікно. Новини були погані, але не зовсім. Було в них і щось добре. То були гарні дні. Зима була напрочуд сувора, всі говорили про те. Отож ми мали право на розкішне літо. Не знаю, чи мали ми на нього право. Ну а моїх птахів не вбивав ніхто. Вони були дикі. А втім, досить довірливі. Я впізнав їх, і вони, здається, впізнавали мене. Та хіба можна знати напевне? Деяких бракувало, з'явилися й нові. Я намагався краще зрозуміти їхню мову. Не послуговуючись своєю. Стояли найдовші, найкращі дні року. Я жив у саду. Я згадував про голос, що казав мені те або се. Тієї пори я почав погоджуватися з ним, розуміти, чого він хотів. Він уживав слова, яких не навчили малого Морана, слова, яких він згодом навчив свого малого. Тож попервах я навіть не знав, чого він хоче. Але зрештою став розуміти ту мову. Я розумів її, я розумію її, можливо, навпаки. Але питання полягає не в цьому. Саме той голос сказав мені написати рапорт. Чи означає це, що я тепер вільніший? Не знаю. Дізнаюся згодом. Тоді я зайшов у дім і написав: "Північ. Дощ періщить у шибки". Ні, не північ. Дощу не було.

1947 р.

Післямова

Жан-Жак Маю

"Молой": Літературна подія, видатний твір

Коли навесні 1951 р. у видавництві "Minuit" вийшов роман "Молой", Бекет уже був автором двох англійських романів: "Мерфі" (1938 р.) і "Вот" (1943 р.), монументального, ще й досі невизнаного твору. Ще до війни він написав французькою мовою кілька гарних віршів, а близько 1945 р. внаслідок раптової зміни обрав французьку мову за свою літературну. Твори "Новини" і "Тексти ні для чого" були першими, проте невідомими шедеврами. Тому роман "Молой" став подвійною літературною подією: і для Бекета, що набув слави, і для французької літератури, для нашого роману, що почав змінюватися. За кілька тижнів критика вже змогла визначити міру цього

літературного одкровення. Жанові-Жакові Маршану належить вислів, який давав змогу найкраще відчути, про що йдеться, він писав, що "ця книжка найщедріша на обіцянки, які запропонувала нам сучасність після роману "Нудота". Моріс Надо і Жан Бланза одразу відчували важливість твору, Гаєтан Пікон розумів, що він пропонує нам. Але найнесподіванішим відгуком був розлогий аналіз Жоржа Батая в журналі "Критика" за травень, що свідчив про глибоку прозірливість і пристрасну увагу. Минуло тридцять років, а цей текст і досі зберігає неминущу вартість.

Для структури роману "Молой" характерна надзвичайна прозорість. Роман розвиває далі тему пошуків свого Я, що після першого роману "Мерфі" (1938 р.) утвердилась як головна, якщо не єдина тема Бекета. Герой роману "Мерфі" — безперечно вигадана постать, чиї гротескні пригоди не менш своєрідні, ніж родимка на сідниці. Але в романі є не тільки VI розділ, де описано три рівні, від найяснішого до найтемнішого, душі, в якій ми впізнаємо душу автора, а й постійне відображення того, що можна було б назвати глибинною автобіографією. Цю тему ми знову бачимо в романі "Вот" (1943 р.), до якої додається ще й мотив "місії", яку доручає собі герой: пошук істини (нікчемности) існування, ба навіть буття, через відкриття метафізичного ніщо. Бекет усякчас стверджує та повторює: якщо нічого не знаєш, можна говорити принаймні про себе, та й узагалі говорити можна тільки про себе. Але в тих ранніх творах письменник ще перебував на певній відстані від зображеного героя, дії та думки якого він описував. У творах "Новини" і "Тексти ні для чого", відбулася набагато радикальніша революція, ніж та, яку засвідчує зміна мови: три герої "Новин" і автор-персонаж "Текстів" кажуть "я". "Я" казатиме й Молой, і герої всіх подальших творів. Усе діється, немов у витонченій драмі, навколо того "я" і своєрідного способу, яким Бекет використовує його.

Ще про Мерфі Бекет говорив, що він у творі аж ніяк не лялька. Він відповідає за всю будову, яку автор спорудив навколо нього й кожен елемент якої не міг існувати після нього, він у край дивним способом став своїм власним автором ("не я написав це, а Мерфі", читаємо ми на одній сторінці), немов Бекет ще тоді мав ідею та задум психологічних ігор у взаємопроникнення, що стали одним з незвичайних відкриттів його творчого доробку. Оповідання "Новини" і "Тексти" — водночас і художні твори, й програма, ми бачимо там вирішальні формули: "Те, про що я розповідаю цього вечора, відбувається цього вечора", а це означає: моє письмо — єдина створена реальність, не пов'язана ні з якою попередньою. А також: "Ми існуємо в голові", тобто нічого з баченого там, не відображує "зовнішнього" світу: є тільки письменник, що працює, завжди незакінчений твір, від якого він не може відступити й пише перед нашими очима, одразу критикуючи або виправляючи написане: "Чи справді ця ницість походить від мене?"; "Що це за страх перед речами, в який я загнав себе?"

Писар не має ім'я, але це не Бекет, а персона, що є його еманацією, антигерой пародійної пригоди. Саме в цих текстах завдяки подвійному рухові ми бачимо, як письменник начебто передає перо героєві й водночас твердо тримає його. Бекет — учень Аліси, що перейшла в задзеркалля: побачивши білого короля, що готувався

писати, "їй свінула ідея: вона схопила кінчик олівця, що виступав над плечем короля, й почала писати замість нього", спричинивши дивну збентеженість. Новиною є витонченість гри між автором і його "делегатом"; саме він, вигадуючи й розповідаючи свою історію, начебто узурпує місце автора: "щоб я туди не втручався", — каже Молой, що вже не знає до ладу, де його ноги, й на якій ступні — навіть думки немає подивитися — він утратив пальці. Через страх перед реалістичною вигадкою, Бекет використовує кожную нагоду наголосити: не тільки "я" героя не перешкоджає тому, що пише саме він, а й саме письмо, аж ніяк не будучи інструментом оповсті, є неперервним упорядкуванням слів, розміщенням мови з огляду на читабельність або послідовність: "Я став навколішки, ні, я цього не міг, я підвівся". Ми чудово знаємо, що Молой — це Бекет, що бере на себе той розпад і ту агонію, — похмурий парадокс комедіанта, — і тому не дивуємось, коли волоцюга звіряється нам: "Але чого я маю вітати себе з сонцем, і я й не вітав. Егеєць, спраглий від спеки та світла, я вбивав його, і воно вбивало себе на світанку — в мені", або, вихований на Данте, він згадує з приводу силуетів, побачених на пагорбах, Бельакву або Сорделло, IV і VI пісні "Чистилища".

Отже, ми бачимо вивільнене письмо, в якому не можна стверджувати нічого, чого не можна було б за мить заперечити в руках Бекета-автора й Бекета-актора, що читає роль героя і, звичайно, вставляє від свого ім'я додатки, які спадають йому на гадку. Вони завжди вдвох, поки розгортається твір, що є досвідом труднощів, неможливосте жити. Бекет відчуває роздвоєність, і саме цей змішаний характер витворює його оповідь, саме цим можна пояснити нерішучу манеру, мову наполовину усну, наполовину письмову, безладдя вряди-годи, саркастичні репліки вбік, які ми згодом бачимо знову в таких драматичних творах, як "Кінець гри". Молой старається бути Молоєм, але його особистість ані повна, ані герметична, ані постійна. Забувши одного разу в Лус, що йому потрібні милиці, він незворушно пояснює: "Прокинувшись, не одразу пригадуєш, хто ти". Його стан уривчастий.

Можна було б сказати, ніби, спонукаючи своїх героїв говорити: "Це в моїй голові", Бекет тільки виявляє свідчення, які він скромно захищав від усякої вигадки. Але методові письма, що прагне перешкодити матеріалізації уявного, повинен відповідати специфічний метод читання. Все має бути баченим одночасно як *cosa mentale*, психічні речі, й водночас відображувати незасвоювану зовнішність і вимагати вправного розшифрування. Саме така ситуація у випадку повторюваних формул "моє місто", "мій край", які позначають закриття, таке передчасне, вікна у світ, бо Молой-Бекет не припиняє запевняти нас, що він ніде ніколи більше не бував. А до якої миті перед тим воно, хоч і який короткий час, було вікном? Бекет, що дуже любив свого батька, згадував, як той переповідав йому, ще малому, оповідання з книжки, образи якої, що до них він з любов'ю повертався щовечора, "були вже мною". Короткий і неоціненний унісон, коли образи книжок і образи світу поєднувались у мені. Собаку Лус поховано під модриною, єдиним деревом, яке міг розпізнати Молой. Модрини росли навколо батьківської оселі Бекета. Навколо нас у романі всюди Ірландія з її пагорбами та рівнинами, лісами й торфовищами, сірими барвами і спалахами світла. Чути "страшні

крики вівчариків, що бігають уночі серед ланів". Дроковий вівчарик — передусім ірландський птах. Є навіть ірландська пастораль. Серце Молоя, чи Морана, закрите для людей, відкривається для їхніх жертв, що їх називають тваринами, віслюка з його "маленькими, славними ратичками", баранів, що йдуть, можливо, не на пасовисько, а на бойню, й він уявляє собі, як їхні "худі кінцівки" задираються вгору, коли вони падають під ударами молота.

А проте, як і завжди, ця картина має подвійне дно і подвійне значення. Саме на 87 сторінці ми бачимо чудове критичне міркування: "...я ніколи не покидав свого краю й навіть не знаю, де його межі". Це не простір, це опросторення. Тільки міркування інколи спонукають Молоя виснувати, що його край не закінчується там, куди його можуть донести ноги, тільки віра дає йому змогу заявити: "Молою, твій край дуже просторий, ти ніколи не покидав його й ніколи не покинеш". Класична філософія поєднується з неврозом закритості, щоб витворити значення нерухливої рухливості: "мої пересування відбувалися не до населених пунктів, що зникали, поки я добирався до них". Отже, опросторення, й залежить воно тільки від психічної активності, внаслідок чого стає довільним і безкінечно мінливим. Молой дійшов або майже дійшов до остаточного знерухомлення, пригадуючи свої рухи, свої блукання як минулі, проте зазначає, що "нічого не змінилося". "Й межі моєї кімнати, мого ліжка, мого тіла не менш далекі від мене, ніж межі мого краю". І прикутий до ліжка висновує: "А цикл, підскакуючи, триває й далі, цикл утеч і відпочинків, у Єгипті без кордонів..." Потім повертається до своїх рук, що, як і край, далекі та чужі. А Моран зазначає: "Молоїв край, такий відмінний від мого". Отже, тут не йдеться про перехід від села до села.

Усе веде нас до внутрішнього простору, до "руїн" Я, серед яких походжає Бекет-Молой. Це "річ у руїнах", що дає змогу передбачити руїни майбутніх візіонерських текстів, скажімо "Без". Ми в місці, куди не ходять, "де опиняються". Воно зареєстроване "під диктовку": застиглий світ "у стані втрати рівноваги", "навznak", буде притулком у романі "Без". Ось уже й підготована рамка творів "Кінець гри" і "Уява мертва, уявіть собі": під незмінним світлом, у "тьмяному і спокійному світлі... й теж застиглому", за межами і часу, і простору, "бо якою може бути мета в цієї самотності, що ніколи не мала ані справжньої ясності, ані вертикалі, ні просто опори й де стояли тільки нахилені речі, ковзаючись у безкінечному обвалі?" Ніде краще, ніж на цій сторінці Бекет не визначив межі "без пам'яті про ранок і надії на вечір", де минають блукання нежиття, випробування, охарактеризовані нескінченністю.

Саме на цій похмурості, немов на екрані, що ніколи не буває порожнім, відтворюються образи: з тих лімбів витворюється відповідний їм світ. Два трохи пізніші твори, "Попіл" і "Як це", показують нескуте створення пейзажу з персонажами, чисте породження порядку з контрольованої галюцинації, далі йде роздрібнення й затирання.

Не досить сказати, мовляв, Молой діє як "делегат" Бекета й зобов'язаний розповісти свою оповідь, як він розуміє її; слід нагадати, що в тому самому дусі гри він її вигадує, інколи аж будучи заскоченим: усе відбувається так, наче вона не існувала наперед, ще не відбувалася. В "Новинах" об'єкт утратив те, що він міг мати

матеріального. Його заступає галюцинаторний процес появи і зникнення. Вигнанець, якусь мить зачарований своїм конем, запряженим у фіакр, зрештою заявляє: "Я вже наситився спиною цього коня", і миттю скасовує його. Молой, розповівши про свої прикroщі у поліційному відділку, не чекає, щоб довести цю лиху пригоду до її нормального кінця, бо він "утомився від того місця". Він відчуває бажання "піти кудись-інде". Він протиставить отриману від свого творця свободу уявляти собі що завгодно і як завгодно традиційним обмеженням з боку неперервності й послідовності. Він засвідчує своє нетерпіння "предметам у процесі зникнення": виштовхує їх за межі свого зору, тільки-но зменшується їхня інтенсивність; така галюцинаторна послідовність, швидка та уривчаста, характеризує (в обох частинах) убивство зайд і достатньою мірою доводить, що, навіть якщо це яскравий сон, ідеться про типовий агресивний сон, який дає змогу краще насолоджуватися завзяттям і рухом. Досить часто трапляється, й навіть нині, що Бекета бачать у більш-менш реалістичному світлі (з прикметником, зрозуміла річ, "чорний").

Молой користується тим, що йому передали перо, щоб описати себе без поблажливості. Бекет має свій ідеал огидности, так само як інші мають свій ідеал краси. Він не безкоштовний. Мерфі був водночас спокусливий і Гротескний. Він навівав огиду продавцям фарб і водночас свавільним і загадковим для читача способом спокушав дівчат. Це твердження певною мірою слушне і про Вота. І, безперечно, про Молоя. Він кривий на одне око, беззубий, брудний, смердючий і ходить на милицях. Він ображає всі чуття й не робить нічого, щоб компенсувати негативне враження від своєї зовнішності, й загалом відсутній, бо не живе в теперішньому, під час усіх зустрічей, які трапляються йому, бо ми бачимо тільки чисту байдужість і абсолютну пасивність, що їх інколи супроводить, немов раптове пробудження, агресивне відсахування. Його нетовариськість не визнає інших людей, навіть як просту матерію, він не дбає про їхній легітимний простір. Таким був ще герой "Новин", що відступає від правил чи, радше існує за межами правил: крутячись на всі боки (п'яний, що, здається, править Бекетові за непроголошену модель, не має уявлення про пряму лінію) й чіпляючись за все, що трапиться по дорозі, він не знаходить ні шосе, ні тротуару, досить широких, щоб він міг іти. Такий і Молой, що збиває собаку Лус, і через те може тішитися зичливістю та гостинністю Лус, бо світ, як він створений, і люди, що живуть у ньому, функціонують згідно з мораллю тільки у згоді з логікою. В нашому Молої і в епізодах його життя є щось від Чарлі Чапліна, що не боїться чорної манери гри.

Молой — герой сатиричного й пародійного роману, знаряддя нещадного висміювання, що без упину протиставляє слова значенням, які вони начебто відображують. Коли йдеться про нього, важить те, що він бачить і описує себе невинно, й ця невинність пов'язана з неминучим відкиданням його, і тому він зрештою звинувачує всю одвічну соціальну систему, її критерії зневаги та відкидання. Молой — абсолютний парія, якого тільки можна уявити собі, але не тільки парія. Коли дивитися зсередини, його не можна вичерпно охарактеризувати жодним єдиним словом. Ми бачимо, як його вражає поступовий розпад, що є мало не довершеною карикатурою на

неминучу долю кожної людини. І одразу помічаємо амбівалентність, дарма що непевну і глузливу. Він з твору "О чудові дні" задовольниться своєю долею, надмірно практикуючи те, що Ібсен назвав життєво необхідною ілюзією. Молой чинить так само, але заходить ще далі. Як і пізніший Малон він уміє найкраще використати обставини. Він вигадливий і ніколи не зневіряється. Маючи тільки одну здорову ногу, Молой усе-таки їздить на велосипеді, досить успішно прив'язуючи милиці до рами і крутячи педалі однією ногою. Втративши велосипед, вихваляє своє пересування, порівнявши його з летом на милицях, і протиставить його пересічній так званій нормальній ході. Коли захворіла друга нога, внаслідок чого стало важко ходити на милицях, він тямить скористатися найменшими нерівностями ґрунту, щоб компенсувати неоднакову довжину ніг. Коли Молой уже не міг пересуватися вертикально, він вимовляє пречудову характерну фразу: "Слухай, але ж є плазування!" А далі вихваляє втіхи, про які ми й не здогадувалися, різновидів горизонтальної позиції. Фізичний занепад, що його терплять героїчно, а водночас іронічно і що знайоме всім читачам Бекета, кастрація, символізована втратою пальців ноги, мають за свій взірець Молоя, згодом, в інших творах, ми бачимо, що цей процес майже закінчується. Малон, коли ми натрапляємо на нього, вже перебуває на останній стадії, а Віні проживає на наших очах тільки дві фази. Зміна Поцо й Лакі буде швидка, раптова та унікальна. А втім, Молой, немов становлячи своєрідний контраст, наслідує Мерфі, що переживає два етапи: спершу вагання і навіть спроба компромісу зі світом, а потім пошук притулку. В цьому притулку ми опиняємося з першого рядка роману "Молой": "Я в материній кімнаті". Роман, замкнувши кільце, повернеться до цього вихідного пункту, відновлюючи пам'ять про довгі блукання, начебто невпевнені, а фактично (і це становить елемент значення) фатально схильні до регресивного повернення. Крім того, Молой — адже він скоїв ту помилку, що народився, і пригнічений неясним усвідомленням провини — підлягає покаранню письмом, нудною письмовою роботою, якої чекають від нього і яка є нашим читвом. Цього вимагає Бекетова пенітенціарна схема: дійшовши до кінця, слід починати спочатку, "у своїй голові".

Сміливість книжки, яку часто погано розуміють, полягає в новому замиканні того кільця, відображенні історії Молоя в дзеркалі й додаванні до першої оповіді "рапорту" Морана.

Молой у своєму поведженні в житті — антижитті — був би досконалим інтровертом, що заявляє, як перед ним герой твору "Кінець", що йому добре у своєму ящику, що в його випадку є суто метафоричним. Він був би там герметично закритий, згідно з моделлю, про яку згадано в романах "Мерфі" і "Bot", Ляйбніцевої монади, якби його автор не дав йому несподіваного, можна було б майже наважитись сказати, неймовірного виходу: "...мені траплялося забути не тільки хто я, а й те, що я існую... Тоді я вже не був тим закритим ящиком... падала перегородка, і я наповнювався, скажімо, корінням і досить скромними стеблами". Це своєрідний пантеїстичний екстаз, і в романі більше немає його прикладів і згадок про нього.

"Хто я?" — це головне, основоположне питання ідентичності. Погане поведження

незграбного асоціального елемента неминуче привертає до нього увагу поліції, що, оскільки він не має з собою ніяких інших паперів, крім газетного паперу для гігієнічних потреб, хотіла б більше дізнатися про нього, тобто знати його ім'я. Він не знає його; за його словами, "усвідомлення моєї власної особи загорталося в анонімність, яку часто було важко прозирнути". Тієї пори, коли Бекет перекладав свій твір англійською мовою, він знайшов термін, кращий за анонімність: namelessness, безіменність. Молой опиняється без ім'я, його годі назвати, серед інших об'єктів, що теж навряд чи мають ім'я. Вот перший відчув цей удар і це одкровення іншости, яку важко засвоїти, перед річчю, яку він хотів називати горщиком, яка скидалася на горщик, проте не була горщиком. Ми добре бачимо, що перевірка ідентичності, яка так тривожить і лякає Молоя, — це щось інше, ніж поліціант, хіба що він належить до якоїсь світової поліції. Як на мене, ніщо, а насправді й ніхто не є тотожним по суті зі своїм виявом, для досить вимогливого сприйняття ніщо не є таким, що його можна було б упізнати або назвати. Молой цілком може бачити незнайомців, — а хто не є незнайомцем? — яких він позначає літерами А і Б, але все в них лишається невизначеним і не могло б стати пізнанням. Він пливе разом з ними в аморфній випадковості, що буде, коли він натрапить на неї, пішовши від Лус, іронічно названа, на згадку про Ляйбніца, наперед визначеною гармонією: це абсурдний вимір усякої діяльності.

А і Б: їхні рухи, як їх сприйнято, не свідчать ні про яку раціональну інтенційність, не мають сенсу (так само як і уступ у романі "Вот" про двох настроювачів роялів), це тільки тимчасові марення видимого простору, в якому вони пересуваються, випадкові й невизначені. Непридатні для конструювання, не піддаючись у своєму непевному становленні сукупності можливих конструкцій, проте незначущі, вони все-таки годяться, щоб завести їх, згідно з нездоланною схильністю людей, у простір чужого, що став придатний для засвоєння й перетворений навколо них у "пейзаж", як помітила набагато критичніша і схильна до відкриттів свідомість Морана: "Я зробив там цікаве спостереження: земля в тому місці й навіть хмари на небі мали ту особливість, що лагідно спрямовували очі в бік табору, немов на картині видатного майстра".

У яких стосунках Молой перебуває з реальністю, що, річ неможлива, не була б сфабрикована? Ці відносини, ці невідносини, ця незнищенна чужість світу, мають вирішальне значення й породжують те, що можна було б назвати елементом відваги. Йдеться про забраний у Лус "предмет, що й досі інколи ввижається мені". Він докладно описаний, неначе той величезний механізм, що його ліліпути знаходять у Людини-гори, Гулівера, і що лишається незбагненим, незважаючи на величні засоби "наукового" дослідження: годинник. "Я... не міг ані зрозуміти, для чого він може придатися, ані сформулювати якусь гіпотезу про це. Вряди-годи я діставав його з кишені і з подивом прикипав до нього очима... я був певен, що цей предмет непристойний і має якусь суто специфічну функцію, яка завжди буде прихована від мене". Молой доходить аж до аналізу глибоких причин душевного стану, породженого в ньому: "...не могли знати, знати, що не можеш знати — ось унаслідок чого зникає спокій у душі нецікавого дослідника". Ось як те, що ми надто тупо, надто по-буржуазному називаємо підставкою

для ножа, може внаслідок нез'ясованости свого призначення породити дивну насолоду від ірраціональності, таку любу Бекетові після "Мерфі", надто у формі ірраціональних чисел: не випадково Молой потім одразу згадує про насолоди поділу двадцяти двох на сім.

Ми пригадуємо головний епізод у "Нудоті", корінь каштана: "Я вже не пригадував, що то був корінь. Слова зникли, а разом з ними і значення речей, способи їхнього застосування, слабенькі орієнтири, що їх накреслили люди на їхній поверхні".

Ми в тому самому світі, підлягаємо судові того самого бачення. Але слід наголосити, що це бачення, відносини майже не названого індивіда з усією неназваністю, що оточує його, в Бекета має жорстокий особистий характер, воно живлене його самотністю, яку він несамовито захищає, його рішучістю, засвідченою ще двадцять років тому, коли він писав "Пруста", не дати звичайному виконати його заспокійливе завдання, а відчувати ненастанно тільки незнищенне незвичне.

Усе це, я думаю, висвітлює тривожне питання, яке ставить собі Молой: "Що саме я розумію під словами "бачити" і "бачити вдруге" Знати й пізнати знову? Бекетів герой невдовзі запитуватиме себе внаслідок розвитку тієї самої тривоги, чи може він сам, що його так важко визначити, бути баченим і побаченим знову, знаним і впізнаним. Це головна тема п'єси "Чекаючи на Ґодо", це глибока тривога Віні, а також героїв "Комедії".

Закритий і усвідомлюючи свою закритість, майже замурований, Бекет-Молой — формаліст у своєму баченні світу, й заявляє про це: "...я бачив його (світ) надміру формалізовано". Отак бачив його й Мерфі. Якщо їм і доводилося щось комбінувати, вони не мали ліків від присутности або відсутности решти речей. Мерфі купив п'ять різних сухих тістечок. До речі, щоб підживитися. А головне, і це диво, про яке ми не здогадувалися, їх можна розташувати сто двадцятьма різними способами. Молой любить смоктати камінець. Але ця насолода навіть порівнятися не може зі втіхою, коли шістнадцять камінців розкладені по чотирьох кишнях, знайти спосіб перебрати всю сукупність, ніколи не смокчучи двічі той самий камінь. Звідси й невичерпно вигадливі розрахунки і розв'язки, що займають цілі сторінки. Ці ігри, і їм передувала організація з ініціативи Вота й навколо Вота нескінченних послідовностей людей і речей, вони свідчать про розум, жорстоко зосереджений у собі, що, проте, зберігає схильність до гри та рівновагу.

"Усе своє життя я душився від страху, що мене поб'ють", — каже Молой. Страх, нав'язливий стан невротика спонукають його почуватися самотнім проти "них", тобто решти людей. Натомість у конкретному випадку — випадку з Лус, — коли йому роблять добро, якого він, безперечно, не хоче, він бачить, як людство, сформувавши "суспільство", — на сторінці, наснажений неперевершеною інтенсивністю, — завзято переймається, немов під впливом постійної потреби лінчувати, знищенням жертв — "пацюків", яким притаманна відрубність і самотність. Це відбувається в ритмі днів і залежно від життєвого тону: ранок — пора найтяжчого й найлютішого озлоблення.

Таке бачення себе як зацькованої жертви висвітлює характер тривалої

інстинктивної втечі Молоя: втечі навмання, яка, проте, неминуче забезпечує повернення до остаточного притулку: "до матері". Його блукання відбуваються радше в Дантовому, ніж у картезіанському лісі, дарма що він крутиться по колу, щоб іти бодай трохи пряміше: в *selva oscura*, темному лісі, місці випробувань і незабутніх пригод. Буття, в якому вважаєш, що тебе цькують, оздоблює людину або просто робить її несамовитою, мов дика тварина, що реагує насильством, якщо на її територію — зону її захисту — хтось проникає або загрожує їй. Нескромна людина здійснює втручання, і тому, якщо його не можна уникнути, зайду слід знищити, вбити. Який натхненний фрагмент — убивство стусанами, спираючись на милиці. Моран, коли знайде Молоя, й саме неминуче повторить ту саму сцену, щоб остаточно позначити, що тут, як і в інших уступах, від однієї сцени до наступної йдеться про образи та образи образів. Молой одного ранку в Лус забув, що потребує милиць, і так само нога Морана, коли йому треба вбити зайду, починає згинатися, а потім, коли скоєно вбивство, знову ціпеніє: "(Коліно) вже не мало потреби бути гнучким". Ще одна прикметна риса: вбитий схожий на мене, зауважує Моран. Він убив свого двійника — в акті крайнього самопокарання. Нарешті, щоб підтвердити галюцинаторний характер епізоду, ми бачимо, як у розповідь проникає незвичайне: "Його тіло стало розпливатися, немов розчленовувалось".

Приїхавши до Нота, Вот був самотній. Ідучи від Нота, він був ще самотніший, *aloner*. Молой постійно сам, його самотність непоправна. Тут аж ніяк не можна заперечити, покликаючись на його перебування в Лус, яке кількома людськими та іншими дрібничками прикрашає їхню взаємну, а з боку Молоя ще й рішучу, відсутність. Він, зрештою, пригадає своє ім'я, проте ніколи не пригадає, або, коли висловитись точніше, ніколи не знатиме, чи мав він у своєму житті конкретні відносини, які традиційно називають коханням. Кілька разів, коли вони відбувалися, він був такий байдужий і, щоб повторити слово, яке видається мені підходящим, таким відсутнім, що мав про своїх партнерок тільки найтуманніші уявлення. Майже всі вони були набагато старші від нього ("...іншу жінку, що могла б бути моєю матір'ю, ба навіть, гадаю, бабусею"), волохаті на обличчі, огидні. Й такі пласкі, що він часто запитував себе, чи то справді жінки. Так мало цікавлячись цим питанням, він не має іншої ради, як покладатися (чи був би він здатний на гумор, — або винний у ньому?) на людські чутки: "Мабуть, то все-таки була жінка, якби ні, про те знали б у кварталі". Анатомічно й фізіологічно він не має ніякого точного уявлення про те, що відбувалося насправді.

Немає й ніякої приязні. Лишається тільки відчуття браку, виражене майже без причин, а проте значуще і тут, і в інших творах: "прагнення мати брата". Це бажання вочевидь невинно, хоч і як коротко згадане, передуює описові відносин, до відчаю негативних, із матір'ю, що бридка на обличчя, смердюча тілом і, безперечно, ходить під себе і така глуха й недоумкувата, що Молой спілкується з нею тільки ударами по голові, чотири удари мали б означати гроші, але на четвертому ударі вона вже забуває про три попередні. Вона називає його Даном, ім'ям його батька, і насправді, здається, не дуже впевнена, чи не є він її чоловіком. Ця простота має, як на мене, таку природу, що спантеличить і психоаналіз, дарма що (або тому що) Бекет-Молой наприкінці додає:

"...образ матері інколи поєднувався з ними". Протягом усього твору з матір'ю пов'язана підозра, що це мати-кастратор. Слід додати, що відносини сина і матерів в першій частині роману глузливо асиметричні щодо відносин батька і сина в другій частині і що і з одного, і з другого боку повалення усталених вартостей впливає на всю плутанину сімейних відносин.

Бекет не прагне представити в образі свого героя ані психічний стан, ані відносини — нормальні — з зовнішнім світом, ані аномалію, що раптом постала з нормальності, як-от у випадку Рокантена. Довгий, наполовину описаний, наполовину проговорений монолог Молоя — це марення, що постійно вибудовує реальність, що набуває більшої значущості, як усе галюцинаторне, виникає з уявного і обходиться без зовнішніх опор або ж привласнює їх. Якщо, здається, ніби А і Б йдуть один до одного, аж ніяк не є певним, що це відбувається одночасно і що Молой не поєднав окремі фрагменти часу і простору. Галюцинаторність виявляється в мінливості, в уривчастості та розірваності, а часто і в незмірності феноменів. Чоловік раптом опиняється в гостроверхому капелюсі і з палицею в руках, що перетворюється в довбню, удари якої змушують здригатися землю. Коли ці образи, темні й туманні, переходять від Молоя до Морана, довбня зі сновиддя, взята до рук і зважена, видається невагомою. Це форма крайнього ідеалізму, утворена проекцією уявного на псевдореальність, що, як бачимо, пов'язана з перебуванням у Лус, яке інколи своїми дивними моментами нагадує перебування Вота в Нота. Сприйняту своєрідну послідовність визначено як "ходу світу", що входить у зорове поле через вікно, можливо, одне, можливо, кілька, яке, здається, замінило безвіконну монаду Мерфі й Вота і такою малою мірою походить зі справжнього зовнішнього світу, що Молой, пересуваючись у цьому середовищі, відчувається за межами часу і простору.

У просторі й часі існує випадковість, на яку ми вже натрапляли. Вона дорівнює нулеві, незначуща. Не досить, що після відходу настроювачів рояля Вот запитує себе, чи сталося щось інше, крім фантазмагорії чуттів, — слід, щоб він протиставив її істині галюцинаторного образу, що виник у ньому, його небіжчика-батька, що підкотивши штани, тримає в руці черевики: це засвоєний, інтегрований образ, а отже, й дійсний. Послідовність, єдність якої є суто психічною, опирається таким чином примсі фактичного. З чуттєвої види-мости не можна нічого висувати. Отой вівчар, куди він іде насправді? "Бо, навіть якщо пастух ішов у бік міста, що могло завадити йому обминати місто?" Звідси й постійна спантеличеність.

Чудова книжечка про Пруста, яку Бекет опублікував 1931 р., могла б мати назву "Пошуки Пруста" в подвійному значенні: пошук, який здійснює Пруст, і пошук Пруста, до якого береться Бекет. На початку тієї праці Бекета подано незвичайний дискурс-програму, яка показує, що відповідь у процесі свого розгортання на глибоку й наперед наявну необхідність. Адже, зрештою, справжня мета цього твору — зобразити пошук самого себе як тему, що визначає задум Пруста: героїчний пошук істини про своє Я через руйнування затишку, пов'язаного зі звичкою, яка надає впевненості, через оголення душі, відданої на випас творчому стражданню. Такий проект роман "Молой"

використовує подвійно. Бекет зображує Молоя вже цілком сформованим, як душу, вже позбавлену бажання жити, а потім Морана як руйнівну несамоовитість, йому треба виконати велику й тяжку роботу, щоб очистити свою душу.

Отож завдяки цілком різним процесам, скажімо, навіть процедурам, Бекет відновлює (цього аж ніяк не зрозуміли, навіть вихваляючи його) пошуки притьмареної душі. Чи думав він, що духовний шлях Молоя, будучи даним наперед, лишиться прихованим? У Морана випробування буде цілковитим, вірцевим. Як і завжди, з набагато ширшим значенням і в набагато ширшому розумінні, ніж видавалося при першому прочитанні. Бо Моран зроду, і то незважаючи на створюване враження, — постать, принаймні подвійна, "характер" і функція, і, хоч як вправно дистанційований як "характер", він — на іншому плані, ніж Молой, і завдяки своїй функції — дуже близький до свого автора; Бекет, часто стверджуючи й повторюючи, що може говорити тільки про себе, розуміє під цими словами, що кожен герой буде змушений шукати самого себе і що там, де є множина персонажів, цей пошук подвійно ілюзорний. Погляньмо, спираючись на цю основу, на Морана у його відносинах чи то з Молоєм, чи то нарешті з Бекетом.

З одного боку, ще до своєї "зміни" Моран засвідчує дивну морфологічну схожість із Молоєм, проте в деталях, які привертають до себе увагу. На відміну від Молоя, він постає перед нами в неділю поряд зі своєю служницею і священиком, мов досконалий буржуа, що дбає, щоб усе відбувалося відповідно до правил, було повчальним, неситим і дріб'язковим. Його фах, який ми вже бачили у творі "Мерсьє і Кам'є", — слідчий, приватний детектив, повинна бути якась причина, чому автор обрав його, і цей фах такою мірою непов'язаний із загальним тлом поданої картини, що ми відчуваємо спокусу пошукати того зв'язку деінде.

Передусім можна запитати, чи Моран справді має "природу", протилежну природі Молоя. Згідно з одним баченням існування, яке не було чужим і для Бекета, про що свідчать його власні слова, Моран грав "свою" роль, — каже він десь, і це свідчить, що він має звичай іти аж до кінця своїх ролей, — тож його можна вважати за напрочуд штучну людину: "фабриковану", як каже він сам. "Несказанна столярня", — каже він знову, ще категоричніше. Бекет вважав себе, можливо, не так за столяра, як за екскурсовода. В такому разі руйнування штучної людини буде лише руйнуванням шат особистості, а утвердження внутрішнього безладу після відмови від зовнішніх подоб, стане водночас і поверненням до життя — на лихо.

Молой — син, що має матір, а втім, незвичайний, і він дуже мало може навчити нас про відносини насильства і гноблення, які в очах Бекета, здається, поширюються з родинної групи на соціальну, немов унаслідок фаталізму людських відносин. Так само і його другий герой, Моран, репрезентує повчальні відносини батька і сина.

"Ваш син піде з вами", — саме в такій формі оголошено розгортання тих відносин, зосередженість на яких з боку Бекета тим паче варта уваги, що не має безпосередньої біографічної причини: він відчував би спокусу побачити в них прикриття й перетворення материнської агресії, зрештою, нецікавої, в батьківську агресію, що може

набувати різних символічних значень, як-от у п'єсах "Чекаючи на Ґодо" та "Кінець гри". Ми, звичайно, маємо право сумніватися, що відносини Морана батька й сина цілком аналогічні відносинам Поццо і Лакі. Контрасти приголомшують. Але придивімося до образів. Моран звирівся нам, що якусь мить міркував про можливість бути пов'язаним зі своїм сином довгою мотузкою, а потім подумав, що краще, коли син ітиме попереду нього, а не позаду, як він думав спочатку. Постійна присутність цих образів і підтримка їхнього значення характерні для Бекета.

Автор запропонував нам карикатуру на пуританське виховання. Потреба все контролювати й завжди тримати наготові репресії та покарання просто нав'язлива. Все може стати об'єктом спокуси — і марка з колекції, й кишеньковий ніж. Усяка спокуса прагне радості, а всяка радість небезпечна: "Згубний принцип насолоди", — каже Моран. Рішуче слово батька має вести сина "шляхом огиди до тіла та його функцій". А сам він насолоджується своїм завданням, пов'язуючи образ дитини з огидними і бентежними фізичними образами — великими сідницями, заперттям, яке потребує клізми. Всі дріб'язкові винаходи батька стають для нього джерелом лихої радості. Це все ми побачимо і в Гама в п'єсі "Кінець гри", вдаються до цього й батьки та діти, і вдавані сини.

Але повернімося до функції: як Вот був слугою такого собі Нота, що жив десь у центрі речей і мав тільки непевні, протееві видива, а Владімір і Естраґон сподівалися потрапити на службу недосяжного Ґодо, так і Моран є "агентом" невидимого Юді, чие ім'я досить прозоро натякає на давнє метафізичне юдео-християнське гноблення, свої накази він передає через "посланця" (angelos, як і в Ґодо) на ймення Габер.[1]

Ми не знаємо, чого Нот сподівається від Вота, здається, простого свідчення свого існування, надто важливого для метафізичних створінь, існування яких сумнівне. Ґодо просто грається можливістю використати двох волоцюг. А в романі "Молой" Бекет куди ясніший. Юді сподівається від своїх агентів, що вони збудують, — можна було б навіть сказати, проаналізують, — особистість певних "клієнтів", і найдивовижнішою рисою агентів, якщо вірити Моранові, є те, що вони з радісним серцем беруться за завдання, яке руйнує їх. Але принаймні цього разу чинить спротив сам слідчий, Моран не хоче братися за пошуки Молоя. Завдяки цій вигадці Бекет прагне символізувати своє становище автора вигадок, винахідника героїв. Він і справді відчувається, — візьмімо "Неназванного" — осередком глибокої суперечності: з одного боку, відчуває неясну необхідність, обов'язок писати, а з другого — все в ньому опирається тому, що він усвідомлює як примус, якому він підпорядкований; як примітивні народи перетворюють у богів навколишні сили, так і він приписує тому примусові непевний особистий статус: "вони", "консорціум", переслідувачі, що з'являються в кожному творі, представлені тут Юді, що знову постає перед нами як "господар Морана" у творі "Неназваний". Отже, можна стверджувати, що зобов'язаний, у цій функції письменника, написати "рапорт", Моран, хоч якою псевдоособистістю забезпечить його, — це Бекет. А втім, картина, яку він будує зі створених образів — своєї галереї небіжчиків, — Мерфі, Вота, Мерсьєра й Кам'єра, до яких додаються Молой і Малон, оповідач з твору "Неназваний", коли,

одержимий своїми безвартісними "мішками тирси", отими "цапами розгрішення", і сповнений огиди до них, бо вони тільки відволікають, тоді як, згідно з його виразними словами, він заповз у них, сподіваючись навчитися чогось (на собі самому). Він вирішив більше ні з ким не розмовляти, крім себе. У випадку кожної згадки про свою репресивну могутність Бекет (або його персонаж) знаходить неминучу самотність, яку він намагався розвіяти своїми вигадками. Моран, що дотримується без обговорень закону Юді й Габера, запитує себе спочатку, чи ця організація не є просто міфом. Трапляються миті просвітління, "й ці просвітління інколи були такі виразні та гострі, що я починав сумніватися в існуванні самого Габера... вважав, ніби тільки я відповідаю за моє нещасне існування". Поява і стирання образів, що становлять суб'єктивний, фантазмагоричний світ поступово змінюються. Коли Габер з'являється знову, ми здогадуємося, що він радше привидівся, а коли він промовляє, то "далеким голосом", що в усій творчості Бекета (див. "Попіл") означає неприсутність. Габер зі свого боку, "не розумів жодного слова" з того, що казав йому Моран.

Якби ми скористалися мовою міфу, то сказали б, що від миті, коли Моран вирушив із завданням знайти Молоя, ми бачимо випадок володіння, тоді як насправді йдеться тільки про вступ у володіння, або відновлення володіння. Першою ознакою, першим повідомленням, що Моран перетворюється в Молоя, є гострий біль у коліні, такий характерний для особи, яку шукають і яка має подобу Морана. Система зникаючих образів пливе й переходить від одного героя до іншого, щоб їх можна було використати знову. Ми туманно бачимо, як вони поновлюються, й велосипед Молоя немов з необхідності стає велосипедом Морана, що його купив йому син. Ми бачимо, що чоловік із довбнею має свого галюцинаторного двійника. Фізична деградація наближає Морана до Молоя меншою мірою, ніж самотність і відкидання — і світу, і світом. Потім, замість перейнятості Молоєм, у Морана з'являється Молоєва свідомість, і тому він не впізнає сам себе. Він зазнає — Бекет ніколи не був яснішим — "шаленого руйнування всього, що завжди захищало мене від того, чим я завжди був приречений бути". Ми знову натрапляємо на "Пруста": Моран був захищений панцером викрутнів від істини свого Я, що раптом заповонила його внаслідок "буріння" "до вже не знаю якого дня і якого обличчя, знайомих і покинутих". Насправді ми бачимо, що Моран буквально створює Молоя як твір у творі, оповідач породжує героя, невідомо як спонукаючи нас пригадати процес викопування, згаданий у "Прусті": "Я бачив тоді невеличку кульку, що крізь тихі води повільно піднімається з глибин... мало-помалу перетворювану в обличчя з дірами очей, рота та іншими стигматами".

У Морані тоді постає допитливий Молой, якого ми ще мало знаємо, сприймавши тільки його приглушений образ: "Він то як в'язень квапився вже не знаю до яких вузьких меж, а то як гнаний шукав притулку десь у центрі... Він звинувачував себе в тому, що не рухається". Ці рухи, що є фізичною паралеллю крайньої духовної несамовитості, тільки одного разу дістали від Молоя свою назву: "Потім узявся до своїх спіралей". У романі "Неназваний" оповідач характеризує тим самим словом бурхливе, майже безумне повернення до центру свідомості, що є своєрідним психічним виром: "Я,

напевне, був втягнений у своєрідну перевернуту спіраль". Немає ніякої суперечності між цим безумством руху, що втягує героя всупереч його волі, та ідеалом атараксії, або образами остаточної нерухомості, які ми бачимо там або там. Але Моран нам дав транскрипцію несамовитих потягів, що є неусвідомленою руйнівною силою його нової істини.

Як і завжди, слід ще раз придивитися до спрощення. Адже ніщо не є простим, навіть штучний Моран. На початку, коли ще був товариський, він казав, що обрав найменше зло. Отже, під отією штучністю, до того "шаленого руйнування", крилась обіцянка справжності, опосередкована прийняттям більшого зла. Бекет витончено пропонує дальший розвиток. Моран на останніх сторінках думає про крихітні життя своїх курей, як думав про них і на початку, а ще більше — про своїх бджіл: хіба не за часів служниці та священика він знав їх разом з їхніми танками, пильно спостерігав і вивчав їх в усьому багатстві подробиць, за якими чаїться таємниця назавжди прихованих значень — ірраціонального? Який це Моран — новий чи старий, прихований — описує те все (бджіл уже немає) як річ, приємну для споглядання й непідвладну людському розумові? Моран, що тоді не розкрився, а тепер милується тим, що лишилося мінімальній людині, якою він став, дикими птахами.

Ставши або знову ставши Молоєм, Моран знаходить і шлях бунту проти наказів, які йому давали, проти того, що набирало примарної владної подоби Юді чи Габера. І ось, у процесі повного розпаду, він знову бачить перед собою Габера, що був зник на початку завдання. Він скористався цією нагодою, щоб запитати, що думає Юді. Габер зрештою пригадав: "Життя — таки добра штука". "Думаєте, він говорив про людське життя?" — саркастично запитує Моран. "Я був сам", — зазначає він згодом, і ті примари справді вже не мають чим ошукати нас. Зникнення Габера означає кінець системи Юді, абсолютна самотність — ось ціна жорстокого визволення.

Тримаючи перо замість Морана, щоб зробити те перо глузливішим, Бекет спонукає Морана сказати, річ неймовірна, що під час цих мандрів він навіть не зустрів Обіділа і, якщо той уже не існує, він не здивувався б. Обіділ — лібідо (Obidil — libido). Не кажучи вже про Юді, навіть Фройд, можливо, не існує. Від підозри Моран переходить до критики: власне, критики своєї "ролі". Тож він думає про брехню отриманих і переданих знань, про те, що "звинувачував свого Бога, якому мене навчили віддавати свій гнів, свій страх, бажання й навіть тіло". Моран-Бекет поквитався зі сміховинною релігією свого дитинства. Оскільки все, що називають свідомістю, в Бекета завжди є голосом, який лунає всередині, це палке опанування свідомості породжує "новий голос". "Він уживав слова, яких навчили малого Морана, слова, яких той згодом навчив і свого малого".

Герой Бекета — не стоїк. Коли не брати до уваги сцен галюцинаторної агресивності, він — в уяві, і то на власній особі, єдиній, яка обходить його, — є досконалим садомазохістом. Він не задовольняється тим, що Паскаль називав добрим використанням хвороб, і знаходить, коли вже не може стояти, насолоди, "про які й не здогадувався", різних горизонтальних поз, простежує, сп'янівши від передчуття, хід

свого розпаду:

"Мене б не здивувало, якби тяжкі класичні паралічі були пов'язані з аналогічними, а то й з ще більшими насолодами. Нарешті справді не мати змоги поворухнутись — це вже, напевне, неабищо! Мій розум такий, що аж тане на думку про це. А разом з нерухомістю — ще й повна афазія! Й можливо, цілковита глухота! І хтозна, може, й параліч сітківки! А можливо, і втрата пам'яті. І тільки мозок цілісний, щоб мав змогу радіти!"

Так, це, звичайно, варіант бачення, і його можна було б назвати садистською логікою, якій віддається Моран. Є якесь незвичайне задоволення в тому, коли бачиш, що ти належиш до чорного устрою світу. Пан Руні у творі "Всі, що впадуть" далі виражатиме такі почуття.

Роман "Молой" — цілковитий успіх. Я маю на увазі, що він є точнісінько тим, що означає: транскрипцією духовної пригоди завдяки метафоричній конотації всього репрезентованого фізично або матеріально, доданою вартістю, що стережеться бути унікальною: починаючи від роману "Мерфі", Бекет засвідчує, що зовнішній світ існує, але опирається всякій інтеграції, навіть зведеній до стану образу, як нагадує назва одного з пізніших оповідань "Погано побачиш — погано скажеш".

Сказане добре чи погано, а насправді неймовірно вимогливо — оце й репрезентує властиву творчість письменника, і тут ніхто не помиляється: "Молой" — це мова, нова мова. Кажуть, а може, казав він сам, це не має значення, мовляв, Бекет перейшов до французької мови як до мови бідної, принаймні як до мови набутої, яка не надається для тієї витонченої й безпідставної праці над словами, характерної для англійських текстів письменника. Але тоді годилося б сказати, що в усьому пов'язаному з барочністю, витонченою, раптовою й несподіваною вигадливістю, Бекет, на щастя, невинуватий і, перейшовши від однієї мови до іншої, він і далі, навіть якщо й дав обітницю бідності, любить слова задля них самих і видобуває з них несподівані багатства. Я процитую тільки один приклад: "...мої яєчка... оті свідки звинувачення й захисту [à charge à décharge, наснаження й виснаження] мого тривалого обвинувального процесу". Насправді по той бік барочної й начебто безпідставної гри кожне слово, яке вживає Бекет, опиняється в осередку цілком присутнього бачення його думки. Гаразд, яєчка (testicules) у латинській мові (нагадування про давні звичаї) позначають словом testes, тобто свідки. Але хіба не винен завжди Бекетів герой, — винен у тому, що народився? Звідси й ідея звинувачення, яку запроваджують ці "свідки", роль, яка належить їм як свідкам, — звинувачувати (à charge). Але це слово підступно повертає нас до заряду, наснаження (charge), тобто, якщо можна так висловитись, до зовсім іншої функції яєчок (testicules), ніж судова. Тим гірше для винності Молоя, тож à décharge.

Відзначмо тільки побіжно брутальність мови і всюдисутність ануса. Вони відповідають оголеності душі й навмисне, усвідомлено брутально б'ють по буржуазній чутливості. Це елемент протесту і бунту.

Барочність, як і в англійській мові, набуває форми вигадкування слів, спираючись на

наукову термінологію, тож ми й маємо, що є звичайно, винаходом не тільки назви, асатène, безланцюговий, велосипед Молоя. Протягом одного десятиріччя Бекет був одним з найобдарованіших приятелів Джойса, мабуть, найбільшого вигадника мови всіх часів. Годі позбутися думки, що в Бекета в голові повно спогадів про "Улісса". Він, певне, пригадував, з епізоду "Протей", фразу, яка характеризувала, немов задля словесної насолоди, жінку, що несла на березі якийсь вантаж: "She trudges, schlepps, trains, drags, trascines her load". Єдина дія, описана чотирма мовами. Бекет уживає це виділене курсивом італійське слово говорячи про те, як добирався до матері, й годі навіть подумати, що вживання цього слова незалежне від спогаду чи ремінісценції про Джойса, навіть якщо пригадати, що Бекет, як і Джойс, — поліглот.

Ідеться, звичайно, про інше, ніж про словник. Кожен письменник має свою єдність мови, і його можна впізнати по тому, як він уживає її. В Джойса це слово з тими дивовижними розтираннями, яких він спонукає зазнавати його в "Поминках по Фінеганові". В Бекета — група слів, формула. Якщо Джойс знаходить слово, Бекет знаходить готову формулу й робить до неї вставку, яка змінює та оновлює її. Крила необхідності — це, звичайно, кліше. А Бекет пише: "...я полетів до матері на курячих крилах необхідності". Цей прозаїчний птах, навряд чи здатний літати, запроваджує відтінок іронії. В іншому місці душа Молоя поривається до якогось об'єкта й "напнулася на своїй гумці". Отак охарактеризований порив душі набуває бажаної тональності — гротескної й негативної. Бекет полюбляє гумку не менше, ніж велосипеди.

Одне слово, поставлене замість іншого, справляє певне враження. Живуть чиймсь коштом. Звідси і фраза: "...матері, коштом якої я зазнаю земних мук". Так само ми читаємо: "...міста, де я вперше побачив морок ночі". Ефект несподіванки позначає відступ від "нормальної" мови. Молой пересувається в Лус, "мов зів'ялий листочок".

Гра постійно пересуває значення між поверхнею і прихованими глибинами мови. Майже все в романі "Молой" гумористичне за своєю природою та іронічне за призначенням, і це, мабуть, сподобалося б Бергсонові, що відокремлює гумор від іронії. Гумор пов'язаний з невинністю героя та його непристосованістю: все в ньому створює непорозуміння, а гумор виникає тоді, коли він більш або менш здивовано виявляє непорозуміння. Поважність увиразнює наївність: "Ні, я не кажу, що витирався щоразу, коли ходив до вбиральні, ні, але я любив бути готовим до цього в разі потреби".[2] В романі є багато інтелектуального штукарства. Фізичне штукарство трапляється набагато рідше. Ми бачимо його під час перебування героя в Лус. Меблі доводять до відчаю Бекета та його персонажів, що шукають оголеності притулку. Молой перекидає їх, а потім удає, ніби допомагає служникові, з допомогою жвавої пантоміми: "Підібравши поли своєї нічної сорочки, я лупцював їх".

Експресія в Бекета має тенденцію бути сюрекспресією, або, по-іншому, експресіонізмом, тож інтенсивність пережитого (або уявленого) відчуття вимагає відповідного йому словесного насильства: "Мати погано вимовляла слова, клацали вставні щелепи..."; "клацання й балачки". Але, зрештою, найбільше важить інше. Це винахід мови (байдуже, французької чи англійської), що повертається плечима до

всякої штучності або просто літературної ефектності, мови, що є не внутрішнім, науково обрахованим монологом, а майже внутрішнім, якомога спонтаннішим мовленням, радше транскрибованим, ніж записаним, інкоативним, невпевненим, що доходить до непослідовності, а інколи майже до бурмотіння, проте ми ніколи не забуваємо, що говорить той, хто не має потреби існувати по-іншому, ніж як мовлення.

У такій своїй якості мова Молоя не створює проблем. Молой від першого рядка постає перед життєвим випробуванням, але й давніше, хоч яку далеку минувшину він пригадує, і коли знову пускається в подорож, він завжди той самий і, тією мірою, якою Бекет дає йому слово, — "досить, досить", як казав він, — може говорити мовою, геть позбавленою добрих манер. А Моран? Він теж із перших рядків стоїть перед випробуванням. І все-таки його досвід, що до приєднання до Молоя, був цілковито деструктивним, має бути переказаний нам, етап за етапом, аж до точки, коли він перетворює його в бунтівника, здається, суїцидного. Тож як він знайшов, щоб описати своє ставлення до аватари, використовуючи те саме "я", тон мови огидного буржуа, роль якого він грав? Саме в таких бентежних ситуаціях можна найкраще відчувати, як "я" є радше позиченим, ніж даним, дарма що лишається дуже реальним. Фактично Бекет набагато більше цікавиться формою свого твору й досконалою симетрією своєї подвійної петлі: передусім важить те, щоб Моран, як і Молой, повернувшись, вирушив знову.

Усе дозоване: потрібно досить наполовину проговореної мови, щоб "зробити Молоя", зробити Морана. Ми часто занурюємося, як-от у "продиктованому" уступі, який ми вже згадували, вглиб, у світ пільми та тиші: "...якою може бути мета в цієї самотності, що ніколи не мала... справжньої ясності?" Самотність без кінця, в якій натрапляєш на "безкінечний обвал": який безкінечний похід без Вергілія, в якому колі і якого пекла? Або ж виринаємо, скажімо, в місячній фантазмагорії в Лус, між сновиддям і видивом, немов у Блейка чи Палмера, стривожених порушенням місячних фаз — уривчастістю або фантастичними стисканнями часу, вузькою стружкою місяця, перетвореною в незмірну круглу присутність — відображення, що повзе по стінах.

Або ж ми надворі, але це ніч, що розкриває душу Бекета і уможливорює дві нічні насолоди, симетричні, мов денні вбивства, дані Молоєві й Моранові насолоди вуха і серця: "...ніч слухання, ніч, віддана нечутним шерехам і зітханням, що наповнюють уночі декоративні садки, ніч, зіткана з несміливого гамору листочків, пелюстків..." Це вухо музиканта, хоч як мало схильного до містики, що сприймає серед інших звуків, "мабуть... той далекий гомін, що його завжди створює земля і приховують інші звуки".

Другий ноктюрн — відтворення першого: "Я почув той любий шум, створюваний дрібненьким переступанням, нервовим посмикуванням крилець, ледь чутним, одразу притлумленим кудкудаканням, — шум курей уночі, що замовкає задовго до світанку".

Бекет не попускає ні собі, ні своїм героям, можна було б тільки сказати, що він лише дає себе заскочити раптовою інтенсивністю якоїсь миті видива: "...вузька бухточка, яку затоплювали, звільняли і знову затоплювали повільні й сірі припливи та

відпливи". Він якомога уникає передавати зачудування, яке всупереч власній волі відчуває перед формами, світлом і звуками, бо це б суперечило його намірові.

Бекет, по суті, — поет, і, аж ніяк не поділяючи закритості своїх представників — персонажів, — він, як і Блейк, нехай навіть мимоволі, — людина з подвійним баченням, з даром перетворювати феномени: "немов гучне зітхання всюди навколо мене" — дивна конденсація відчуттів, породжених відходом отари баранів.

Якщо Бекет хотів задушити поета, вбивши егейця, він усе-таки зберіг багато незвичайних заходів сонця і, під час блукань, ще дивовижніше сподівання світла: "І все-таки я твердо сподівався побачити, як затремтить, сіючись крізь нерухомі, немов вилиті з міді стовбури, що їх ніколи не ворухить жоден вітер, дивне світло рівнини зі швидкими блідими вихорами". Чи можна наважитись на скромну ересь? Припустити, що ця надія на світло, як і в певних двозначних фразах п'єси "Кінець гри", становить скромний елемент повідомлення, є немов обіцянкою.

Примітки

1

Пригадаймо, щоб не забути: міфологічний апарат, яким на початку недовгий час користувався Бекет, походить від Кафки. Так само й "голос" (Йозеф К. у соборі). Про це сказано вже не раз.

2

Гумор — це індивід, що з неухильності постає перед очима всіх у своїй сміховинній оголеності. Іронія полягає в тому, що висміювання, начебто не зачіпаючи всього суспільства, замкненого у своїй удоволеності, насправді без упину спрямоване на нього.